

Исажон СУЛТОН

ОЗОД

Роман

«Шарқ юлдузи» журнали
2011 йил, 4-5-сонлар

*Профессор Озод Шарафиддиновнинг ёрқин хотирасига,
гуркираб ўсаётган ёш авлод – юртнинг ҳақиқий эгаларига
бағишланади*

Муқаддима

Бир хонанинг ҳар тарафига тиниқ кўзгулар ўрнатилган эди. Кирган киши тўрт томонда, ҳатто оёқ остидаю шифтда ҳам ўзининг муттасил аксланаётганини кўрарди. Шунингдек, меъмор бу хонани овозларни ҳам аксланадиган қилиб қурибди: биргина овоз юз хил оҳангда, кучайиб ёки пасайиб такрорланиб қайтар эди.

Бир куни шу хонага ёш бир арслонни киритиб юбордилар.

У ичкарига кириб, ҳамма томондан ўзига сонсиз-саноксиз арслонлар қараб турганини кўрди. Ваҳшийлик табиати устун келиб, тишларини иржайтирган эди, теграсидагилар ҳам шундай қилишди. Ёш арслон ер тимдалаб, сапчишга тайёрланди ва қаттиқ наъра тортди. Наъраси турли томонларда аксланиб, минглаб арслонларнинг наъраси бўлиб янграб кетди. Шунда ёш арслоннинг ғазаби кўзиди, у энг яқиндаги рақибига ташланди, шу тариқа у ердаги сонсиз-саноксиз арслонлар билан то ҳолдан тойгунича олишди...

Анча вақтдан кейин хонага кирган кишилар арслоннинг ўз акслари билан жанг қила-қила ҳалок бўлганини кўрдилар. Тўрт томондаги ойналарда эса минглаб арслонларнинг жонсиз жасадлари аксланиб турар эди.

* * *

Дунё ўз ҳолича сенга ёмонлик ҳам, яхшилик ҳам келтирмайди. Тегрангдаги рўй бераётган ҳамма нарса аслида ўз фикрларинг, ҳис-туйғуларинг, истак ва тутумларингнинг аксидир. Дунё – улкан кўзгудир, – деди Устоз. – Икки кўзгуни қарама-қарши қўйганинда манзаралар узлуксиз такрорлангани каби, олам ҳам қалбингда ва руҳингда мутгасил аксланмоқда. Аслида дунё собит ва ўзгармас бир нарса, муҳими – унинг сендаги аксларидир. Кўзгуларнинг хусусиятлари ҳар хил, ботиқ кўзгу нарсаларни улканлаштириб, кабарик кўзгу кичрайтириб кўрсатишидан хабаринг бор.

Ҳамма инсонлар кўзгудир ва турли-тумандир, – деди у. – Масалан, илм ва сўз аҳли ботиқ ойнадир. Уларнинг айтганлари – кичикдан улканга, камдан кўпга олиб борувчи йўлларнинг ишоратларидир. Модомики, жонсиз ойнага воқеа-ҳодисаларни акс-лантириш хусусияти ато этилган экан, жонли кўзгу эгаси уларни истаган мақомига солиб акслантира олади. Дунёда қушлар турли-туман, уларнинг ҳаёт кечириши ва табиати ҳам турфа, халқ худхуд, қумри, попишак кабиларга навосоз, донишманд, енгилтак каби маъноларни юклаган, булар – қисман акс. Сен сўраган толе қуши, ҳумо қуши ёки жон қуши эса тўлиқ, яъни ҳамма қушларнинг хусусиятини жамлаб, қўшимча мўъжизавий маънолар юкланган аксдир.

Сен йўл ҳақида ҳам сўрадинг, – деди яна Устоз. – Фалончи йўлга чиқиб, фалон манзилга борди дедилар. Бу гапнинг ортида йўлларнинг манзаралари, табиати, турли-туман кишиларнинг қиёфалари, сўзлари ва тутумлари, тоғлару боғлар, анҳорлару сойлар, чўллару яна турфа томонларга олиб борадиган бошқа катта-кичик сўқмоқлар, қишлоқлару шаҳарлар, кеча ва кундузлар, ҳайратлар ва хавфу хатарлар бор. “Фалончи йўлга чиқиб, фалон манзилга борди”, деган гап дарчага ўхшайди, ундан боқсанг, ортида мен айтган нарсаларни кўра оласан. Дарча зоҳир, ортидагилар ботиндир. Оқибат эса унинг манзилига етишида аён бўляпти. Аслида буларнинг ҳаммаси аксдир.

Ўша одамнинг манзилга боришдан кўзлаган мақсади эса аини ҳақиқатдир.

Сен тушуна оладиган қилиб шундай англатдим. Бундан ортиғини эса тасаввуринг кўтара олмаслиги боис англатмаяпман¹. Баъзи кишилар билиб-билмай ҳикмат айтадилар. Умр оқар сувдир, деган ҳикмат донишманднинг гапи эмас, халқнинг сўзидир. Бу ходисада донишманд ҳам авомга ўхшаб умрнинг сувдай оқишини кўради дейишнинг хато, чунки бу ерда сув – донишманднинг ўзидир. Тегрангда айтилган ва айтилаётган ҳар бир сўзнинг орти ана шундай – бепоён маъно эканини, ҳикмат айтган кишилар эса аллақачон маъноларга айланиб кетишганини кўрмаяпсанми?

* * *

Устоз гапларининг мағзини чақишга уриниб кўрганим сайин ҳақиқатан ҳам турли-туман воқеалар ва ҳатто мисраларнинг ортидаги яширин маъноларга етиш жуда мушкул эканини пайқай бордим. У улкан моҳиятларга устозсиз бир ўзим яқинлаша олармидим? Шу сабаб, ҳайбатли ва мангу маънолар сари йўл олишга ҳайиқиб, болалигимдан бери билганим, ҳикматини англашга қизиққаным энг оддий қисса – тақдир лоласигаю толе қушига етишга аҳд қилган Озод қиссасининг маъноларини акслантиришга уриниб кўрдим. Илк уринишдаёқ дуч келганим мушкулот – ойна бўлиб акслар ҳосил қилиш учун ўзликни унутиш керак экани, ойнадаги энг кичкина хира доғ ҳам аксга соя солиши бўлди. Ўзликнинг кўланкалари теваракни бузиб кўрсатгани боис, тиниқ ва беғараз акс ҳосил қилиш ғоят мушкул эканини англадим.

У ажойиб лоладану ғаройиб қушдан кимлардир аллақачонлар хабар берган эдилар. У хабарлар тупроқ орасидаги дур ёки хазон орасидаги қирмизи чечак бўлиб, турли мушоҳада йўлларига ишора қилар, баъзилари ғам ва андуҳ маконлари-ю ишқ-муҳаббат биёбонларига, бошқалари эса жангу жадал майдонларига йўллардилар. Бепоён маъно даштлари қаршимда ястаниб, шу тариқа намоён бўлар эди.

¹ Жалолиддин Румий.

Илк акс ҳам шу эди: теваракда одатий ҳаёт давом этмоқда, ҳар ер-ҳар ерда кўкимтир тутун кўкка ўрламоқда, турли кишилар кундалик юмушларига уринмоқда эдилар.

БИРИНЧИ АКС

Қишлоқда одатий ҳаёт давом этмоқда эди.

Ҳар ер-ҳар ердан кўкимтир тутун кўкка ўрлар, қий-чув, чақалоқлар йиғиси эшитиларди. Кимдир тандиргами, ўчоққами ўт ёқди. Қайдадир қўйлар баъради; ўн-ўн икки ёшлар чамасидаги болакай бир тўда қўйни ўтлатгани ҳайдаб кета бошлади.

Қуйроқдаги ҳовлида чопонининг ўнгирини қайириб олган бир киши курук яйдоқ ерга тош таширди.

Бостирма остидаги биқини чандигли отнинг сағрисига лой сачраган, олдига бир қучоқ беда ташлаб қўйилган эди. Унинг емиши билан иши йўқ, нимадандир бе-зовта. Сал нарида шотиси тикка қилиб қўйилган, улкан гилдирақларига айланасига темир қопланган, хом теридан шиланган қайишлари осилиб-осилиб қолган кўҳна арава кўзга ташланди.

Қирларнинг устида, Учёнғоқда булутлар қуюқлашган, гоҳ-гоҳ момақалди роқ гумбирларди. Ундан ҳам нарида, Искандар деворининг тепасидаги булутлар эса қоп-қора тус олган, ахён-ахёнда орасида ярқ этиб чақмоқлар яллиғланарди.

Иморат курилаётган ҳовлидан нарироқдаги бошқа ҳовлида бир аёл хом нон тўла саватни кўтариб, тандир ёнига келди. Тандирда олов пасая бошлаган, қизғиш чўғлар чирсиллар эди. Аёл чўғларни курак билан бир ерга уйди-да, устига кул тортди.

Ёмғир исини анқитиб, сарсари шабада эса кетди.

Ҳай, овсин, ҳорманг, – кўра ортидан бўй чўзди қўшни аёл. – Патир ёпяпсизми дейман?

Патирга сарёғ қайда, ўзимизнинг нон-да. Болаларим саҳарлаб экинзорга кетишувди, ҳали-замон кепқолишади. Нон ёпиб қўяқолай, иссиқ-иссиқ еб олишар дедим. Чарчашгандир, ернинг меҳнати осонми?

Ҳа-я, тўғри айтасиз, – деди буниси. – Меникилар келишди, шўрва қайнатиб қўювдим, оталарини кутишяпти энди. Отанг келгунча ичволаколинглар десам кўнишмаяпти.

Вой, барака топишсин, – деди буниси.

Сўқмоқда биров кўринди, – деди аёл кафти билан кўзини ёруғдан пана қилиб. – Ким экан-а?

Иккинчиси ҳам синчиклаб қаради-да:

Озод экан, – деди. – Янгиликни эшитдингизми? Хотинларнинг оғзида дув-дув гап: Ойдин қизга бахт лоласини олиб келаман деб ваъда берганмиш.

Ҳа-я, Озод экан, – деб тасдиқлади униси. – Ҳа, эшитдим. Аммо ҳали ёш, новдадай ўспирин-ку, чўққиларга чиқа олармикан? Ростини айтсам, тўйимиздан олдин акангиз ҳам менга ваъда берувди. Шаҳд билан тоққа кетиб, куппа-қуруқ қайтиб келувди.

Менинг эрим эса уриниб ҳам кўрмаган, лола чўпчагини қизалоқлигимда бувимдан эшитганман, – деди қўшни хотин. – Учёнғоқнинг нарёғидаги ҳамма нарса ўша ёққа ўтишига тўсқинлик қилаверар экан-да. У ёқларда роса қаттиқ шамол эсармиш. Олдинга бир қадам босиб бўлмас, кўзни очиргани қўймас экан. Ўлсин, қизалоқлигимизда жуда содда бўлган эканмиз-да, овсин?

Озод ақлли-мулоҳазали, кўп нарсани биладиган ўқимишли йигитча, – деб мақтади уни нон ёпаётган аёл. – Ойдин эса ҳамма келин қилишни орзу қиладиган ажойиб қиз бўлган. Онаси қачон қараманг, “шу қизим туғилди-ю рўзгорим баракага тўлди” деб юрарди, эсингиздами? Келинг, яхши ният қила қолайлик, шояд худойим тақдирларини ўнгласа-да, икковининг ҳам бошига бахт куши қўнса...

Ажабмас, ажабмас, – деди қўшни, сидкидилдан.

Шу маҳал тераклар орасида бир қуш “Куёв-куёв, кимга куёв” дея сайрай бошлади. Қўшни хотин пиқ этиб қулиб юборди.

Ана сизга бахт куши! Озоддан гапирсак, попишак эшитиб қолди-ку!

Қизларингизга куёв истаяпти бу қурғур, – деди нон ёпувчи аёл.

Ҳай, овозингни ўчир, қизларим ҳали ёш! – деб пўписа қилди қўшни аёл попишакка, қуш худди буни тушунган каби жимиди.

Учёнғоқ тепасини булут босяпти, ҳали яна шамол эсса керак, – деди нон ёпувчи. – Мен бориб, тезроқ ишларимни қила қолай.

Кўшни жилмайди, у билан хайрлашиб, ҳовлисининг ичкарасига қараб кетди.

Йўл четидаги маккапоялар орасидан жуда хунук, бадбашара бир кучук чиқиб келди-да, ер искаб, емиш излай бошлади.

Иккита куш баб-бараварига чарх уриб кўкка парвоз қилди.

Иморат учун тош ташиётган одамнинг тўрт яшар ўғли уйкусидан уйғониб, чиқиб келди.

Тоглар устида момақалдироқ гумбурляпти, – деди иморат қураётган одам ўғлига. – Тез-тез юзингни юв, кейин келиб салом бер, бўлмаса ўша ёқдан яъжуж-маъжужлар чиқиб, сени опкетиб қолишади. Уларнинг танаси хол-хол, кўзлари кўк, одобсиз болаларни опкетишади.

Бола бу гапга чиппа-чин ишонди, бориб юз-қўлини ювди-да, кейин чопқиллаб келиб, қўлини кўксига қўйиб салом берди. Отанинг юзига фавқулудда табассум ёйилиб, “Ваалайкум ассалом”, дея алиқ олди.

Шамол

Шу тобда кўкда оқ булутлар сузиб бормоқда эди.

Юксақларнинг шамоли уларни сурув-сурув ҳайдаб борар, бир оздан кейин шакли ўзгариб, шиддат билан олдинга интилаётган ёш тойлар тўдаси шаклини олмоқдайди. Самовий бу отларнинг узун ёллари шамолда ҳилтираб, адоқсиз тиниқ кенгликларда роҳатланиб чопишаётгандек туюларди. Ортларидан эргашган қора булутлар тўдаси оғир-вазмин сузар, булар ғоятда кўп ва қат-қат, бағирларида жалаларни олиб келаётган бўлишлари ҳам эҳтимол.

У лола ўша булутлар чиқиб келган жойда ўсса керак, деб хаёлидан ўтказди Озод. Шамол пайдар-пай эпкин урмоқда, лойкага қоришган ўт-ўлан исини димокқа тутмоқда эди.

Йўл аниқ: Учёнғоқдан ошиб ўтилса, ундан нарида Туз чўлию Ойдинкўл бор. Ойдинкўлдан ҳам нарида яйдоқ биёбон, биёбон ортида эса тошлоқлар ястаниб ётади. Кейин тоғу тош бошланиб кетади,

янаям ичкарирокда, икки тоғ орасида сип-силлиқ баланд қоялар бўй чўзган, ўша қояларнинг энг тепасига чиқиб борилса бас. “Тушгача етиб бораман, чўққиларга чиқиб-тушгунимча яна бир оз вақт ўтса, шомга қадар изимга қайтсам керак”, деб ўйлади Озод. Шу маҳал дарахтларнинг баргларини шитирлатиб шамол эсиб ўтди-да, қаршисидаги тупроқ йўлнинг чангини тўзғита бошлади. Уни Озод яхши танир эди – оғоч баргларининг орасида ёки майсаларнинг остида яшириниб ётиб, гоҳо кичкина қуюнчалар ҳосил қиладиган, болақайларнинг кўзларига кум-тўзон сочиб ўйнашни ёктирадиган бекарор шамол эди у. Ҳозир у Озоднинг олдига тушиб олган, гоҳ яқинлашиб, гоҳ узоқлашиб тўзон сочмоқда эди.

Тошкесар

Куёш кўтарилгани сайин атроф аста-секин жонланмоқда, ўтлар илғар-илғанмас қад ростлаб, нур тушган томонга ўгирилмоқда, кунгабоқарлар лаппакларини куёшга тўғриламоққа уринишмоқда эди.

Қайдадир бир куш ҳадиксираб чирқиллади, бошқа томондан ана шундай ҳадик билан бошқа куш унга жавоб берди.

Энди енгил шабада эсарди. Йўл ёқасида бир киши чопонининг ўнгирини қайириб олиб, қўлида болғасию чўкичи, тош кесмоқда эди.

Ҳорманг, – деди Озод.

Бор бўлинг, ўғлим, – деди тошкесар, пешанасининг терларини артиб.

Иморатга тош кесяпсизми? – деб сўради Озод.

Тўғри айтасан, – деди тошкесар. – Анави ерга учта айри-айри уй солишим керак. Ҳали биттасининг пойдеворини битказолмадим. Ўғиллардан учта, учаловини ҳам уйлаб-жойлаб олсам, кейин бемалол оёғимни узатармидим...

Ёғоч-чи, етарлими? – деди Озод.

Менга-ку етади, – деб кулимсиради суҳбатдош. – Аммо кенжам ҳали жуда ёш, унгача тераклар ўсиб қолса ажабмас. Айтмоқчи, отанг қалай, яхши юрибдими?

Раҳмат, яхши, – деди Озод. – Биласиз-ку, экинзордан бери келмайди. Бугун саҳарлаб ҳам суғоришим керак деб ўша ёққа кетувди.

Аслида отанг ҳам, мен ҳам бир хил иш билан оворамиз, – деди тошкесар. – Юмушимиз бошқа-бошқа бўлса-да, маъноси битта: болам-чакам деб тиришамиз. Эшитишимча, тоққа кетаётган эмишсан?

Ҳа, – деди Озод, тасдиқлаб. – Искандар деворига боряпман.

Сенга бир гап айтайми? – деди тошкесар. – Бу йўлда хунобадан иборат дарёлар бор, хуноба эмас, балки захар-заққум дейилса, янада тўғрироқ бўлар. Тоғлари ҳам осмонга тиг тортган, бу тигларнинг барчаси шафқатсиз равишда қон тўкаман, деб турибди. Ҳар томонида ўт туташган даштлар ёлқинланиб, осмонга бош уради, Ўрмонлари ҳар хил даҳшатли балолар билан тўла, ундаги ҳар бир дарахтнинг шохи ғамдан, барги эса балодан иборатдир. Осмонда чарх уриб юрувчи булутлар киши бошига ёмғир ўрнига тош ёғдиради. Булутларидан чакнаган чакмоқлар оловидан оламга ўт тушади. У ерда бир тун қўниш учун маскан йўқ. Танга мадор берувчи сув ҳам, дон ҳам топилмайди. Минг туман қуш у томонга сафар қилиб, ҳавода минг йил қанот қоқса ҳам, бу йўлни босиб ўтмоғи ва мақсадига етмоғи маълум эмас²... Хуллас, манзилга етгунингча шунга ўхшаш кўп нарсаларни кўрасан. Лола десанг, у лолани деб фиғон чеккан кишилардан, бахт қуши десанг, уни дея ғуссага чўмган одамлардан хабар топасан. Йўлда яна нималар борлигини айтиб ўтирмай, ўз кўзинг билан кўрарсан... лекин билиб ол, у ёқда энг яқин ҳамроҳинг – шамол бўлади... – Кейин овозини пасайтириб, шивирлади: – Илк қирга чиққанингда ҳаммаёқни энлаб кетган чечакларни кўрасан... шунда уларга қараб “Ассалому алайкум, эй аҳли маъни” деб қичқир.

Хўп, – деди Озод. – Аслида сиз айтган шамолнию теварақдаги ҳамма нарсани болалигимдан бери танийман. – Кейин кулимсираб қўшиб қўйди: – Ўзимизнинг жайдари шамол-да у.

Қўшни аёллар

² Ҳазрат Алишер Навоий.

Янаям тепарокда, ҳовли адоғидаги тандирга бир аёл лангиллатиб ўт ёқмоқда эди. Тандир ёнидаги саватда зувалаларнинг оппоқ чети кўриниб турар, кул тушмасин деб, аёл уларнинг устига йўл-йўл дастурхон ёпибди. Сал нарида, кўра ортида яна бир аёл – кўшниси жилмайиб қараб турарди.

Яхшимисиз, Озоджон, ҳозир сизни гапириб турувдик, – деди нон ёпаётган аёл. – Умрингиздан барака топинг, кўз тегмасин, икковингизнинг бошингизга ростдан ҳам бахт куши қўнсин.

Тандир қаттиқ қизибди, – деди Озод. – Нонингиз куйиб кетмасин тагин.

Ичини кечаги шамол тозалаб ўтибди, – деди аёл, тириш юзига фавкулудда хотиржамлик иниб. – Ўлсин, олови қўлимни куйдирди. Болаларим далада ҳозир, ҳали-замон қайтишади. Чарчашгандир, келишса, иссиқ-иссиқ еб олишар. Хамиртурушини кеча онангиздан олувдим, нонларининг мағзи жуда ширинлигига ҳавас қилувдим. Тоққа кетяпсиз экан, мана бу иссиқ нонни олинг, дармон бўлади.

Узумзорлар эгаси

Йўлнинг чети бепоён узумзор эди. Ишкомлар орасидан ўрта ёшли, сочлари оқарган бир киши чиқиб келди. У узумзор эгаларидан бири бўлиб, сарвати беҳисоб, лекин не ёзиқки, фарзанди йўқ, шундан кўп изтироб чекади, дер эдилар.

Озод салом берди. Узумзорлар эгаси босиқ ва паст овозда алик олди, кейин:

Йўл бўлсин, ўғлим? – деб сўради.

Тоққа кетяпман, – деди Озод.

Лола... – деди сарватлар эгаси, ўйланиб. – У ерда ғувиллаб эсаётган шамолдан бошқа ҳеч нарса йўқ. Бўм-бўш кенгликларни кеза-кеза, ҳориб-чарчаб қайтиб келмасайдинг деб кўрқаман.

Қайдам, одатимиз шунақа-ку, – деди Озод. – Ҳеч бўлмаса, урфимизни адо этиб қўяман, йўқса, кейинчалик “уриниб ҳам кўрмагансиз”, деган маломатга қолиб кетмай тагин.

Узумзорлар эгаси ўйланиб қолди, сўнг бош ирғади.

Бир одам айтган эди, – деди ўйланиб. – Лоланинг ҳикматини ўша киши англаганмикин, деб ўйлайман. Аслида Искандар девори йўқ эмиш-да, тиккасига чўзилиб кетган тор, тойғоқ сўқмоқ бормиш. Минглаб одамлар ўша сўқмоқдан тепага интилармишлар. Сен-ку битта ўзинг бормоқдасан, улар эса, худди тоғлардан селдай тушиб келадиган яъжуж-маъжужлар каби, ёппасига ёпирилган эмишлар... Бир-бирини туртиб-суртиб, итариб-суриб юқорига интилармишлар, гоҳо тепароқдагиси пастдагисини бошига тепиб қулатиб юборармиш, у дод-вой солганича пастга – тубсиз жарликларга учиб кетармиш.³ Бу ҳикояни эшитганимда айтгувчига чиппа-чин ишонганман, ука. Сабаби, биласанми... ҳаётнинг ўзи шунақа. Сен айтган лола жуда юксакларда, унга интилувчилар беҳисоб. Ана шунинг учун ҳам унинг қошида одам боласининг кадр-қиймати йўқолиб кетади... – Шундай деб, қўшиб қўйди. – Менимча, у ёқда армону пушаймондан бошқа ҳеч нарса йўқ. Аммо йўлингни тўсмайман, шояд, кишилардан эшитганинг барча ҳикоятлардан тамомила ўзга, баҳайбат бир ҳақиқатга эришарсан деб умид қиламан. Мабодо эришсанг... ўша ерда, чакмоқларнинг сурони остида мени ҳам бир дуо қилиб қўй, шояд Худойим бир фарзанд берса...

Ҳа, англадим, – деди Озод. – Мен борақолай.

Йўлинг ойдин бўлсин, – деди узумзор эгаси.

Ойдин деган сўзни эшитганида Озоднинг қалби бир зум ёришди, у жилмайиб қўйди.

Кўр киши

Сўқмоққа етар-етмас, ҳассасини тикирлатганича пайпасланиб бораётган яна бир киши кўринди.

Озод салом берди.

Ваалайкум ассалом, – деди кўр киши. – Йўл бўлсин, болам?

Искандар девори тарафга, – деб жавоб берди Озод.

Ҳа-а, Учёнғоқ томонга экан-да, – деди кўр киши. – Эшитдим, эшитдим... У ерда, қоя лабида бир тўп наъматак бўлар эди, шамолда чайқалиб ўсар эди... ҳалиям туриптимми?

³ Улуғбек Ҳамдам.

Билмадим, – деди Озод. – Эътибор берганим йўқ, балки тургандир.

У бир бекнинг наъматаги эди⁴, – деди кўр. – Ҳалиям чайқалиб турган бўлса керак, ўша ёққа ўтиб қолсанг, хабар олиб қўярсан. Айтмоқчи, йўлингда бир мажнунтолни ҳам кўрасан, у оддий толлардан эмас, тинмай кўз ёши тўккани тўккан⁵. Уларни дуо қилиб ўт, ҳар ҳолда, савобга зор бўлсалар ажабмас.

Хўп, – деди Озод. – Ўзингиз-чи, қаёққа кетяпсиз?

Отамнинг ёнига, – деди кўр киши. – Бугун сахарлаб отам “Ўғлим, бир иморат қурдим, ёғочлари бақувват, ўзи пишиқ, келсанг ўзинг ҳам кўрасан, кейин айвонда биргалашиб чой ичамиз”, деди. Қумғонда бир чой дамлай, таъми жуда бошқача бўлади.

Отангиз қаерда? – деб сўради Озод.

Сен бораётган томонда, – деди кўр. – Лекин шахдинг тезроқ экан, болам, борақол. Мен пайпасланиб, еру осмондаги овозларга қулоқ солиб, секи-ин кетавераман.

Ҳа, айтмоқчи, Учёнғоқда, оёқ остингда бир чиғанокни кўрасан, – деди чол, яна. – Олиб қулоғинга тутсанг, денгизнинг шовуллашини эшитасан. Ундан ҳам нарида тумшуғида ёнғоғи билан бир қарға тош устида қўниб ўтирган бўлади. Билсанг, – эгилиб шивирлади чол, – ёнғоқнинг ичида мағиз эмас, дур бор, қарғани чалғитиб, дурини олсанг, у ҳикматли сўз айтади.

Теваракни кўрмайсиз-ку? – деб сўради Озод. Кейин ўйланиб туриб, қўшиб қўйди: – Назаримда, ҳечам кўр эмассиз.

Бир маҳаллар кўрар эдим-да, ўғлим, – деб жавоб қилди чол.

* * *

Хуллас, шу топда юқоридан қараган кишининг назарида мана шундай манзара намоён эди: тепа сари ўрлаб кетган майда тошли сўкмоқ, иморатига тош ташиётган одам, тандирга олов ёқаётган аёл, пайпасланиб бораётган кўр чол ва нигоҳи мусаффо ёш бир йигитча – Озод. Нариди, қуйроқда бир тўда бола-чақа буталар орасида

⁴ Ойбек.

⁵ Миртемир.

ўйнамоқда эдилар. Баъзи уйлардан кўкимтир тутун самога ўрлар, ҳар ҳолда кимдир ўчоққа олов қалар ёки кир ювиш учун сув иситар эди.

Дарахтзор

Қишлоқ тугаган жойдан эски дарахтзор бошланган эди. Озод ана шу дарахтзор орасидан ўтиб борди.

Бу ерда дарахтлар бетартиб ўсган, кўпчилиги қари бўлиб, қуруқшоқ оч-жигарранг пўстлоқларидан нам кетган, ҳар жой-ҳар жойи қуриган, эзғиланса кукунга айланарди, таналари улкан-улкан, баъзи ерлари ғовак эди.

Бир дарахт танасида кўзи кўр ёғоч қурти истиқомат қиларди, ҳозир у ёруғликдан баҳра олгани чиққан, лекин қай бир савқи табиий ила Озоднинг яқинлашганини сезиб, шоша-пиша ўзи кемириб очган йўлкавагига кириб яширинди.

Йигитча унинг иланг-биланг тор йўлчасидан хавотир ила қочишини кўз олдида жонлантираркан, кўркувини ҳам сезди-да, кулимсираб қўйди.

Дарахтзор чайқалар, шовуллар эди. Товушлар ёш новдалардан ва барглардан чиқар, қуруқшаган ва қуриган шохлар қуруқ, ингичка овоз чиқарар, шабада уларни силкитиб ўйнарди. Йигитча дарахт таналарини ушлаб-сийпалаб кўрди. Кекса дарахтларнинг баъзилари жуда юксакларгача шохлаган, илдизлари бу баҳайбат танани маҳкам тутиб тура оладиган даражада чуқур, аммо баъзиларининг тана пўстлоқлари кўчиб, яйдоқ танаси очилиб қолган... чандиқлари ҳам бор, қўлга ғўдириш бўлиб тегарди; ёш-яланг баъзан ўйнокилик ёхуд шўхлик юзасиданми, исмларини танага ўйиб ёзгандилар, бундан ташқари, қай бир укувсиз боғбон урган болта чандиқлари ҳам борийди.

Теваракни ўзгартирувчи ҳайбат шамоллари эганида бу кексаларнинг баъзилари қарсиллаб синиб тушган, улкан таналар ҳавонинг босимига чидаёлмай, ёшроқ дарахтларнинг шохларини синдира-синдира йиқилган эдилар... шох-шаббаларининг синиқлари теваракда сочилиб ётар, орасида қушлар ризқ излаб чиркиллашарди.

Кулаганига анча бўлган, шохлари яланғочланиб қолган бир дарахт танасидан шундай сас келмоқда эди:

*Воҳ, яланг шохларим қиличдай кескир,
Бир япроқ қолмаптур шивирлайтургон..⁶*

Қачонлардир кулаб кетган ҳайбатли оғочларнинг таналари эса сассизу жим, тўзон чанглари уларни аллақачон энлаб-қоплаб олган эди.

...Бултурги эски шохчалар кирсиллаб синар, оёқ остида намлик кўпаймоқда, чунки сал нарида булоқ бор эди, бутун бу боғ ана шу булоқдан сув ичарди – булоқ қадимий, тупроқ қаъридан қайнаб-милтираб оқиб чиқар, суви эса хуштаъм ва илик эди. Булоқдан оққан сув ёйилиб-ёйилиб, ариқча ҳосил қилган эди.

Озод, ариқ лабида елкасига чаён боласи миниб олган тошбақани кўрди.

Бундан завқи келиб кулимсиради, ҳар ҳолда, бу махлуқчалар кўзига ариқча улкан дарё бўлиб кўринаётган бўлса ажабмас, чаён эса, сувдан ўтиш учун тошбақанинг елкасига миниб олибди. Тангри таоло яратган жонзотларнинг одам завқини келтирадиган бу тарз биродарликларига мисол кўп эди: гоҳо ўтлоқда ўтлаб юрган сигирнинг елкасига қушлар кўниб олар, ўғри қарға кўзи билан ўйнашар, гоҳо азалдан бир-бирига душман мушук билан кучук боласининг ёнма-ён офтобда тобланаётганини кўрса бўларди.

Қон

Мана шу ерда Озод бегона бир исни туйди.

Бу – қуюқ, ачимсиқ, турғун, ер бағирлаб туриб қолган, ҳали-вери кўтариладиганга ўхшамайдиган оғир ҳид эди. Йигитча ис бўйлаб бораверди, эски шох-шаббалар оёқлари остида яна синди, мана, из йўлакчасига чиқиб олди – бу ерда ис ингичка чизик бўлиб анқимоқда эди.

⁶ Шавкат Раҳмон.

Йигитча энгашиб, шох-шаббалар орасини пайпаслаб кўрди – ис, хиёл намиққан новдалар орасидаги хўл бир нимадан келмоқда эди.

Озод унинг қон эканини пайқади.

“Отамнинг қони оқиб-оқиб, шу ергача келибди”, деяётгандай эди кимдир.

Ҳа, қайдандир ингичка чизиксимон қон оқиб келган, у ҳали янги эди. Йигитча шу из бўйлаб кетаверди – дарахтзор тугади, қирлар бошланди, қон ана шу ердан оқиб келган, у ерда яна бир булоқ кўз очган, ер қаъридан отилиб чиққан бу кичкина мўъжизада нима учундир қон таъми бор эди.

Из

Қон Учёнғоқ тарафдан оқиб келгани аниқ эди. У томонда баъзан отларнинг тақаланган туёқларининг тарақлаши, тошчаларнинг шиқирлашлари эшитилгандай бўлар, кимлардир борга ўхшарди, йигитча уларнинг кимлигини билишга қизиқарди. Баъзан ғўнғир-ғўнғир овозлар ҳам эшитиларди, кимлардир ўзаро гаплашардилар. Шу боис ҳам у иккиланмади, қон изи бўйлаб бораверди.

Икки қуш

Йигитча сўқмоқдан одимларқан, боши узра икки қуш қанотларининг товушини эшитди, булар боягина, тандирга нон ёпаётган аёл билан гаплашиб турганида тиккасига кўкка кўтарилган ўша қушлар эди.

– Бу йигитча ким? – деб сўради биринчи қуш, шеригидан.

– Шу ерга келиши тақдир қилинган бир банда, – деб жавоб берди иккинчи қуш.

– Бу маконга келишининг боиси нима? – деди биринчи қуш.

– Тақдир лоласию бахт қуши сари бораётир, – деб жавоб берди иккинчиси.

– Бундан болага хайр борми? – деб сўради биринчи қуш.

– Бизлар шу ергача кела оламиз, у ёғига ўта олмаймиз, – деди иккинчиси.

Йўл кўрсатувчи

Теварак овозларга тўла бошлади. Қирга чикиб борганида, шабада юз-кўзини яна сийпалаб ўтди. У илиқ ва ёқимли эди.

– Олға, олға, – деб шивирлар эди шабада, дўстона шивир ила.

– Мен сени танийман, – деди Озод, хайрон бўлиб.

– Мен ҳам сени танийман, – деди шивирлагувчи. – Бахт қушини истаб йўлга чиққанингдан буён ортингдан эргашиб келмоқдаман. Тош кесаётган киши билан, тандир бошидаги аёллар билан гаплашганингни кўрдим, гапларингни ҳам эшитдим. Бундан буёғига сенинг йўл кўрсатувчинг – менман.

– Лекин бекарорсан-ку? – деди Озод. – Бу бекарорлигинг билан қанақа қилиб йўл кўрсатасан?

– Мен ҳаволарни янгилаб, асрларни тўзғитгувчиман, – деди шамол. – Бу ерда мenden бошқа йўл кўрсатувчи йўқ. Қон изи бўйлаб келган сен эмасмисан?

– Ҳа, менман. У кимнинг қони? – деб сўради Озод.

– У қон аллақачон ерга шимилиб, устидан узумлар ўсиб чиққан, меваларини қушлар еб бўлишган, – деди шамол. – Ҳозир у жонлана бошлайди.

– Лекин қирларнинг орасида сийрак тумандан бошқа нарса кўринмаяпти, – деди Озод.

– Ёғоч қурти ҳам ҳеч нарсани кўрмасди, лекин келганингни билди-ку? – деб эътироз билдирди шамол.

Йигитча тўхтади. У ҳозир Учёнғоқнинг қоқ марказида эди.

– Ҳозир кўрадиган нарсаларингнинг ҳаммаси аксдир, – деб шивирлади шамол. – Бир маҳаллар бу сўқмоқдан аравага кўшилган бир от ўтган эди. Кўряпсанми?

Озоднинг кўз ўнгида икки четида баланд ўт-ўлан ўсган сўқмоқ бино бўлди. Ўтлоқларнинг йўлга туташ жойлари эзғиланган, майсалари синган, яқиндагина ёмғир ёғиб ўтган эди...

Учёнғоқнинг олдидан йўл ҳам ўтган эди, у ҳозир йўқолиб кетган бўлса-да, йигитча уни аниқ сизди – шамол айтган, бир маҳаллар сағрисига қон ва лой сачраган от ўтган йўл мана шу эди.

Сўқмоқдан йўртиб бораётган от

Сўқмоқ ўйдим-чукур, араванинг ғилдираги ўт-ўланларни эзиб-янчиб ўтган, изига ёмғир суви тўпланиб, сарғиш-қизғимтир тус олган, шу сатҳ ойнасида ҳам осмоннинг ва кўлмак четидаги тупроқ уюмининг бир қисми акс этарди.

Йул узундан-узок, арава ғийқиллар, унга кўшилган қари бир от ҳорғин одимлаб борарди. Меҳнатдан боши чиқмагани шундоққина кўриниб турар, кўлмақлардан эҳтиётлик билан ўтар, биқинида қай бир суворийнинг пошнасидан қолган чандиқлари ҳам бор, хуллас, кўпни кўрган от эди бу.

Арава эса жуда кўҳна, ёғочлари ёрилиб-ёрилиб кетган, хом теридан ишланган энли қайишлари вақт ўтиши билан қорайган, катта ғилдираклари гижирлаб айланар, қолдирган изига лойқа ёмғир суви оқиб тушиб тўлдирар, уларнинг юзасида ҳам осмон хира аксланарди.

Наридаги қирнинг усти чечаклар билан қоплангани боис рангоранг бўлиб кўринаётган эди. Қиргача масофа анчагина, тепасида бодомлар кўзга ташланади, улар аллақачон гулини тўкиб, яшил япроқларга бурканиб улгуришган. Ҳаво енгил – чунки эрталаб чакмоқ чакнаб, ёмғир уриб ўтган, ҳали-ҳозиргача баъзи япроқларнинг остида томчилар титрарди.

От эгасиз... теваракдаги ўт-ўланга қарамай, хомуш ва руҳсиз йўрғалар, оёқлари-ю ёлларига лой сачраган эди.

Ажабо, лоймиди сачраган?

Яқинроқдан қараган киши лойга қон ҳам аралашганини кўрарди. Отнинг безовталигининг сабаби энди тушунарли бўлди – қон иси жониворларни ҳамиша саросимага солиб келган эмасми?

Бироқ қайдан келди бу қон? Кимнинг қони у?

Қирнинг нарёғи қишлоқ эди, у ерда хотин-халаж, бола-чақа борийди, улар юз йиллардан бери шу қишлоқда тинчу осойишта ҳаёт кечирмоқда эдилар. Буғдой экилар, пишганида ўриб олиб нон ёпилар, тупроқдан пахса уриб, уй тикланар, болалар туғилиб-воёга етар...

ўсмирлару ёш-яланг ўйнаб-қувнаб улғаяр... қариялар индамайгина жон таслим қилар... от ана шу кишлоқ томон йўртиб бормоқдайди.

“Менинг эгам – деҳқон эди, – демоқда эди от. – Эгамнинг эгаси эса Парвардигор эди.”

“Эгамнинг эгаси, менинг эгамни ўз ҳузурига чорладию эгасиз қолдим,” – демоқда эди от.

“Эгамнинг эгаси ҳамма нарсани кўриб-билиб турувчидир, – демоқда эди от. – Эгамга муҳаббат қўйган эдим, у ҳам менга меҳр берган эди. Энди кимнинг содиқ оти бўлай?” – деб бормоқда эди бу от.

* * *

– Кўряпсанми? – деб шивирлади яна шамол.

– Ҳа, кўряпман, – деди Озод, хайрат ичра.

– Отлар қавмининг авлоддан-авлодга ўтиб келадиган ҳикматлари бор, вақти келганида хабар топарсан, – деди шамол. – Лолага эришишни осон деб ўйлаганмидинг? Бундан буёғига кўрадиганларинг ақлингни шоширади, балки шаштингни ҳам сусайтирар, ортингга қайтиб ҳам кетарсан... Чунки эндиликда ходисаларнинг бошқа юзларини кўра бошлайсан. Юрақол мен билан! – деб шивирлади у.

Теварак унинг тўлқинланиши натижасида пайдо бўлган товушларга тўлди, кўзга кўринмас ҳар бир тўлқини “Юр, юрақол” деб шивирлар эди.

Кучук

... Ўтлар орасидан оч, озғин, юнглари ҳўл, жимитгина бир кучук чиқиб келди-да, эгасиз от ортидан қинғайиб анча қараб турди.

У боягина кунгабоқарлар орасида тимирскиланиб юрган ўша кучукча эди.

Кучук қон исини туйди, бурнини ерга теккизгудай қилиб искаб-ғингшиб кетаверди, лойлардану кўлмаклардан ўтди, ҳар замонда тўхтаб, ҳавони ҳам искаб кўрарди – йўқ, ис ҳали қуюқлашмаган, аммо ўзига тортарди, унда қон исидан ташқари тер ҳамда от ҳиди бор, ўлим иси ҳам сезилмоқда эди.

Учёнғоққа етганида, туйқусдан тўхтаб қолди.

Учёнғоқ тагида жасадлар бор эди. Бири эллик ёшлардаги кучли ва бакуват кишининг, бошқалари бир неча ўспириннинг жасадлари бўлиб, улар бетартиб ётишар, юраклари суғуриб олинган эди.

Кучукни тўхтатган нарса жасадлар эмас, балки нотаниш кимсалар бўлди. Оппоқ бу кимсалар жасадлар устида муаллақ турар, оёқлари ерга тегмас эди.

Кучук ўтиш мумкин бўлмаган ғалати чегарага келиб қолганини пайқади, ғингиб-озорланиб ерга ётиб, мўлтираганча ортга тисарила бошлади, шу тариқа ўн-ўн беш қулоч тисарилиб борди. Кейин тўхтаб, яна майит ётган тарафга жавдиради.

Дархақиқат, у кўрқиб кетган, эгаси томон боришга ботинолмай, шундай демоқда эди:

“Эгамни ёв ўлдирди. Кўзимни очганимдан бери унга шоён садоқатда бўлдим.”

“Энди эгам қолмади. Эгамнинг эгасигина қолди”.

“Мени бу қўйга солган ҳам, бундан чиқарувчи ҳам эгамнинг эгасидир.”

– Бу оддий кучуклардан эмас, – деди шамол, шивирлаб. – Бир куни унга бир одам рўпара келди-да, хунуклигидан таъсирланиб, “Мунча бадбашара кучук экансан”, деди. Шунда кучук тилга кириб: “Эй одам! Нақшни айбляяпсанми, наққошними?” деб сўради. Шунда уни маломат қилган киши нодонлигидан хўнг-хўнг йиғлаб, ўз йўлига кетди...⁷ Бу кучукни йўлинг давомида кўп марта кўрасан, кимлигини ҳам англарсан балки, – деб шивирлади у.

Қушча

Шу маҳалда битта қушча тиккасига кўклардан тушиб келиб, тошлару харсанглар узра гир-гир айланиб, тинмасдан “Куёв-куёв, кимга куёв” деб сайрамоқда эди.

Учёнғоқ

⁷ Нуҳ алайҳиссалом.

Энди Озод қирнинг тепасида эди. Юқорига кўтарилган сари сўқмоқ сийрак туман аро кўздан йўқолиб борган, шу боис уч қирнинг орасини қоплаган оқиш парда остида ҳеч нарса кўринмас, катта харсангларнинг учлари қорайиб кўзга ташланарди, холос.

– Бу ерларни нега Учёнғоқ дейишларини биласанми? – деб сўради шамол. – Бир куни бир қарға ёнғоқ чақиш учун осмонга кўтарилди, ёнғоғини ташлаган эди, у юмалаб чуқурчага тушди. Мен чуқурчани кум билан кўмдим. Ёмғирлар ёғиб, тупроққа нам ўтгач, бир мағиздан учта ёнғоқ ниш уриб чиқди. Бу воқеалар ана шулар барқ уриб кўкариб, илк мевасини тукканида рўй берган. Қара, қарға ҳам шу ерда, ёнғоқлар ҳам.

– Ҳозир улар йўқ, аллақачон чакмоқ уриб ёндирган, – деди Озод. – Демак, камида юз йил аввалги нарсалар экан.

– Ким айтди уларни йўқ деб? – деди шамол. – Ана, қирнинг учида учаласи ҳам шохларини ёйиб турибди-ку? Истасанг, қарғанинг ўзидан сўра.

– Қарға нима ҳам дерди? – деди Озод. – Унинг феълини яхши биламан, ёнғоқ ўғирлашдан бошқа иши йўқ.

– У кўп нарсани кўрган қуш, – деди шамол, шунда Озод унинг сасининг ўзгарганига эътибор қилди: шамолнинг товуши энди катта кишиларнинг овозига ўхшаб қолган, мактабда дарс берувчи кекса муаллимнинг гапиришини эслатарди. – Попишакдан, худхуддан, кумридан ҳам узоқ яшашини билмайсанми? Қир ортида кўриниб турган анави тоғлар ортида эса яъжуж-маъжужларнинг макони бор. Уларнинг юзлари қора, кўзлари кўк, танаси хол-хол. Минг йилдан бери тоғни кемириб ташқарига чиқишга уринишади. Оч, қўрқинч юҳо улар. Баъзан бир-бирларини еб ҳам кўйишади. Бир куни қандайдир сабаб билан кичик бир тўдаси озодликка чиқишга муваффақ бўлди. Дарахт остида ётган кишилар уларнинг илк қурбонлари, сўқмоқдан кетаётган от эса ўша кишилардан бирининг улови. Қарға буларнинг барини кўрган, англадингми?

– Сенинг кимлигингни билмасдан, гапларингга қандай ишонай? – деди Озод. – Билганим шуки, ўтларнинг орасида яшириниб ётасан, ёш болаларни қўрқитасан, одамларнинг кўзига тўзон сочиб қочасан.

– Бу кўрганларингнинг ҳаммаси тўзон, – деди шамол. – Бўлиб ўтган воқеалар, ҳодисалар, тарихлар ва кишилар тўзон бўлиб ётадилар бу ерда. Мен ҳозир бирига пуфлайман, шунда у ўрнидан туриб, ўзининг кимлигини айтади.

Ва у, чирпирак бўлганча, ичида хас-хашаклар кўшилиб айланаётган қуюн ҳосил қилди. Қум ва тўзон тикилиб Озоднинг кўзларини ачиштирди, салдан кейин очганида, сал нарида эски тўнининг барларини қайириб олиб кетмон чопаетган озғин бир кишини кўрди.

ИККИНЧИ АКС

Ота

“Бу одам сира тиним билмай юмушга урингани уринган, – деб эсди шамол, ҳорғин-ҳорғин сасланиб. – Тоғларнинг қор ва музлари орасидан оқиб келган совуқ сувни экинзорига буради, йўлидаги кесакларни яланг қўллари билан очади. Тепасида эса мен хуштак чаламан, эски хасларни учириб, тўзонларни айлантириб бошидан сочаман.

Экинзор четидаги тол остида лойдан ясалган, бир чети кўчиб тушган эски ўчоқ бор, чўғлари аллақачон сўнган, куллар устида қакқайиб турган қора қумғон узра айланаман, қумғон хуштак чала бошлайди.

“Ҳа-аҳ!” деб кетмон уради бу одам. Кетмон катта, оғир, дастасининг қўл теккан жойлари силлиқланиб-қорайиб қолган.

Толнинг шоҳидаги сарғимтир-қизғиш бир қуш унга термилиб, сайрамасдан индамай туради.

“Ҳа-аҳ!.. Яна келдингми? – дейди олтмишларни қоралаб қолган озғин, чайир бу одам. – Ҳар куни келиб шу толга кўниб ўтирасан, нон увоқ берсам емайсан, сув тутсам ичмайсан... Қанақа қушсан ўзи?”

Қуш индамайди. Нигоҳи маъноли-маъноли, индамай термилади холос.

“Ха-ах!” – кетмон тиғи офтобда ялтирайди. – Рангу тусингдан ҳаётдалигимда орзу қилганим толе қушига ўшаркансан, аммо мунча озгин, мунча афтодаҳолсан?”

Қушга гапириш раво кўрилмаган, сайрамайди ҳам.

“Сенга осон-да, – дейди деҳқон. – Худойим ризқингни оламга сочиб кўйган, учиб-кўниб, ердаги буғдойними, сомонними териб есанг бас. На уйинг бор, на рўзгоринг, на бола-чақанг...»

Бир дам тин олади, кафтини кўзига соябон қилиб, қуёшга қарайди, бир нимани чамалайди. Кейин яна юмушига уннайди.

“Ха-ах! Худойим ўзи яратган махлуқларнинг ризқларини тупрокнинг бетига сочиб ташлагану одам боласига “ана энди шу тупроқ ичида ўралашиб, умрингнинг охиригача ризқингни теравер” деган. Бир амаллаб ризқингни чиқарсанг, шунгаям кўз тикканлар бор. Ҳамманинг ёзуғи шу!

Ха-ах! Одам боласи тупроқдан бино бўлади, тупроқдан ризқини териб ейди, охир-оқи-бат яна шу тупроққа кириб, йўқ бўлиб кетади. Барча мана шу ғалати юмуш билан овора.

Ха-ах! Найлайн, болаларимни боқишим керак... Узумзор эгаларига ўхшаб битмас-туганмас сарватларим бўлмаса... уларнинг узумзорлари бепоён, беҳисоб, ботмон-ботмон ҳосил олишади. Менинг бор-йўқ сарватим – қари отам, аёлиму болаларим. Ҳозир отам уйда, айвонда ётгандир... Ўрик кесганимизда катта шох оёғини эзиб тушган эди, шундан бери юришга қийналарди. Неча йиллардан бери юмушим шу: ҳар куни учта нон топардим, отамга, аҳли аёлимга, болаларимга берардим⁸... Отам ҳар куни дуо қиларди, “ота рози – Худо рози” деб сахарлаб яна экинзоримга жўнардим.

Ха-ах! Билмадим, сен қанақа қушсан, аммо найлайн, бошимга бахт қуши кўнарми деган эдим... қўнмади-да!

Бир маҳаллар бола эдим. Уйимизда молларимиз, қўйларимиз бўларди. Ўроқ-қопимни олиб, ўт ўргани далаларга кетардим. Шиддатим танамга сиғмас, меҳнат чарчатмас, намчил тупроқ устига ётиб олсам нами суягимга ўтмас эди... осмонга қараб ётиб ширин-ширин хаёллар суардим.

⁸ Халқ матали.

Шамоллар оппоқ булутлардан отлар сурувини бино қиларди, улар қўм-қўк осмон кенгликларида уюр-уюр чопар эдилар.

Тезроқ катта бўлиб-улгайсайдим, ота-онам етишолмаган орзуларга эришсайдим дер эдим. Тандиру ўчоқ бошидан келмайдиган, рўзгор юмушларидан ортмайдиган онаизорим ниҳоят роҳату оромга қовушса, мени дуо қилиб, алқаса дер эдим. Назаримда, ҳамма иш менинг учун осон, мен қилолмайдиган иш дунёда йўқдай эди.

Бахт қуши дедим-а? Ўша маҳаллар унинг қайдадир қанот қоқиб учиб юрганини, олисда бўлса ҳам гапларимни эшитишини билар эдим.

“Келақол, – дер эдим хаёлан. – Сенга қанчалар зор эканимизни биласан-ку? Ахир, ҳаммамиз меҳнату машаққат ичидан ўтиб боряпмиз-ку? Топган-тутганимизда баракат йўқ-ку? Ёзу қиш тинмасдан меҳнат ичида хор бўляпмиз-ку? Мен вояга етяпман, ортимдан сингилларим улгайиб келишмоқда... Отам шуларни ўйлаб, пешанаси тиришганича узоқ-узоқ ўтириб қолмоқда-ку? Онам ўчоқ бошидан бери келмай, энгини кўзига босиб унсиз-унсиз йиғламоқда-ку? Учиб келсангу элу юрт устида бир қанот қоқсанг кифоя, шунда шояд турмушимиз ўнгланиб кетса... Ахир, бир қанот қоқиб ўтсанг бас-ку?..”

Йўқ... келмади бахт қуши! Юртда бир бизнинггина эмас, ҳеч кимнинг бошига қўнмади у кароматли қуш.

Ҳаёти дунёда саккизта фарзандим борийди. Қариндошларим йўқ эмасу аммо жигарларимнинг бари ўзлари билан овора, бошимга қийин кун тушса қарашадиган кимса йўқ эди. Ҳа майли, болаларим кўп бўлсаю уларга ўзим бош бўлсам, ўтирғизволиб насиҳатлар қилсам, одоб ўргатиб, тарбия берсам, барини бошини бирлаштириб, кейин кетсам, хотиржаму жим, дер эдим.

Ўғилларим кўп бўлишини истасам-да, лекин худойим етти қизу биттагина ўғил берган эди, холос.

Ҳа-ах! Бутун сулоламиз билан мана шундай уриниб-бериниб меҳнат қилиб келганмиз. Кўникиб кетган бўлсам-да, бу аҳволимнинг бир куни ўзгаришидан, рўзгоримга мўл-кўлчилик, серобчилик келишидан умидланар, у серобчилик ўзимнинг сулоламдан эмас, Мингларнинг сулоласидан келсайди деб орзу қилардим...

Чунки, ёруғ дунёда эканимда икки кўча наридаги Мингларнинг қизини келинликка мўлжаллаб қўйган эдим. Исми Дилором эди, гулнинг новдасидай, икки бети лола эди.

Шу қизни келин қилолсам, уруғи менинг уруғим билан чатишсау ундан яна бир халқ бино бўлса, дердим. Бу қиз бизга чатишса, тақдирлару қисматлар ўзгариб кетади деган илинжим борийди. Болалигимда орзу қилганим бахт қуши энди шу қизнинг тимсолида ўғлимнинг бошига қўнсайди, деб хаёл қилардим.

Чунки, ростми-ёлғонми... Дилоромни Минглар Ойдинкўл соҳилидан топиб олган, дер эдилар. Ҳақиқатни бир худо билади, бироқ, ўша маҳаллар Мингларнинг аёли иккиқат бўлиб, айнан туғиши яқинлашганида сувга чўкиб ўлган эди, Ойдинкўл тубсиз, аёл бояқишни у тубсизликлардан топиб бўлмади, боласини туғиб улгурганмиди-йўқми, буниям ҳеч ким билолмади... бироқ Минглар хотинини излаб чиққанида, сув бўйида ойдаи бир чақалоқни топиб олгани овоза бўлди. Адашмасам, ўшанда ҳаммаёқни пайхон қилиб, бир кечаю бир кундуз шамол эсган эди... оғироёқ хотин шамолли кечада Ойдинкўлга нимага борган экан, деган савол ҳам очиклигича қолиб кетди. Ўша кеча Ойдинкўл денгиз каби долғаланган, тўлқинлари кўкка сапчиган, балиқлари сувларнинг туб-тубига кириб кетган эди. Дилором деб ном бердилар чақалоққа. Теварак тўла синган ўтлару шохлар, у эса гулларнинг ичида ётган эди. Минглар айтдики, овозини эшитиб тепасига бормаганимда, уни ҳам гул деб тахмин қилган бўлардим, шунақа гўзал, шунақа чиройли гўдак эди.

Бу чақалоқнинг дунёга келишини яна бир воқеага боғлашганини ҳам эслайман. Минглар у маҳал бақувват, чайир, ўктам йигит эди, мана шу аёлига фотиҳа қилинганида қоялару ўнгирлар оша бориб, тақдир лоласини узиб келган, дейдилар. Одамлар ўшанда лолани кўришдан умидвор бўлиб Мингларнинг уйи олдига йиғилишди. Бироқ, хориб-чарчаб, нечундир ўзгариб-ёши улғайгандай бўлиб қайтиб келган Минглар ҳеч кимга кўрсатмади. У мўъжизани балки эрта-индин тўйига тайёргарлик кўриб ўтирган келинчақкина кўрган бўлса не ажаб? Мингларнинг никоҳидан кейин ҳам лолани биров кўрмади, аммо бу оила ғоят саришта, ували-жували, қутли-баракатли бўлиб чиқди.

Қайдам, лола туфайлими ёхуд Дилором боисми... Мингларнинг рўзгорига шунақанги ризку баракот ёғилдики, асти кўяверасиз. Озгин сигирлари семириб, олам-жаҳон серқаймоқ сут бера бошлади, оғочлари шу қадар кўп мева тугардики, шохлари эгилиб-синиб кетай, дерди.

Мингларнинг рўзгорига барака ҳар томондан ёғилаверди – буғдой экса, сув излашининг кераги йўқ – суғориш маҳали шамоллар кўзғалиб, ёмғирлар ёғар, экинлари кўкариб-яшнаб ўсаверарди.

Минглар айтардики, ҳой мусулмонлар, мана шу қизалокда бир гап бор. Ростини айтсам, Худо шу қизалокни берганидан кейинги ҳаётим фақат саодату фаровонлик ичида ўтмоқда.

Яна айтардики, воллоҳи, менга бир нима бўлса керак. Чунки ҳаётимдан, умримдан мингдан-минг розиман, юрагим тобора яхшиликка тўлиб бормоқда.

* * *

Хуллас, шу қизни келинликка орзулаб юрар, орзуимга етишишимга бир баҳя қолган эди. Минглар билан куда-анда бўлиб, фотиҳа ўқилиб, нон ҳам синдирилган, энди тўйни ўтказиш қолган эди, холос... Тўсатдан Искандар деворининг ортидан ёв чиққани ҳақида хабар келди. Кимдир ўша куни тоғда экан, қояларнинг дарз кетганини, у ердан ёвнинг ёйилиб-оқиб чиққанини кўрибди.

Танаси хол-хол, кўзи кўк, юзи қора бу махлуқлар кўп замонлардан бери тоғнинг ортидаги ўнгиру пучмоқларда урчиб-кўпайиб ётади дер эдилар. Эшитишимча, одам боласининг гуноҳларидан бино бўлган эмиш. Яна бир хусусияти – ўтириб олган кишига тегмас, шу хусусияти билан кучук қавмига ҳам ўхшаб кетармиш. Питир-питир қилиб чопиб келаётган кучук келбатли бу махлуқлар ғўдайиб турган кишини ўша заҳоти ўраб опкетар, опкетилган кишини биров қайтиб кўрмас, чангал урган жойи битмас, яра ўрни тузалмас, хуллас, чиқиб келиши кўрқинч уйғотувчи ярамас бир қавм эмиш улар.

Аслида-ку, элга ёпириладиган бошқа тур ёвлар ҳам анчагина. Масалан, ёз ойлари қайдандир булутдай босиб чигиртка келиб қолар, ерда, ариқларда, уйларда, далаларда, йўлларда бижғиб ҳамма ёқни

шитирлаган овоз тутар, яшил неки бор – барини бирдай еб битириб, кейин учиб кетарди. Ёки шира деган ёв ҳам бор эди, ризқ чиқарадиган ҳамма нарсага ёпишиб, қуришиб ташларди. Лекин буниси бошқача – ақллироқ, тузоққа тушмас, каттолроқ эди. Аслини айтсам, ёш болалигимдан бери катталар фарзандларини ана шу ёв билан кўркитишар, одобсиз болаларни опкетиб қолади деб тарбия беришар эди. У жонзотларнинг қайдан бино бўлганига бировнинг ақли етса экан? Кучукдан сал каттароқ бу махлуқчаларни эсимни таниганидан бери кексаларимиз яъжуж-маъжуж дер эдилар.

Ёв хабари келганидан сўнг, лаънатга йўлиққур Муртад тирноқларини ғажий-ғажий менинг еримнинг ёқасидан ўтди, ўтар экан, “Ҳорманг” деб қўйди... пешанамдан теримни сидирганча ортидан индамай қараб колдим. Аммо ростини айтмоқдаман: ўшанда Муртадга ўлим тилаганим, “дунё юмалоқ, Худо билгувчидир... қилмишларинг албатта ўзингга урсин”, деганим ҳам рост.

Ёв дарахтларнинг буталарнинг орасидан питир-питир ўтиб келди, барининг кўзи кўк, юзи қорамтир экан, ҳаш-паш дегунча устимга ташланишди... Нима бўлганини англаёлмадим, бир маҳал кўзимни очсам, яна шу даламдаман... Кимдир айтдики, энди қиёматгача мана шу ердасан, ўт ўрасан, ер чопасан, сув очасан... ҳаёти дунёда нимаики қилган бўлсанг ўша билан андармон бўласан.

Баҳорий жалалардаю кузги ўтлоқларда... совуқларда... мана шундоқ... ҳалиям меҳнатдан бошим чиқмай юрибман энди.

Ўша куш ҳар куни келиб бошим узра айланади... ўзимга ўхшаган хароб, озғин, бечора куш у. Кўзида мунчоқ-мунчоқ ёш, рўзгоринг узра ҳам айландим, дейди менга. Ғуссали-ғуссали чирқиллайди, “эндиам айтмайсанми, қандай кушсан ўзи” десам, жавоб бермайди. Ҳикматига менинг ҳам ақлим етмайди... Толе кушим сенмасмининг, деб сўрайман. Кўзидан мунчоқлари дув-дув тўкилади, зорланиб-зорланиб чирқиллайди, агар бахт куши сен бўлсанг, нега мунча афтодасан, деб сўрайман...

Йўқ, деб жавоб қилади устимдан елиб ўтгувчи хабарчи шабадалар, у бахт куши эмас, қисмат куши, жон кушидир...

* * *

– Отамга ўхшаб кетар экан бу киши, – деди Озод, ўйлашиб. – Қуш эса... бекорга толе қуши дейишмагандир, бу кишининг толе қуши шудир? Ҳеч хаёлимга келмабди: у қушдан отам ҳам хабардормиди? Ёнида ўсиб-улғайибману орзу-армонлари бормиди, бўлса қанақа эди деб ўйлаб кўрмабман...

– Бу кишилар сенинг ким эканингни, қаёққа бораётганингни билдилар, - деб шивирлади шамол. – Лекин бўйинларини бўйинтурук каби ўраб олган қисматларини ўзгартира олмайдилар. Агар мақсадингга эриша олсанг, ҳамма қисматлар ўзгариб кетишини ёдингда тут. Мабодо эришсанг, биргина сўз билан шу тақдирларни ўзгартира оласан.

– Айтилган сўзлар аллақачон моддийлашиб бўлди, шакл ясади, теваракни ўзгартирди ва айтувчининг ҳаётининг моҳиятини белгилаб берди, – деб давом этди шамол. – Билиб қўй, одам боласи умри давомида беҳудаю беҳисоб сўзлар айтади, бироқ айтган сўзларининг бошқа нарсаларга айланишини билмайди. Ҳар бир айтилган сўз албатта бир шакл олади. Шу тарз айтилган лафзлардан Учёнғоқ бино бўлди, кўряпсанми?

Дарҳақиқат, теграда шу тоб от йўртиб ўтган, ёмғирдан кейин ўтлари томчиларнинг залворидан эгилиб-эгилиб қолган сўқмоқ ва экинлари пайҳон қилинган, сарғайган улкан япрокни эслатадиган экинзор аниқ қиёфа касб этган, ҳув нарида элас-элас бўлиб Учёнғоқ кўринар, бўлак жойлар эса ҳануз сийрак туман остида бўлиб, у ерда остида яна бошқа нарсалар борлиги аниқ эди.

– Лекин сен ҳам сўз айтмоқдасан-ку? – деб сўради Озод.

– Мана, истаган нарсаларингни кўрдинг, энди қолганларига ҳам назар ташла, – деди шамол. – Ҳув наридаги ўша кишининг зурёди, исми Эран. Разм сол-чи, у ҳам сенга ўхшармикин?..

Ўғил

...Сал пастроққа бир қаранг. Курмақлару печаклар гуллаб-ўсиб ётган далани кўряпсизми? Ҳаёти дунёдалигимда мен мана шу ерларда ўт ўриб юрар эдим.

Қандайдир қуш юкорилаб-пастга шўнғиб, иланг-биланг учади. Уни танитайман. Қушларнинг кўзи митти, маъносиз бўлади, ушлаб олсангиз, бир-икки питирлаб, кўлингизда жим ётаверади. Кўзлари олайиб кетади, кафтингизда юракчасининг дук-дук ураётганини сезиб турасиз...

Уйимизда сигир-қўйларимиз бор, уларни боқишим керак. Шу сабаб, ҳар куни куёш чиққач, ўроқ-қопимни олиб, мана шу далага келаман.

Ўтлар турли-туман, лекин қалин ўсмаган, бўйлари ҳам паст. Ораларидан сигиру қўйларим ёқтириб ёйдиганларини танлаб-танлаб ўришим керак.

Ажриқ бўй чўзмайди, ётиб-энлаб ўсади. Илдизига яқин жойи оқимтир тусда, эсангиз, кирс этиб суви чиқади. Курмак тикка ўсади, пояси қўлни тилиб-кесиб юбориши ҳам мумкин. Унияма илдизи оқиш, патак бўлади.

Курмакнинг суви тахир, ажриқники янада ачқимтирроқ. Сабаби, курмак сувлироқ жойда ўсади, ажриққа эса барибир, дуч келган жойда униб кетаверади.

Оч-сарғиш қанор қопимнинг ямоқлари бор. Уни онама ямаб берган. Қопни буклаб, белбоғимга қистириб олганман. Ўроқни тупроққа тиқиб-тиқиб оламан, тиғи ялтирайди. Тиғи совуқ, дастаси иликроқ. Дастасида темир миҳлари бор, тиғнинг ўзаги ёғоч орасига пона каби кирган, улар ҳам совуқ.

Эрталаб тупроқ ҳам совуқ, намчил бўлади. Кейинроқ илий бошлайди.

Осмон топ-тоза, тиниқ. Лекин бир хил тусда эмас. Уфққа туташ жойлари оқаринкираган, кунботар тарафи қорамтирроқ. Қоқ тепам кўм-кўк. Осмоннинг куёшга яқин қисми ҳам оқимтир.

Бу далани ёқтираман. Наригаги тошлоқда жилға оқади. Тошлар устида битта мажнунтол ўсган, барглари шитирлайди. Ингичка энсиз япроқчаларига шира тушган, ҳаммаси кўзёш тўкаётганга ўхшайди. Илдизи ёнидан печаклар ўсиб чиққан, бу ўт тошлар орасига ҳам томир отаверади. Печакларнинг узун таналари толларнинг шохларига чирмашиб кетган.

Бу мажнунтол тагида баъзан ёши улуғ бир одам ўтирган бўлади. У жуда олислардан, нима учундир йиғлаб-йиғлаб келади, соясида тин олади⁹. Шунда мажнунтол унинг елкаларига, бошига кўзёшларини тўкади... Узоқ ўтиради, кейин ҳорғин-ҳорғин қадам босиб, қуёш ботадиган тарафларга жўнаб кетади.

Тонг отгач, тушгача шабада эсади. Тонг отганида кунчиқар тарафнинг осмонида шафақ яллиғланади, кейин тобора оч қизил ранг олиб, ёришиб борса, кунботар тараф анчагача қорайинкираб туради.

Тошлоқ орасида жилдираб сув оқади, лекин балиқчалар кўринмайди. Сув устига эгилган шохлар орасида битта ўргимчак тўр тўкиб олибди. Ўргимчак ёш, ранги оч сарғиш, ўзи шахдам. Бу – дарахт ўргимчаги. Сув ўргимчаги ҳам бор, лекин у кўпроқ ариқлар ва турғун сувлар устига ин қуради, оқар сув устига қурмайди. Сабаби, жилғанинг шабадаси бўлади. Оқар сув устида нам кўпаяди, ўргимчак ақлли: ин курса, тўри намикиб қолишини билади.

Қуёш нури тушмайдиган соя ерларда оч зангор тусли зах бор. Қуруқ ерларнинг тупроғи қорамтир-кулранг. Қатор ўсган тутларнинг кавакларидида қуш полапонларининг бошчалари кўриниб туради. Чумчукнинг полапонининг тумшуғи сариқ, теграсида қизил ҳошияси бўлади. Лекин ҳозир кўриб турганим мусичанинг боласи эмас, у кавакка тухум қўймайди. Кавакка саъва билан какку ин қуради.

Қизилиштон эса дарахтларни тумшуғи билан тўқ-тўқ эткизиб уради. Уни отам дурадгор дейди. Тумшуғи темирдан каттиқ, дарахт танасини тешиб қўяди. Чунки, ичида ёғоч курти бор, у – қизилиштоннинг емиши. Фақат, пўстлоқ билан ёғоч орасига яшириниб олган ўлжасини қандай сезганига ақлим етмайди. Қурт, қушдан қутулиш учун дарахт танасидаги йўлкавагидан шоша-пиша қочса-да, қизилиштон уни барибир топиб олади.

Лапанглаб учадиган яна бир қуш бор, уни пўкка дейдилар. Пўкка аслида кўкқарға, уни тоғам отиб келарди бир маҳаллар. Зовурларнинг қамишлари орасида потирлаб бир неча кулоч масофага учиб борадиган сув товуғини қашқалдоқ дейдилар. У товукдан кичикроқ, ранги қора бўлади. Иккаласиниям гўштини еса бўлади. Мусичанинг гўшти ҳаром. Сабаби, у мусулмон қуш. Қолганлари кофир қушларми?

⁹ Миртемир.

Номаълум, лекин мусулмон қушнинг гўштини еган одамнинг мияси айниб қолади, дейдилар.

Зовур ёқасида ўсган қари толлардан бирининг қавагида бойкуш бор, уни бойўғли деймиз. Нимага бойўғли дейишларини билмайман. Бойнинг ўғли шунақа хунукми ё? Сарик кўзларини чақчайтириб қарайди, томоғи лиқиллаб туради. Бойўғли киши умрини шунақа қилиб санар эмиш. Шу боис уни ёқтирмайдилар, одамнинг қолган кунини санайдиган қуш яхши қуш бўлармиди? У, катта бўлишига қарамай нимагадир товушсиз учади.

Сойнинг баъзи жойларида сув саёз, сувнинг ости майда тош қуми – зиғирқум. Юрсангиз, оёққа хуш ёқади. Зиғирқум устида митти балиқчалар аниқ кўринади, бирданига сузиб кетишади улар, шунда сув ости қуми тўзғийди, зарралари аста-секин ўз жойига чўқади. Бу ерда қармоқ ташлаб, балиқ тутса бўлади.

Қармоқда тутилган балиқнинг сим тешиб чиққан томоғидан очқизғиш қон сизиб чиқади. Дарров жон бераколмайди, пақирга сувга ташлаб қўйсангиз нозик қон ҳалқалари пайдо қилиб сузишга уринади, аммо сузиши равон эмас, аранг қимирлайди, тезроқ ўлишини истайману ўлдиришга қўрқаман.

Мана шу ерларда юра-юра, қопимни ўтга тўлдираман. Ўроқнинг тиғини пастга қа-ратиб, ўт ичига тиқиб қўяман. Тутнинг новдасини синдираман, пўстини шилиб ажратаман, пўст қайишқоқ, ости сувланиб туради, ялаб кўрилса таъми ширин бўлади. Тутнинг новдасининг пўстлоғи билан қоп оғзини бойлайман. Ажриқнинг ўткир иси анқиб туради қопдан. Уни елкамга оламану оғирлигини сезмайман – балки ўрганиб кетгандирман?

Тошли йўл қизиган. Баъзи ерлари ёрилиб-ёрилиб, ажриқ бош кўтариб чиққан. Ажриқ тошни ёриб юборган жойларидан бошқа ўтлар ҳам бош кўтарган. Бири типпа-тик ўсибди, шокилалаи ўт экан у. Бу ўтнинг отини билмайман, иси ҳам сезилмайди. Ажриқ эса ғалати гуллайди, учта ёки тўртта шохлайди, шохларида майда кум зарраси каби заррасимон мовий гулчалари бўлади.

Тош устида ўсган ажриқлар гуллабди.

Ке-е-етаман, уйга қараб.

Осмонга булут чиқади. У Ойдинкўлнинг устида пайдо бўлади. Аввал ёйилиб, сийрак туман ҳосил қилади, кейин қуюқлашиб, шакл олади. Булутлар кўпая боради.

Бир маҳал қарасам, тойчоқлар тўдасига айланади, кишинашлари эшитилмайдию аммо самоларда чопиб-чопиб боришади.

* * *

Анча олисда тоғлар кўринади. Ҳозир ёз, бироқ чўккиларидаги оқ қорлари эрмаган, қуёшда ялтирайди. У томонлар совуқ бўлса керак. Баъзан шабада тоғдан эсиб, муздай ҳаволарни олиб келади. Шунда тоғнинг совуқлиги эсимга тушади. Ҳайбат шамоллари ўша ёқдан эсадилар. Улар жала булутларини ҳайдаб келишади. Жалалар мазза бўлади. Куйганида ҳамма ёқ шовуллайди, шу шовуллашларга кўшилиб, қаттиқ кичқиргим келади.

Уйимизга етиб келаман. Дарвозамиз сариқ тусда, тахталарининг оралари очилиб-очилиб қолган. Тавақасини итарсангиз, қаттиқ ғирчиллайди. Ёнда кўшнимизнинг гувалак девори. Офтобда кизиган бу деворга доим ниначилар кўниб олишади. Кесаклари орасида гоҳо чаён ҳам бўлади дейдилар, лекин сира кўрмаганман.

Бобом айвондаги сўрида ётади. У қари, тўксон ёшда, оёғи оғрийди. Ёзда ҳам ранги ўчиб кетган қора банорас тўнини елкасига ташлаб олади.

Ҳовли саҳни қаттиқ, тошдай. Тупроғи шиббаланиб кетгани учун шунақа. Бостирма остида кулранг сигиримиз менинг келганимни сезиб бўкиради. Қорним очди, демоқчи. “Ҳа ўл”, – дейман. – Салқинда ётасану бўкирасан яна!” Бостирманинг бир устунни – беҳи, нарёғи гувалак девор. Бостирма ёғочларининг бир учи девор устида, бошқа учи беҳига кўндаланг кўйилган саррофга маҳкамланган. Устига ғўзапоя босилган, ғўзапоя шохлари осилиб-осилиб туради. Беҳи тубига қопимни ағдараман, шунда ичидан чумолилар ўрмалаб чиқишади, ўтга кўшиб даланинг чумолиларини ҳам олиб келган бўламан. Булар уйимиздаги чумолиларга ўхшамайди, уйдагилар хонаки, булар эса шиддатли, тезчопар, бошлари катта ва қаттиқ, чакқан жойи қизариб, анчагача ачишиб оғриб туради. Ўтларнинг иси

теваракни тутиб кетади, бир кучоқ олиб, молнинг олдига ташлайман. Ҳайвон бўйнини чўзиб, ғарч-ғурч чайнай бошлайди, шошганидан оғзининг четидан бир тутами чиқиб қолади, бошини силкита-силкита ўтларни ямлайверади. Яна бир кучоқ ўтти қўйларга бераман. Қийшиқ пақирда сув опкелиб тутаман, сигир ғўлқ-ғўлқ қилиб ичиб олади.

Вужудимда ҳориш ҳис қиламан. Аммо чарчоқ йўқ. Уйга қараб юраман. Бостирма йўлагидан келаверишдаги илк кулба бобомники, у кичкина, ерга қамиш, қамиш устидан кигиз солинган, адоғида думалоқлаб қўйилган тўшаклар бор, уларни онам йиғиб қўйган. Ланг очик эшикдан яққол кўриниб туради. Кейингиси – бизнинг уй. Ундан кейингиси – меҳмонхона. Бу ерга атлас кўрпачалар солинган, ипак иси келади. Деворга миҳ қоқиб. парда илинган. Тўрда меҳробда кўрпалар тахланган, улар ҳам атласдан, буларнинг бари меҳмонлар учун. Ҳаммаси янгидай турипти. У ерга кирсам, онам қойийди. Меҳмонхонанинг ислари бегона, ёқтирмайман. Ҳамма нарсаси янги бўлгани учун киргим келмайди. Ошхонадаги ёғоч кутидан нон оламан, йўл-йўлакай чайнаб, бобомнинг олдига жўнайман.

Бобом кираверишдаги айвондаги сўрида уззукун ётади. У жуда кўп нарсаларни биледи. Қирнинг устидаги ёнғоқларни қарға эккан дейди. Гапларига чиппа-чин ишонаман, бир куни атайлаб бориб, ўша қарғани кўриб келаман деб ният қилиб қўяман. Шамол эганида, ёмғир ёққанида дуо қилади. Булар Худонинг неъматлари, шамол дарахту ўтларни чанглантиради, ёмғир эса жаннатдан ёғади дейди. Лекин, мени кўп қойийди. Дастурхонни тоза жойга қоқ, бефаҳм, дейди. Тирноқ олсанг остонага кўм, яъжуж-маъжуж келганида ўсиб чиқиб, йўлингни тўсади, дейди. Сахарлаб юлдуз сўнмасидан дарвозани очиб қўй, дейди.

...Ҳайбати бир дунё отам бобомнинг олдида келганида ёш боладай бўлиб қолади. Оёқларини ювади, уқалайди, яхтагини алмаштиради. Бобом отамни ҳам кўп қойийди...

У юришга жуда қийналади, чунки бир маҳаллар ўрик кесишганда катта шохи оёғидан босиб тушган, шу жойи каттиқ оғрийди. Куннинг сояси менинг бўйимга тенглашибди, демак, аср вақти кирибди. Энди қиладиган ишим – бобомни таҳорат олдиришим керак.

Уни суяб, таҳоратхонага олиб бораман, обдастада илик сув олиб келаман. Бобом белбоғини ечиб елкасига ташларкан, мени койийди:

– Таҳоратхонага чап оёқ билан қиради, кулоксиз! Чап билан кириб, ўнг билан чиқасан!

– Хўп, – дейман, бошимни эгиб, музтар бўлганга соламан ўзимни. Бобом атайлаб қилганимниям билади, “Ҳах, бетаъсир”, дейди. Кейин эшик ўрнига осиб қўйилган қанор қопни қайириб ичкарига қиради. Ихраб-сихраб таҳорат ола бошлайди. Мен унинг чиқишини кутиб тураман.

...Осмондаги тойчоқлар бир сурув бўлиб само далаларига кетиб боришмоқда. Олдиндагиси оппоқ, ёш, дуркун от. Ёллари узун-узун, ҳилтираётгандай. Кўкларнинг шамоли оқ булутлардан маҳобатли бир арава ясайди, кейин иккала отни опкелиб унга қўшади. Ортидаги тойчоқлар уларга эргашишади.

Теракларнинг барглари шилдирайди. Таналари булутдай оқ, баҳорда пичоқ билан биттасининг пўстини кесганман, бир ойча суви оқиб тургану кейин одамнинг кесилган жойига ўхшаб қорайиб қотган, ярасининг ўрни битиб, жигарранг чандик бўлиб қолган.

Тол қавагида бойўғли истиқомат қилади. Уни болалигимдан бери биламан, томоғини қимирлатиб, катта сариқ кўзларини тикиб ўқрайиб тураверади.

Дўнгга ниначи келиб қўнади. Бунинг тури кўп. Энг кучлиси – катта кўк бошли ниначи. Дириллаб учиб юраверади, чарчамайди, камдан-кам қўнади. Бошқалари кичкина, тутиб олсангиз, катта оғзини очиб, бармоғингиз терисини тишлашга уринади, одамнинг қитиғини келтиради. Унинг думидан ушлаб оламан. Ниначи шаффоф тўр-тўр қанотларини дириллатиб, учишга уринади, шу маҳал бобом чиқиб келади, ниначини қўйиб юбораману олдига чопаман.

Бобомнинг қўлларидану тирсақларидан чак-чак сув томади. Тирсақларининг териси осилиб қолган, эти суякдан ажраган.

Маккапояга илиб қўйган белбоғини олади-да, ҳафсала билан юз-кўлини артади. Кейин қовоғини солиб, менга қарайди.

– Салом қани, бефаҳм?

– Ия, – дейман эсимдан чиққанига илжайиб. – Ассалому алайкум!

Бобом алиқ олади. Биргалашиб сўрига қайтиб борамиз. Бобомнинг жойнамози эски, оёқ, тизза, тирсак ва бош тегадиган ерлари оқариб қолган. Жойнамозни қиблага тўғрилаб солиб бераман. Бобом эгилиб-туролмайди, тик турган холида кулоқ қоқиб, сано айтади, кейин қолганини ўтириб давом эттиради.

Жухорилар орасидан товуқ қақолайди. Ялт этиб бобомга қарайман. Бу товушни бобом ҳам эшитади, аммо қовоғини уйганча намозида давом этаверади. Катталарнинг ўзларича тевааракка парво қилмай намоз ўқишини кўп кўрганман. Менга бувимнинг намози кўпроқ ёқар эди. Кичкинагина бўлиб қунишиб, мусичадай бўлиб намоз ўқирди. Бобомга ўхшаб, мени “бефаҳм” демасди. Бобомнинг намозида ҳайбат бор, бувимники хокисор эди...

Шу маҳал чаённи кўриб қоламан. У думини гажак қилиб бобом сари ўрмалайди.

– Чаён! Бобо, чаён!

Бобом ўсиқ қошларини чимиради, аммо намозини бузмайди. Чаён бобомни чақиб олса-я?! У ям-яшил, сариқ эмас, кўзимга катта бўлиб кўрингани билан ҳали ёш бўлиб чиқади, бориб жойнамознинг шолчадан кўтарилиб турган жойига кириб кетади. Бобом намозини битиради, кейин салавот ўқийди, дуо қилади. Шундан кейингина:

– Нимага бақирасан? – дейди. – Қани чаён?

– Жойнамознинг тагида, – дейман у кириб кетган жойни кўрсатиб.

Бобом ҳайқмасдан жойнамознинг четини қайиради, остидаги чаён нишини кўтаради.

– Бор жойингга, имонинг йўқми? – дейди бобом чаёнга. – Келиб келиб намоз ўқиётган одамга даф қиласанми, аҳмоқ!

Кейин менга қараб:

– Оловкуракни опке, – дейди.

Оловкурак ўчоқни бошида. Чопиб бориб опкеламан. Бобом чаённи оловкурак билан қисиб олади, менга беради-да, “Ариққа оқизвор”, дейди. Ҳовли адоғига бораману уни сувга оқизворгим келмайди, ариқнинг нарёғига ирғитаман. Чаён ўтлар орасига кириб кетади, у ерда тошбақанинг боласини кўраман, ушлаб олгим келадию чаёндан кўрқаман, ортимга қайтаман.

– Кўрқмас экансиз-а! - дейман бобомга, фаҳрланиб.

Товуқ яна қақолайди.

– Худонинг кудратини кўр, – дейди бобом. – Эй одамлар, тухум қилдим, олинглар, увол бўлмасин, деб чакиряпти, – дейди бобом. – Бор, тухумини олиб, нонсаватга солиб қўй.

Томорқадан синглимни эргаштириб онам чиқиб келади. Уст-боши тупроқ, экинларни чопиқ қилган бўлса керак. “Вой, чоп, тандирга қара, ноним ачиб кетмасин,” дейди шоша-пиша. Синглим ортидан эргашади, у доим онамнинг кўйлагини ушлаб юради. Тандир ёнига бораман, олов ёниб бўлибди, иссиқда жимирлаб ховур кўтариляпти.

Онам чанг тушмасин деб йўл-йўл дастурхонга ўралган зувалаларни саватга солиб келади-да, нон ёна бошлайди.

Шунда олма шохига бир қарға келиб қўнади-да, синглимга қараб каттиқ қағиллайди. Синглим кўрқиб, чириллаб йиғлаб юборади.

Онам “Вой ўлай” деб унга қараганида, косовга илашиб чиққан бир чўғ кўйлагига тушиб, тутай бошлайди. Синглим эса қаттиқ кўрққани учун баттар чириллайди. Онамнинг кўйлаги бир муддат тутаб, кейин лов этиб аланга олади. “Она-а, ёняпсан”, деб ба-қираман. Онам чопиб боряптию бир оловга, бир синглимга қарайди. Лекин тўхтамайди, синглимнинг олдига етиб боради, унга ҳеч нима қилмаганини билганидан кейингина оловни ўчиришга уринади. Обдастадаги сувни олиб, уст-бошига сепиб юборади.

– Эсимни чиқарвординг-ку, онанг чўри, – дейди онам, укамни бағрига босиб, эти куйганидан юзини буриштириб.

Бостирмада турган от кишнайди. Аслида, бор бисотимиз еримизу шу битта отимиз холос. Бечорани тойчоқлигидан бери аравага кўшамиз, тупроқ, хазон, қоп-қоп буғдойу сомон ташиймиз. Елкасини, биқинини тери қайишлар қийиб юборган, аммо итоаткор, ювош от бу.

Нарироқда шотиси бўйинтириги билан тиккайтириб қўйилган эски арава турибди. Филдираклари катта-катта, айланасига темир қопланган, ёгочлари ёрилиб-ёрилиб кетган, қуриб турсин деб отам уни қуёшнинг тизига судраб обориб қўйган.

“Отангни ёнига бориб келақол, қорни очгандир”, дейди онам. Тугунчага битта жиззали нон билан беш-олтита ёғли курут солиб беради, уни олиб далага жўнайман. Жиззали нон жуда ширин бўлади, йўл-йўлакай тугунчанинг четини очиб, ушатиб-ушатиб ейман.

Отамни бор-йўғи битта кўк тўни бор. Узоқдан экинлар ичида куйманаётгани кўринади. Тўннининг елкаси илма-тешик бўлиб кетган. Отам озғин, буғдойлар эса бўлик.

Тол шохида бир куш кўниб ўтирган бўлади. “Ҳа, ҳалиям шу ердамисан?” деб кўяди отам унга. Бу куш узоқлардан, тоғу тошларнинг ортидан учиб келади. Бошидаги қизғиш патлари тож каби товланади, аммо ғамгин куш у.

Отам овқатланиб бўлгач, икковимиз ўтоққа тушиб кетамиз. Мендан кейингилар – сингилларим, улар ҳали кичкина, меҳнатга ярамайди, онам билан майда-чуйда юмушларга уннаб ўралашишади. Рўзғорнинг меҳнатчиси – отам икковимиз.

...Эсимни таниганимдан бери билганим – шу меҳнат. Отам билан омоч тортиб, шудгор қиламиз, маккаю жухориларни ўрамиз, қоплаб тегирмонга ташиймиз, узумларни узиб, сотгани баққолга берамиз, сабзиларни оламиз... гўнг тўплаб ўраларга кўмамиз, кирқилган узум зангларини ёқиб, кулини аралаштирамиз... Бу меҳнатнинг адоғи кўринмайди. Гоҳ-гоҳ қишлоқда тўй бўлиб қолади, кимдир кимгадир уйланади, тўйлар ҳам ғарибгина ўтади, одамлар тўй паловида гўшт сероброқ бўлса, кейинчалик анчага довур мақтаб-тамшаниб юришади. Ҳамманинг уйида ишком бор, теракнинг ёғочидан қилинган, иссиқда бу ёғоч оқариб қолади – оппоқ-оппоқ ишкомларда қизил-қора-очяшил узумлар осилиб туради, одамлар ари еб кетмасин деб уларни бўз латта билан ўраб чиқишади. Тўйларда яйраймиз, кейинчалик эса янги келин-куёвнинг ҳам оҳори кетиб қолади гўё... кун ўтган сайин хиралашиб, элга кўшилиб бораётгандай туюлади... келиннинг оқ юзлари, куёвнинг чакноқ кўзлари туссизлашади... улар ҳам меҳнатдан бош кўтаришмайди... келиннинг ер чопаётганини, меҳнатга кўмилиб кетганини кўраман... ҳамма-ҳаммаси ҳайбатли бир савол бўлиб бошимга келиб осилиб тураверади: одам боласи дунёга нимага келади ўзи?

Отамни ҳам кўп ўйлайман. Отам ҳам бир маҳаллар мен каби бола бўлган, ариқларда чўмилиб ўйнаган, бобом билан экинзорда меҳнат қилган, вояга етиб улғайгач, рўзғор қуриб, бола-чақа кўрган, яъни бизлар туғилганмиз, бизларни катта қиламан деб яна меҳнатга кириб кетган... Бизлар улғайганимиз сайин отам қартая борган... энди бу

ёзук бизнинг пешанамизда давом этмоқда. Мен ҳам бўй чўздим, мен ҳам тенгимни топиб уйланишим, отамни боқишим, болаларимни улғайтиришим керак.

Яъни, кунига учта нон топишим керак! Биттасини ўзим есам, иккинчисини қарзимни узишга, учинчисини эса қарзга беришим керак!

Бу ўйлар юрагимни эзади, тўғриси айтсам, осмонда учиб юрган кушларга, ҳайвонларга, оппоқ тойчоқлардай сузиб бораётган анави булутларга ҳавасим келади – шуларнинг тақдири бизникидан осон-ку, деб ўйлайман. Бир қушга, бир юмронга нимаям керак бўларди? Ризқи шундоққина йўлларида сочилиб ётибди... отамга қийин-да дейман.

Ўт юларканман, гоҳ-гоҳ бошимни кўтариб кишлоққа – Минглар буванинг уйига қараб-қараб қўяман. Бу ердан уйдаги кишилар кўринмайди, тераклари кўринади холос, аммо ўша ерда осмонларнинг маликаси бўлмиш бир қиз борлиги туфайли кўзимга бошқача туюлади.

У – адл қоматли, чакмоқдай бир қиз. Чакмоқдан бино бўлган! Чакмоқнинг чиройлилигини, кўклардан ерга отилиб тушишини, куйдириб-кул қилишини кўрганмисиз? Дилором ана шундай гўзал ва шиддатли! Кўзлари юлдуз-юлдуз. Қошлари қалдирғочнинг қанотига ўхшайди.

У, бизнинг пастроғимиздаги Минглар буванинг қизи.

Онаси у туғилганида Ойдинкўлга чўкиб кетган, Дилором қиз – етим қиз ака-укаларининг, амма-холаларининг қўлида қолган. Ака-укаларнинг ҳар бири ўзининг кўйида – Дилором иштиёкида тинчимаган ҳар ким ака-укаларнинг кўнглини овлаш пайида юради. Уни келин қиламан, деган хотин-халаж ҳам “айланайин, қоқиндиқ” дея Дилоромнинг амма-холаларига гирдикапалак бўладилар.

Табийки, ҳар кимдан уни ўзимча қизғонаман. Тинимсиз эзувчи юмуш ичида шундай қолиб кетармикинман дейману юрагимнинг бир чети ёғдуланиб туради – йўқ, бир куни бу заҳмат тугайди, тақдирим ўзгаради.

Чунки, аниқ биламан – Дилором туфайли ҳаётим ўзгариб кетади.

Сабаби – шу қиз туғилганидан бери Минглар буванинг уйдан барака аримайди. Сигирлари шунақа мўл сут берадики, Минглар бува ортганини кўни-қўшниларга тарқатиб чиқади. Совлиқлари беҳато эгиз

туғади. Дилоромнинг қўли теккан экинлар гуркираб ўсади, хосили шиғил-шиғил бўлади.

Ўзим ҳам уни кўрсам кучга тўламан, енгиллашаман, завқим келиб бир кичқирсам, осмон акс-садо беради.

Кечалари узун-узун хаёллар сураман. Дилоромга муҳаббатимни сўйласаму у рози бўлса дейман. Айтадиган гапларимни хаёлимда юзларча марта такрорлайман. У рози бўлса, онам бориб эшигининг тагини супуриб келса, отам билан амакиларим уйига борсалар, нон синдирилиб, фотиҳа қилинса, кейин... тоғу тошга жўнасам, қирдан, жардан, чангалзорлардан ўтсам... Искандар деворига тирмашиб чўкқиларга чиқиб борсам... тақдир лоласини топсам, десамки: *“Шу кимсасиз маконда, чақмоқларнинг остида битта ўзинг кўкка бўй чўзибсан. Яна бир қанча вақт ўтгач, бошқа ҳамма чечаклар каби йўқликка юз тутасан. Кел, рози бўлақол, ёнингга беҳудага келганим йўқ. Элимда мени оламда тенги йўқ севгилим кутмоқда, келажакда иккимиз Тангримнинг исми ва хоҳиши ила оила қураимиз, турмуш бошлаймиз. Ҳеч кимсага фаровонлигу саодат бахш этмасдан, шу хусусиятингни ўзинг билан олиб кетишига қандай чидайсан? Бандингдан узишимга изн берақол, токи ортимга қаддим тик, бошим озод қайтай, сени бўлғуси жуфтимга тортиқ қилай, сен боис бир оилага қут-баракат ва бахт-саодат кириб келсин!”*

Бу гапларимга унинг кўнишига ҳам ишонаман. У – ақлли гул, ўшанда теварагидаги кўриқчилари йўл бўшатишларига ишончим комил.

Ана шундан сўнг бизлар бахтли ҳаёт кечириб, мурод-мақсадимизга етамиз!

Лоладану бахтдан яна кимлардир хабар берадилар. Ҳар баҳор келганида қирдаги бир туп ўрик оппоқ бўлиб гуллайди. Кўклам элимга Дилором бўлиб, гул очиб-кўркланиб кириб келади. Қаршисига бораман-у, ундан “Бахтим борми?” деб шивирлаб сўрайман.

Кимдир жавоб беради:

*Юзларимни силаб-сийпалаб,
Бахтинг бор, деб эсади еллар
Этган каби гўё бир талаб,*

Бахтинг бор, деб қушлар чийиллар.¹⁰

Ажабо, ўша маҳал бошқа сасларни ҳам илғай бошлайман. Ерда ҳазонлар орасидан униб чиққан битта майса ҳам баҳорни мен каби соғинган бўлиб чиқади.

*Қишининг ёқасидан тутиб, сўради сени,
У ҳам ёш тўкдию чекилди нари.
Сени излар экан бўлиб шаббода,
Сен юрган боғларни қидириб чикди.
Топмай сабри тугаб, бўрон бўлдию
Жарликларга олиб кетди бошини.
Фарҳод тоғларида дарагинг сўраб
Сойларга қулатди тоғнинг тошини...¹¹*

Қирлар эса қизғалдоқлар билан тўлади, чечакзор бўлади. Кимнидир излаб юрган баҳор шабадаси остида биттаси нолон-нолон чайқалиб ўксинади:

*Буни ҳаёт дерлар, унутма асло,
Бир кун очиласан, бир кун сўласан.
Қалбимда-ку, фақат сен эдинг танҳо,
Қабрим устида ҳам ўзинг бўласан.
Сен бизнинг севгидан хотира – байроқ,
Лола, лолажоним, лолақизгалдоқ...¹²*

Ажабо, қайси лоладан баҳс этаётир бу киши? Тушунолмаيمان, аммо икки қиз-ғалдоқнинг бир-бирига интизорлигидан ақлим шошади.

* * *

¹⁰ Ҳамид Олимжондан

¹¹ Зулфиядан

¹² Муҳаммад Юсуфдан

Отам тинмай кетмон уради. “Ҳа-аҳ!” деб урганида тупрок бўрсиллаб ағдарилади.

Дарахт шохидаги куш сайрамасдан жим боқади отамга.

Эй болаи нодон, отанинг қандай зот эканини қайдан билардинг, дейдилар кексалар. Онанинг кимлигини қайдан ҳам билардинг? Дунёнинг бор сарвати она қадамининг битта изига арзирмиди? Эй ўғлон, онангга, онангга, онангга, ундан кейин отангга яхшилик қил! Ажабо, она отадан ҳам муборақми деб ҳайрон бўлсам, кулимсираб тушунтирадилар: “Шунчалар мукаррам бўлган онанг отангнинг измида эканини кўрмайсанми, болам? Билиб қўй, отага тик боқиб, сўз қайтариб бўлмайди, юрганида ундан олдинга ўтиб кетиб бўлмайди, отадан аввал таомга кўл узатиш мумкин эмас, қаршисида кўл қовуштириб, бўйин букиб туриш шарт, қошида қаттиқ овоз билан гапириш мумкин эмас! Отанинг сўзи қонун, унга сўз қотишнинг ўзига хос йўсини бор... Шу сабабдан ота рози – худо рози деб айтадилар, мана бу ўғит ҳам ота зотининг улуғлигидан баҳс этмаяптими?

*Эй кўзумнинг шамъию ҳам нури дийдам равшани,
Одамий имонга етмай ҳеч вақт бўлмас гани,
Мардумозори қилиб бўлма Худони душмани,
Осмонга етса бошинг қилмагил мовумани,
То отанг рози эмас, тавбанг қабул бўлмас сани.*

Болаларим, рўзгорим деб тиним билмайдиган, ўзи емай болаларига едирадиган, ўзи ичмай ичирадиган отамнинг кимлигини шундан кейин англагандай бўламан. Яна айтадилар:

*Дини имонинг билан урсанг бу йўлда дасту по,
Зўри бозинг бирла етсанг ўттиз уч минг хонақо,
Осмондин тушса Исо, қилса ҳаққингга дуо,
Муришдинг Хизри замон бўлса бўлолмас раҳнамо,
То отанг рози эмас, тавбанг қабул бўлмас сани.*

Балки отанинг салобати улуғ бўлгани, кўп нарсани ичига зиммасига олиб, умрини болаларига бағишлагани учун ҳам бу сўзлар

айтилгандир? Онамнинг рози бўлиши жуда осон, арзимаган нарсага ҳам кўзида ёши билан алқаб-дуо қилаверади, отам эса кўп ҳолларда индамайди, бош ирғаб кўяди, холос. Онамнинг йўриғи бошқачарок, отамга айтолмайдиган гапларимни онамга бемалол айтавераман. Лекин, онамнинг иззати отангдан юз чандон улуг демокдалар-ку? Нима учундир, ҳар нарсанинг бошида ота бўлгани ҳолда, онага янаям зиёда иззат кўрсатиш талаб қилинмоқда-ку? Ҳа, ҳақиқатан ҳам ғалати чарх бу: болага “онамни иззат қил” дейилса, онага “эганга бўйсун” дейилмоқда, ўғил эрта-бир кун улғайиб, ўзи ота бўлгани маҳал, онасига кўрсатган иззат-эҳтиромининг ўз жуфтидан қайтганига шохид бўлса, қиз турмуш қурганида, хўжасига кўрсатган эҳтиромининг аксини боласидан кўрмоқда... Шу сабаб ҳам онасини умри охиригача елкасида ташиб юрган бир одамдан, она ризоси учун сарватлардан воз кечган ўғилдан баҳс этардилар. У одам “Онамнинг олдидаги қарзимни узолдимми?” деб сўраганида, шундай жавоб бўлар эди: “Онамнинг сен учун чеккан бир кунлик захматининг қарзини ҳам узолмадинг”. Кексалар бундай ҳикматларни оддий тарзда, ривоят айтиб тушунтирар эдилар. У ривоятларда қушлару ҳайвонлар сўзлар, тошлар тилга кирар, маънолар кутилмаган тарзда бир-бирига боғланиб қоларди. Гўё яна бир дунё бор, у дунёда сўз айтмайдиган биронта жонзот йўқ, у ердаги ҳамма нарса тимсол-у, барчаси инсонга хитоб қилувчи маъноларга айланган эдилар.

Онанинг айтганларини қулоқ қоқмай бажариш шартлигини билар эдим. Чунки отам ҳам шундай эди – бувим тириклигида нима деса хўп деб, айтганини қиларди. Бувим қартайганида юролмай қолди, шунда отам уни неча бора қўлларида кўтариб ташқарига олиб чиққанини, елкасига ёш боладай ортмоқлаб, томорқаю дарахтзорларни айлантирганини кўрганман. Ўшанда бувим “мени эски беҳининг тагига олиб бор”, деб хархаша қилган, отам олиб борганида қари оғочнинг остида ўтириб роса йиғлаган эди.

“Эй отамнинг беҳиси,” деб дарахтга мурожаат қилган эди бувим.

“Сен ҳам қартайиб-чуриб кетипсан-ку, отамнинг беҳиси? Шохларинг менинг қўлларимга ўхшаб қопти-ку? Танангда отамнинг қўлларининг тафтини сезар эдим-ку, отамнинг беҳиси? Тафтинг сўнибди, мева тугарга ҳолинг қолмапти, чўкиб кетипсан-ку?”

Илдизларинг очилиб-очилиб қопти, сув ичарга ҳолинг қолмапти... Мен ҳам сенга ўхшаб чуриб бормоқдаман, айт-чи, сен олдин йиқиласанми ё мен?"

Хазонлар орасида чириб, жигарранг тусга кирган бир мевани топиб олиб, ёш боладай суюнган, юпқа пўстини арчиб ташлаб, ичидаги ширин таъмли бўтқани бармоғи билан айлантириб, худди сумалак ялагандай ялаб, суюниб кетган эди. “Кичкина қизалоқ эдим-да ўшанда, – деган эди, тиришларга тўла хаёлчан юзига тўсатдан эслганидан бахтиёрлик ифодаси балқиб. – Мана шу Озоддан ҳам кичкина эдим. Бирам тез чопардимки... Ё тавба! Сарвинисо билан чириган беҳиларни топиб олиб ичини ялар эдик, жуда ширин бўларди... Вой ўлай, Сарвинисоям кетиб қолди-ку...” деб бирданига яна йиғлаб юборган эди.

Ажабки, сал шўхлик қилсам койиб берадиган отам, бувимнинг бундай хархашаларига лом-мим демас, не деса кулоқ қоқмай адо этарди. Кечалари ёнида ўтириб чиқар, оёқларини укалар, ювар, таом келтириб оғзига тутар, кампир баъзан хархаша қилиб емайман деб туриб олар... гоҳо йиғлар ҳам эди. Отам улкан сабру тоқат билан шу хизматида давом этарди. Бувим оламдан ўтганида отам ёш боладай хўнг-хўнг йиғлаган, мен ҳам ҳали нима воқеа рўй берганини идрок қилмасдан туриб, ўз-ўзидан қўшилиб йиғлаб юборган эдим. “Вой онам, фариштам онам”, деб йиғлаган эди отам, улкан кафти билан пешанасига ура-ура. – Вой дуоғўйим онам! *Кирсам, доимо жойнамоз устида дуо қилиб ўтирган бўларди. Тасбеҳининг ипи узилиб кетган экан, доналарини ипга тизаман дебдию жойнамознинг устида жонини бериб қўяқолибди онам!..* Бутун дунё битта қадамнингга арзимас эди, вой меҳрибоним, изингни қайдан топай энди?..”

* * *

Хаёти дунёда эканимда олам мана шундай ғалати маънолари билан теварагимда гуллаб-жўш урар, онгимга бир нималарни тинмай уқтирарди.

Кўрганим барча нарсалару воқеалар: майсаларнинг униб-ўсишлари, кўкларда чопиб бораётган тойлар, инларидан бошчаларини

чиқариб қараб турган полапонлар, турли-туман гуллаётган чечаклар, сув узра тўрини ёйган ўргимчаклар, тошбақанинг елкасига миниб олган чаён боласи – ҳамма-ҳаммаси хаёлимни бошқа томонларга етаклаб кетарди.

Сувлар шарқираб оқар, осмондаги булутлар бағирларида кўлларни оҳиста суздириб келиб, авайлаб ёмғир қилиб ёғдирар, шамоллар уларни қайларгадир суриб кетардилар. Тупроқ кўпчиб-жўшиб, саноксиз хазиналарни бағридан чиқариб юборар, турли-туман мевалару ўтлар етила бошларди. Гоҳ-гоҳ булар ўзларининг азалий юмушларини адо этишдан бош тортиб ҳам қолишарди. Шаррос жала қуйиб, бўтана селлар келар, йўлидаги дарахтлару уйларни ағанатиб-йиқитиб сурон солиб ўтиб кетарди. Гоҳ қутуриб, хайбат солиб, ҳамма нарсани учириб-юлқилаб зўр шамоллар эса бошлар, кечагина майин ёмғирларни олиб келган булутлар қуюқлашиб, қоп-қора ораларида кўзни оладиган олов чакмоқлари ярқираб кетарди. Гоҳ эса минглаб тур ўт-ўлангаю жониворга ватан бўлган ер жунбишга келарди, нима сабабдандир устидагиларнию бағридагиларни отиб юборишга уринарди. Шунча ҳодисалар орасида шамолларга ҳавас қилар эдим, дов-дарахтни силкитиб, қиру даштлар устида шунақа озод, шунақа ҳур учгим келарди, сувларга айлансаму шарқираб оқсам, чакмоққа айлансаму теваракни ёритиб, кўкларнинг бағрини тилиб, булутларнинг пардаларини йиртиб юборсам дер эдим... гоҳо ўзимни шуларга айлангандек ҳис қилар, шунда тепадан қараганимда жимит уйчалар, ғимирлаб юрган кишилар, экинзоридан чиқмай меҳнат қилаётган отам, тандиру ўчоқ бошидан бери келмайдиган онам, тош кесаётган киши, маккажухорилар орасидан емиш истаб чиқиб келган кучук... бари нималарнингдир тимсоли бўлиб кўринар, бир шиддат урсаму умрларининг мушкулларини осон қилсам дер эдим!..

* * *

... Шунақа ажойиб хаёллар ичида юрардим. Кунлар-ойлар ўтиб, ниҳоят, бир куни отам амакиларим билан бориб, Дилором иккимизга нон синдириб фотиҳа қилиб қайтишди.

Ўша кунлари туш ҳам кўрдим. Ажаб, Дилором Ойдинкўлда сузиб юрармишу ойга айланиб қолганмиш. Осмондаги ой аслида унинг акси эмиш, теварагида кумуш балиқлар жилоланармиш. Мен кўлнинг соҳилида, икки ёнимда икки арслон, ёлларини силаб ўтирган эмишман.

Ҳадеб уни кўргим келаверарди. Ҳали никоҳ ўқилмаган бўлса-да, фотиҳа қилиндик-ку деб, ахийри боққа чиққанида, иш билан машғул каби ёнига борганим ҳам эсимда.

Ё, Оллох! Қадамидан тўхтаса, оғочларнинг новдалари секин-мулойим бўлиб, у томон эгилишар, мевалар оёқларининг остига тўп-тўп тўкилар, ризқ илинжида чопиб юрган чумолию хашарот йўл бўшатар эди.

Рўмолини ияги остидан бойламаган, дол бойлаган, қадди тик, бошчаси озод... озод-озод қарар эди менга.

– Эй ой юзли, – дедим унга, ўшанда. – Сен туфайли ҳаётим ўзгариб кетганини биласанми? Авваллари ўзимнинг ким эканимни билмас эдим. Исмимнинг Эранлигию ота-онамга ўғиллигимдан бошқа хусусиятим йўқ эди. Умримга билдирмай кириб келдинг, ҳаётим чечак очди, дунё гулга бурканди, бўйим етти газ ўсди гўё. Сен туфайли бошқа аҳамият касб этдим. Кучу қувватим беҳад ортиб, танамга сиғмас бўлди. Истасанг, шамол бўлиб учаман, истасанг, ёмғир бўлиб боғингга ёғаман... Мана шу тоғларнинг ортида, қояларнинг учида бахту саодат лоласи ўсади дейдилар. Истасанг, ўша лолани олиб келиб қўлларингга тутаман. Фақат гапларимга ишон! Кеча бола эдим, ўйнаб-кулиб ўсган эдим. Бугун эр етилдим, эран бўлдим. Буларнинг ҳаммасини менга ишонишинг учун, тақдирингни мен билан боғлаганингга шубҳа қилмаслигинг учун айтмоқдаман.

Шу гапларни айтarkan, қўлларидан тутгим келди... У эса буғдойнинг битта сомонини олиб, ерга ташлади.

– Ўртада чегара бор, – деди у. – Бундан ўтиб бўлмайди. Ўтилса, дунё бузилиб кетади.

Шу маҳал тепамизга ўша қушча келиб, яна “Куёв-куёв, кимга куёв” дея сайради.

Дилоромнинг юзлари дув кизарди. Қушчадан уялди у.

Тоғни урсам талқон қиладиган кучим бору мана шу сомон парчасидан ўтгулик кувватим йўқ эди.

Дилором менга бир қараб, ота уйига йўналди, мен эса қирга чиқиб кетдим, қуюн оёғим остида ўралашди. Қир ўзининг гўзалликларига ўзи бурканиб олиб, латофатини кўз-кўз қилди. Ҳув тепада Учёнғок кўринди.

Аниқ эсимда: битта қарга тумшугида ёнғоқ донаси билан тиккасига самога кўтарилди.

Осмондаги тойчоқлар сурув-сурув бўлиб ортимдан эргашишиди.

Тепадан қаралса, қиру қишлоқ орасидан ҳам Дилором кўринаётгандай эди – ажабки, атрофдаги ҳамма нарсанинг орасидан унинг сиймоси балқиди, гуллар ҳам, анвойи ислар ҳам уни тамсил эта бошлади.

Нишадан ўтиб, тутзорлар ёқалаб Муҳаммад аканинг бедазорига жўнадим.

Муҳаммад аканинг бедазорида бағримни ерга бериб ётавердим...

Жилдираб оқаятган сувга энгашиган ялпиз шохчасига бир капалак келиб қўнди. Сувнинг жилдирашида ялпизнинг шохчаси чайқалди... бир маҳал капалакнинг қанотига сув сачради, ҳўл қанотини кўтаролмай сувга қулаб тушидю оқиб кетди...¹³

Уйимиздаги бойўғли шу ерга ҳам учиб келган экан, энди ёнғокнинг қавагига кириб олибди, ўша ердан туриб яна менга ўкрайди.

* * *

Отамни ёв ўлдириб кетганида мен ҳовузнинг ичида, тозалаётган эдим. Ҳовуз суви камайган, оч бақалар елкамга, бошимга ўрмалаб-ўрмалаб чиқишар... сувилоннинг боласи билагимга ўраларди.

“Отангни ёв ўлдирди... қони оқиб-оқиб, шу ергача келди”, деди туйкус биров.

Ҳовуздан чиқиб, ингичка из бўлиб оқиб келган қонни кўрдим... отамнинг қони бу... из бўйлаб еримизга етиб борганимда на ёв бор эди, на от... отам эса ер тишлаб ётган экан.

¹³ Муҳаммад Юсуфдан

Отам эккан экинлар пайҳон-пайҳон, тупроқ билан битта бўлиб кетибди.

Ёвга нима эди экинни пайҳон қилиб? Ризқ эди-ку, ўзи ўсиб-униб ётган эди-ку?

Ёвга нима эди отамни ер тишлатиб? Ризқининг бошида, ердан тортиб-чиқариб юрган эди-ку?

Ичимда аламим тошиб келди, шунда орқа тарафимдан биров елкамга оғир, залворли қўлини кўйгандай бўлди.

“Ота?!”, – деб шартта ўгирилдим, йўқ, отам мана-ку, тилини тишлаб ётипти-ку, келган отам эмас, от экан, қайтиб келиб, елкамга бошини кўйган экан!

Ёв... отамни ўлдиргани бир бўлди, еримни – ризқимни пайҳон қилгани бир бўлди, бир ёқда онаму укаларим... Эй Худо, қишлоқда... Дилором бор-ку?

Ичимдан бир шидду шахд кўтарилиб келди. Назаримда онам, сингилларим, Дилором – буларнинг барининг қиёфалари бирлашиб, ёв қаршисида ҳимоясиз турган қушчаларга айланиб қолдилар.

Йўқ-йўқ! Ёв Дилоромни деб келган бўлса-чи? Йўлида учрагани боисгина бошқаларни ер тишлатаётган бўлса-чи? Ахир, Дилором боис теварак ризқ-баракотга тўлди, у боис ҳаёт марҳамату сафога ғарқ бўлди... балки ёв ҳам шу марҳаматдан умидвордир?

Шу маҳал чақмоқ чакиб, ёмғир ҳам қуя бошлади.

Онгимда бир нима ярқ этди... нимадир очилди!

Шовуллаб ёққан ёмғиру чақмоқ остида мана бундай деб қичқирдим:

“Осмонлардан қуйилиб, ерларни сугорувчи ёмғирлар билан қасам!

Кўкларни ёриб-титратувчи ва ерларга санчилувчи чақмоқлар билан қасам!

Уйилиб-мингашиб келувчи булутлар ва уларнинг бағридаги раҳматлар билан қасам!

Ҳаммангизнинг шахдингиз менинг ичимдадир – шоҳид бўлингизким, мана шу шахд ила Дилором учун ёвга қарши бормоқдаман! Бори ҳикматларни яратган Тангрим ҳақи, ҳаммангиз мендан рози бўлинг!”

Даст ўрнимдан турдим, оёғим остида бир кизғалдоқ қоқ белидан кирс этиб синди, шу ҳолича ҳам мени тўхтатмоққа уринди:

*Дардим дарё бўлиб оқизмас мени,
Сени қандай асрай, кўзи қаролиқ?..*¹⁴

* * *

– Бу маконда ҳам лоладан баҳс этилмоқда, аммо маънолари тамомила бошқа, – деди Озод. – Айтилганларнинг бари ҳақиқатан ҳам бўлиб ўтган воқеаларми?

– Ҳар қадамнингда курту қуш, ўт-ўлан бир-бирига интиқ эканини кўрганинг камми? – деди шамол, шунда мавжларида яна донишмандона оҳанг таралди. – Қушларнинг зору интизор сайрашини эшитмадингми? Янги барқ урган чечакларнинг ҳид таратишлари уларнинг гапиришлари эмасми? Сен баҳорни кўрмоқдасан, у ҳаммаёқни ана шундай жўштириб, туғёнларга солмаяптими? Умумий бир баҳор дедим, куз ҳам умумий келади. Аслида баҳорнинг ичида ҳам куз бор, истасанг, умр кузига этиб келган бир кишини кўрсатай сенга. У ҳадсиз-худудсиз узумзорлар эгаси, ёнида арслони ҳам бор, эзгин-эзгин кезади боғларини...

Узумзорлар эгаси

...Ҳеч ортингизга назар ташлаганмисиз?

Тунлари бехос уйғониб, атрофга кулоқ солганмисиз? Тун пардаси остида осойишталик ҳукм сураётганига ишонч ҳосил қилгач, кўнглингиз барибир ўрнига тушмай, елкангизга тўнингизни ташлаб ҳовлига ҳам чиққандирсиз?

Ойнинг оқиш нурлари дарахтларни, қорайинқираб кўринаётган барглариною меваларини оқиш ёғдуга кўмиб, оҳиста эланади. Тупроқ илиқ ва майин, ёғдуланаётгандай кўринади. Осмонда ой тўлибди. Шарпангизни сезган қайсидир бир қуш безовталаниб потирлаб дарахт шохидан учади. Шунда “бу қушни ҳам безовта қилдим”, деган ўй

¹⁴ Тилак Жўрадан

дилингизга келгандир? Майин шабада юзингизни силайди. Илгарилганмас тун бағрида ҳаёт мудрамаётганини, бир қанча жонзотлар нималар биландир машғуллигини ҳам пайқайсиз. Неча-неча йилларингизни бағрида ўтказганингиз эски уй сокин ва жим мудрайди, бўғотларига, сувоқларига термиласиз, ҳовли адоғида отангиздан қолган бир уй-бир даҳлизли иморат ҳам мудроқ остида. Бу томонидаги сиз қурган уй баландроқ, бақувватроқ... отангизнинг уйи эса анча чўкиб қолибди. Ота ва она ана шу уйда яшаб дунёдан ўтдилар... Битта сиз бедор, битта сиз шарпа каби ҳовлини кезмоқдасиз.

Шунда... ўтмишингизнинг овозларини ҳам эшита бошлайсизми? Кўп йиллик яшаб ўтилган умрингизнинг сўқмоқлари, қоялари, ўнгиру жарлари... воқеалар уларнинг бағрида ўсган буталар каби униб чиқаётганини, шамоллар каби етилиб эсаётганини кўра бошлайсиз. Кейин умрингизни ўйлайсиз, ахир, умр мана шу гўша устидан еллар каби эсиб ўтибди. Сиз ҳам дунёнинг устидан шамол каби елиб ўтиб кетибсиз.

Ишонинг, қирқ деган остонадан ҳатлаб ўтган кишининг тунлари шундай бўлмасдан иложи йўқ. Қирқ – ғалати ёш. Қирққача тобора кучга тўлиб борасиз, вужудда арслон шиддати жўш уради, қадамларингиздан ўт чакнайди, ботинингизда бузгунчи бир қудрат пинҳон эканини билиб турасиз, ҳамма нарса осон, ҳамма нарса кўлингиздан келади, ҳамма нарса қаршингизда эгилиб бўйсунади, гапингизга кулоқ солади, солмаса мажбурлайсиз, ўзингиз эгиб оласиз... қирқдан кейин эса, туйқусдан... арслон қувватининг озя бошлаганини ҳис қиласиз.

Ой нурлари остида эса жим кезинади, бир арслон!

Ёғду орасидан қандай чиқиб келишини кўряпсизми? У хануз баҳайбат, хануз қувватга тўла, бироқ шиддати қани? Кучга тўла пайдор панжалари тупроқда энли, чуқур излар қолдирмоқда, ёллари силкинмоқда, бўйнида, биқинида чандиқлари бор... у баҳайбат, сокин-осойишта қадам ташлаб келиб, шундоққина ёнингизга чўқади. Ёлини силанг уни. Куч-қудрат тимсоли бўлмиш бу арслоннинг ёши ҳам сиз билан тенг! Истаган жонзотни кучли панжалари билан тилка-пора қилиб ташлагувчи бу жонзот ҳам сиз каби бедор кезмоқда.

Бир маҳаллар у ҳам сиз каби бола эди. Мурғаклигингизда, ой нурлари уйкудаги тупроқ узра эланганида, нур капалагига айланиб қошингизга учиб келарди, у билан кувнаб ўйнар эдингиз. Илик кумлоқларда сизга қўшилиб кум сочарди, улғайганингизда, балоғат тўлқинлари вужудингизни жимирлатиб оқа бошлаганида, у ҳам сиз билан бирга боғларни завқу шавққа чўмиб кезиб чопарди.

Эй мана шу хонадоннинг арслони, нега бедорсиз?

Арслон жим кезинади. Гўё армону ғуссалар йўқ, гўё ҳамма нарса бадастур, саранжом... Дарахтлардан тунги қушлар самога кўтарилдилар. Қанот қоқишларидан пайдо бўлган эпкинларда шохларнинг япроқлари, ерда ўсган гулу райҳонлар силкинишади. Уларнинг умри жуда қисқа, қуш умричалик ҳам эмас. Бепоён ястаниб ётган ҳаёт кенгликлариди гоҳ-гоҳ чечак-чечак яшнаган ва сўлган кувончу шодликларга ўхшайди улар.

Ой ёғдуси яшаб ўтилган умрингизни ҳам ёритиб юбормаяптими? Бевовталигингиз балки шундандир? Ой ёғдуси ёруғ ғуссага ўхшамайдими? У умрнинг шодлигу севинчлари билан бирга, қорайиб турган армон ва пушаймон жарликларини ҳам ёритмоқда. Афсус қоялари қоп-қорайиб кўкка бўй чўзиб турибди. У сиз билган табиатдан ўзга, ҳозир у ерларда шамол эсмайди. Ҳамма нарсани майин ёритувчи ёғду эланади, холос.

Баҳайбат арслон ҳам ойга, ҳам ортга боқади. Кўзларида инсоний маъно кўринмайди. Улкан бошини панжалари устига қўяди. У сизни танийди, сиз ҳам уни танийсиз. Сиздан фарқ қилиб, у хотиржам, сокин ва осойишта. Фақат, сиз нега қайғулисиз?

Осмонни қора булутлар қатма-қат энлаб-бостириб кела бошлайди. Ҳали замон очиқ кенгликлардаги ойнинг юзини тўссаям ажабмас. Пайдар-пай шабада эсиб, қанотида илганмас шивирларни олиб келади:

Қайдан келаётир уюр-уюр гам?..¹⁵

* * *

¹⁵ Шавкат Раҳмондан

“Орзуларим... орзуларим бисёр эди, – деб ўйлайди дарахтзорлар оралаб жим кезинаётган бу одам, тўнининг барини қовуштириб, оғир-оғир қадам ташларкан. – Ота-онам меҳнат ичра ўтдилар, умрларининг сўнгида бир зурёд иззат қилганчалик иззат-ҳурматларини қилдим. Акаларимнинг хизматига қўл қовуштириб турдим, отамдан қолган улуғим, ота ўрнига отам деб хорлик қанотимни паст тутдим, укаларим ўксимасин деб юрак-юрагимдан беминнат қанотим остига олдим, лекин... қани мен кутган хушбахтлик? Қайда, қайда хато қилдим?” деб кезинади бу одам.

Дарахт шоҳидаги қуш қанотларини ёзади, шунда патлари юлингани, чандиқлари оқаргани кўринади.

Хатолар ва адашишлар... Агар хато қилмасайдим, бугун бундай бўлмас эди деб ўйлайди у. Ҳаётимда бир нечта катта хатоларга йўл қўйдим. Ўша хатолариму гуноҳларим воқеаларга айланиб, ҳаётимни ўзгартириб юборди. Баъзан натижани кўраману сабабни топмайман, лекин бу натижа ўша – ўзим ҳосил қилган сабаб туфайли бунёд бўлганини биламан. Қанийди ортга қайтолсам, қанийди ўша хатонию гуноҳни содир қилган манзилга етиб борсам! Қанийди мўъжиза юз берсаю айнан ўша ердан – хато содир бўлган жойдан ҳаётимни яна бошласам... бугунги куним бошқача бўлмасмиди... деб хаёл қилади бу киши.

Пушаймон ва афсус ёмон нарса. У ҳеч нимани ўзгартирмайди. Кўзни ёшлантиради, дилни аччиққа тўлдиради, хўрсиниқлар пайдо қилади. Улар одамнинг қалбида илон сингари яшайдилар. Киши ўз пушаймон ва афсусларини ҳеч кимга айтмайди, ҳатто ёнгинангизда умр кечириб юрган кишининг қалбидаги турфа пушаймонлару афсусларидан беҳабар... бир куни, мана шундай баҳор кечасида, қийғос гуллаган ўрик остида... ўпкаси тўлиб кетганини сезиб қоласиз. Улкан гавдали бу киши ёш боладай ҳиқиллаб йиғлайди. Кошқийди у хатоларни қилмасайдим... кошқийди дақиқаларим қийматини, яқинларим қадрини ўшанда билсайдим деган армон кўз ёшларини пайдо қилади.

Ой ёғдуси орасидан чиқиб келган арслон улкан бошини панжалари устига қўйганича, бу кишига сассиз боқади. Дарахтдаги қуш ҳам ҳайрон-ҳайрон қарайди. У – мана шу одамнинг бахт қуши

эмасмикин? Бахт қуши бўлса нега афтода, нега жовдираган, нега патлари титилган, нега ночор?

Ой. Дарахтлар орасидан унсиз эланаётган ёғду. Бошини панжалари устига қўйиб, жим ва сокин боқаётган арслон.

У киши, ниҳоят, арслоннинг ёнига келади, ўтириб ёлларини силайди, кейин дағал гавдасига суянади. Пешонасидаги тиришлари янада чуқурлашади. Ҳавода нимадир кезиб юрибди: ажабо, афсусми ё армонми у?

Етиб келган жойим шу, дейди у чуқур ўй ичида. Етиб келганим... умримнинг йилларини берганим... шу уй, шу мулку сарват... Бу орада мени улғайтирган сувлар оқиб ўтиб кетди, устида мен ўйнаб ўсган дарахтлар қартайди...

Хаёллар қуюни уни чирпирак қилиб ўз гирдобига олиб кириб кетади. Ой нури арслоннинг ёлларидан оҳиста оқиб тушади, тупроқ устида туриб қолади.

– Сен-чи? – деб сўрайди киши арслондан. – Сенинг ҳам армонларинг, афсусларинг йўқмиди?

Арслон жавоб бермайди. Ўрнидан кўзгалиб, узумзорлар сари йўл олади.

– Қаёққа кетяпсан? Сенга жуда ўрганиб қолувдим, – деди қирққа кирган бу киши. – Эй неча йиллик сирдошим, ҳамдамим-биродарим, қаёққа?

У арслоннинг изидан эргашади. Юра-юра ҳовли адоғига борадилар. Кўз етгулик жойгача ястаниб кетган узумзор мудрамоқда. Жимир-жимир ой ёғдуси ўзига чорлайди.

У арслоннинг кўзларига тикка қарайди. Арслоннинг қорачиқлари кенгаяди, нигоҳи ру-ҳини ўғирлаб олади. Қайдадир кимдир нола қилади. Ажаб, нималар рўй берди шунда?

Шу тарика ўтмиш воқеалари орасидан ўтиб бораётганларини сезади киши. Ён-верида бир ойна тоғидай бўлиб яшаб ўтилган умр юксалган, ойна тоғи ичида зухур этган манзараларга қараб, умрнинг лаҳзаларини илғаб олса бўлади. Қувончлару севинчлар гул очиб, чечак ёзган, ёшликнинг сурури кичкина қушчалар каби парвоз қилади, булбуллару қумрилар чах-чах уради, узокларда хатолар ва адашишларнинг қоялари бўй чўзиб туради.

Арслон мана шуларнинг орасидан одимлайди. Ёллари қадамига монанд тўлқин-ланади.

Бу кўраётганларим ўзимнинг умрим-ку, дейди киши ҳайратланиб. Тўсатдан вужудида чарчоқ ҳис қилмаётганини, томирларида қон енгил ўйнаб оқаётганини, юрак уришини ҳис қилмаётганини пайқайди. Одимлари енгиллашади, кўлларига қараб, терисининг ажинсиз, тоза, тиниқ эканини кўради.

Мана, адашишлар ва хатоларнинг манзиллари, бошланғич нуқталари. Қайда хато қилган эдинг, эй бедор зот? Қай бир адашишинг армонингга сабабчи бўла қолди? Мана бутун умринг, лекин хато қайда? Айтилган бир сўздами? Содир этилган бир ишдами? Ўйлаб-ўйланмаган бир қарордами? Бундан йигирма йил кейиндаги манзилда, ой нурига кўмилган ҳовлида сени кезишга солган воқеаларнинг бошланғич нуқталари ихтиёрингда, истасанг ўзгартир, истасанг бошқа шакл қур, токи қирқнинг манзилида уйқунг ўчмасдан, ўзинг яратган боғнинг фароғати ичида сокин ва осойишта кез...

Агар... ҳамма орзуларим рўёбга чиққанида борми, бугунги куним бошқача, тамомила бошқача бўларди, дўст, дейди у арслонга.

Дўст дедим-а?.. Қани дўст, қани яқинлару биродарлар? Кўнгли бўш отаю шаф-қатли онадан тарқалган фарзандларнинг бари узоқда, турли жойларга анор доналари каби сочилиб кетишган, у доналардан бошқа анор буталари ўсиб чиқиб, мева ҳам солиб улгуришган. Қадим ой нур сочади холос, у ҳам тиккадан ўтиб, кунботарга оғиб бормоқда, ҳализамон қарама-қарши тарафда тонг бўзариб, куёш бош кўтарса ажабмас. Аммо... ниманинг куёши? У уфқдан ҳар кунги одатий куёш кўтарилади деб кафолат бера олади?

* * *

Бизни узумзор эгалари дер эдилар... дейди у, санқир экан. То қирларгача ястаниб кетган кенгликлардаги ҳамма боғлар бизники эди. Дуркун-дуркун, шиғил-шиғил узумларнинг бари қирмизи тусда бўларди. Бошқа турларини ҳам экиб кўрганмиз, лекин негадир униб-

ўсмаган. Бу депарада бошқа қизил узум йўк, узумимизнинг таърифи узоқ-узоқларга кетган эди.

Боғимиз беҳисоб ҳосил берса-да, ҳувиллаган дилимда катта бир армон ўргимчакка айланиб ўрмалар, тўр қураб, тўрига ўзимни илантирарди. Чунки, заволлиман эдим мен. Ана шу бойликларнинг ичида ўралашиб, чиқолмай юрган одам эдим. Бойликлар бевафодирлар, у ўргимчакка ўхшайди, чалғитади, ҳаётингга тўрини ташлаб, сени кутиб ўтиради, дер эди отам. Бойликнинг жони бормики, вафо қилса? Чалғитади дегани рост эканки, тобора ичига кириб кетаверар экансан. Гоҳо ҳаммасидан воз кечиб, дарвишликни касб этган подшоҳ каби¹⁶ бошимни олиб тоғу тошларга кетгим келарди-ю...

...кетолмасдим!

Кетсам ҳам... қаён борардим? Оламнинг қаерига борманг, шу одамлар, шу ҳаваслару хирслар... уларни кўрмаслик учун ёруғ дунёдан ўзга маконларга кетиш керак.

Сурув-сурув қўйларим орасида айланиб юриб, шуларни ўйлар эдим. Бу сурувларга умримнинг неча йилини бердим экан? Бу қандай савдоки, умримнинг йилларини сурувларга алмаштирибман? Ботмон-ботмон ҳосилларимни кўрсам ҳам ҳаёлимга шу фикр келарди. Очиғи, ҳаётимдан кўнглим тўлмас эди, бир томондан, бу роҳатлардан айрилиб қолишдан ҳайиксам, бошқа томондан, ҳаётим ўтиб бораётгани, бир куни бу сарватлар менга керак бўлмай қолишини... демаски, бошқа бир сарват тўплашим кераклигини сезгандай бўлардим.

Шундай ўйларга тобора ғарқ бўлиб борарканман, ҳаётимнинг зулматлари ичра нур толасидай бўлиб Дилоромнинг қиёфаси товланарди. У малакда бир сир бордай туюларди. Сирким, ҳайбатли, рост бир сир.

Чунки, аниқ билардим: Дилоромда наинки баракот, балки каромат ҳам бор эди. Унинг ўтар ерларида нима сабабдандир ҳар нарса жонланиб кетар, жўшар, ўтлар бўлик-бўлик бош кўтарар, оғочлар қийғос-қийғос гуллар, оламжаҳон мева тугар, буни кўриб ҳайратдан ёқа ушлар эдим.

¹⁶ Иброҳим Адҳамдан

Тоғларнинг ортидаги ёв шу кизни деб чиқади, дер эди отам. Асли, унинг нима эканини биров билмас эди. Чийиллай-чийиллай, тоғнинг тепасидан селдай оқиб тушиб келади дейишарди. Ўлиши жуда қийин, фақат бошига урибгина ўлдириш мумкин эди. Ер тишлаб, питирлаб ётгани ҳам сал ўтмай дик этиб ўрнидан туриб, яна чошиб кетаверармиш. Зувиллаб келармишу чангалига тушган одамнинг кўксини ёриб, юрагини суғуриб олар эмишлар. Юҳолиги шу қадарки, ўлимтик узра қўниб ўтирган ўлаксахўрларни ҳам ғажиб ўтиб кетавераркан. Унинг қачон пайдо бўлишиниям биров билмайди. Макони тоғларнинг ортида, кундузи ҳам қоронғилик ҳукм сурадиган ўнгирларда деб тахмин қилардилар, аммо у ёққа одам боласининг ўтиши қийин, типпа-тик жарликлар, тиканзору чангалзорлар кўп у йўлда.

Ғалати ёв эди бу. Уни яъжуж-маъжуж десалар-да, аслида яъжужлар бошқа, қай бир исёни туфайли ақлу имондан бенасиб қолган одам болалари эканини билардим. Бу ёв яъжуж эмас эди, хусусияти ўзгачароқ бўлиб, баъзи кишиларга даф қилар, баъзиларга эса тегмасдан ёнидан ўтиб кетаверади, дер эдилар. Йўкса, Дилоромни қайдан билишади? Унинг марҳаматларидан қай тарз умидланишади?

Умрим бўйи тўплаганим сарватларимни Мингларга берсаму Дилоромни нико-ҳимга олсам... у билан бирга ҳаётимга поклик, озодалик, ёруғлик кириб келадигандай туюларди, ахир! Ҳаётимда етмаётган – Дилором эди. Дилором билан бирга эт-тирноқ бўлсаму мендан ҳам бир зурёд қолса дер эдим. Ҳа, мен тирноққа зор бир банда эдим. Зурёдни нега тирноқ дейдилар, биласизми? Тирноқ эт орасидан қандай ўсиб чиқса, зурёд ҳам ана шундай ўсиб чиқади. Бу аёл дунёга келтирадиган ўғлоннинг зурёдими бўлишини шундай орзулар эдимки!.. Мана шу иш амалга ошса, юрагимни эзиб турган хатолариму адашишларим ўнгланадигандай, умрим зиёга ва осойишга тўладигандай эди...

Воллоҳи, бу қиз одам боласи эмас, малак эди! Одам боласида бунақа фусун бўлмайди. Бу фусун хушбўй тутун каби ўралиб-чирмалиб, кўзлардан ичкарига – дилларга кириб борар, афсунлар, мойил қилар... хайиктирар эди.

Аччиғимни келтириб, Мингларнинг теракларидида бир куш тинмай “Куёв-куёв, кимга куёв?” дея сайрагани сайраган эди. Милтиқ олиб отиб ташласаммикин десам, эл-юртнинг маломатидан чўчирдим, аммо қачон шу кўчадан ўтсам мени масхаралаб сайрагани сайраган эди.

... Буларнинг бари бир хаёл, аслида шом кўна бошлади юрагимнинг далаларига... кечки шудринглар эса аллақачон тушиб бўлди, энди улар майсаларда эмас, қа-роқларда тизилмоқдалар.

Дилоромнинг менга насиб қилмаслигини аввалданок билардим. Шу орада у қирқларнинг уруғидан бўлган Эранга фотиҳа қилиндию орзуларим чил-чил бўлди-кетди.

Фотиҳа нима бўпти дерсиз? Фотиҳада Яратганнинг исми тилга олинган, энди орада Унинг исмининг ҳайбати бор эди – у исмдан хатлаб ўтиб бўлармиди?

Фотиҳанинг ёвга нима алоқаси бор, билмадим, аммо шундан сўнг тоғларнинг бошидаги девор ёрилганидан, яъжуж-маъжужларнинг юрт сари оқаётганидан дарак келди.

Ажабо, қишлоқда ёвга тик қарайдиган биров қолдимикин? Хаёлимга бир ўй келди: яъжуж-маъжуж келиб, шу йигитни ўлдириб кетсайди... шунда бор мулку сарватимни садақа қилиб, Дилоромга эришишимга йўл очилмайдими? Шу ўй юрагимга илондай ўралиб олди: мабодо Эран ўлса... мабодо қайтиб келмаса... ўша малакнинг, Дилоромнинг боши очиқ қолса... ёруғликларга, дилкушоликларга элтувчи йўл мана шундай – Эраннинг ўлими орқали очилмайдими?

Эраннинг ўлимини орзуладим ўшанда. “Эй Тангрим, сарват бердинг, аммо фарзанд бермадинг. Ироданг туфайли Дилором Эранга фотиҳа қилинди. Мен ҳам бир бандангман, энди эраннинг жонини олгину Дилором деган бандангни менга насиб айла”, деб ёлвордим. Бир одамнинг ўлими туфайли фароғатга эришиб бўлмаслиги ақлимга келмади. Ёв айнан Эраннинг ҳалокати боис бу ерларга кириб кела олишини англамабман, ақлимни ғафлат босибди. Буни анавилар экинларнинг, дарахтларнинг орасидан лип-лип этиб, питир-питир қилиб етиб келишганида тушундим...

– Сенга ҳар ким ўзининг армонларидан айтса, ҳечам ажабланмайман, – деди бу одам. – Бадавлатлик молу сарватдан эмас,

оила ва мухаббатдан бўлишини англаб етган кунимдан бери жоним ўртанади. Яна бир гапни айтиб қўяй: аслида сен бораётган томонларда ҳеч қанақа лола йўқ. Бироқ бошқа нимадир бор, ўшанга етишингдан умид қиялпман. Ўтинчим шу – агар ҳақиқатан ҳам тақдирларга бахту саодат бахш этадиган бир ҳикматга эришсанг, мен заволлининг ҳақиғага бир дуо айла, эришолмасангу у ёқлар ҳақиқатан ҳам бўм-бўш бўлса, у ҳолда қайтишингда лом-мим демасдан ўт!..

* * *

– Булар оддий кишилар, яъни авом, – деди шамол. – Авом кўрган нарсаларни олим бошқа нигоҳ билан кўради. Авом тошни кўрса, олим тошнинг ичидаги қудратни илғайди.

Қизиқ... – деди Озод. – Ҳамма ёвдан сўз айтмоқда... Ким у ёв?

Сени воқеалар орасидан ана шундай олиб ўтаман, болам, – деди шамол, шунда саси яна отасининг овозига ўхшаб қолди. – Ҳар воқеани кўрганингда бир даража юксаласан. Олдинга разм сол: тошли сўкмоқдан бир кўр киши кетиб бормоқда, ёвнинг кимлигини сенга ўша зот англата олади. Ҳозирча эса... Учёнғоқ деганимда, сен фақат битта ёнғоқни кўрганингни айтдинг. Вахоланки, у ерда бир мағиздан учта дарахт униб чиққан эди.

Ҳа, тўғри айтасан, – деди Озод.

Яна кимдир бу ерда кизғалдоқларни кўрган эди, хабарини бериб улгурди, – деди шамол. – Бошқа биров эса кизғалдоқлар ўрнида лоззорни кўрганини айтди. Сен ҳам шу маконга қадам кўйдинг, айтчи, нималарни кўрмоқдасан?

Мен ранго-ранг очилган чечакларни кўряпман, – деди Озод, йўлнинг давомига қараб. Бўрсиллаган тупроқдан турфа гулли дала чечаклари бош кўтарган, қирларга довур энлаб кетган эди.

Бир маҳаллар бу ерда урушлар бўлган, қонлар тўкилган, – деди шамол. – Элингнинг ёшу қариси ёвга қарши оёққа отланган. Уруш нималигини сен қайдан ҳам билардинг? У – даҳшатли ҳодиса, одам болалари бир-бирининг қонини тўкишидан жамики махлуқ кўркувга тушади, табиийки, у маҳал лола бировнинг эсигаям келмас эди. Келган ёв ҳам бошқа эди, бироқ у ҳам роҳат-фароғатни кўзлаб келган

эди. Бу чечаклар ўша сўқишда ҳалок бўлиб кетган аждодларингнинг тупроғидан униб чиққан.

Гапларинг ростга ўхшайди, – деди Озод. – Чечаклар тигиз ўсибди, уларни босиб ўтгани кўзим қиймаяпти.

Фалончи тоғлар сари сафар қилди, йўлида бир-бирига айнан ўхшаш ҳодисаларни кўрди. Бир йўлда бир нарсанинг учта аксини кўриб бўлмайди, демак, юрилган йўл – йўл эмас, бошқа нарса, дейилди-ку? – деди шамол. – Модомики эндигина йўлга қадам қўйган, кўзи эндигина очилган бўзбола экансан, у ҳолда сирини ўзим ошкор қилақолай. Сен ҳол тилининг нима эканини билмасмидинг? У ҳолда бу ерда ўсган чечакларнинг аслида чечак эмаслигини ҳам биларсан? Айт-чи, эрталаб туриб, юз-қўлингни ювгач, илк қиладиган ишинг нима эди?

Озод ўйланиб қолди. Сахарлаб турганида ота ҳам, она ҳам аллақачон уйғонишган бўлар, Озод уларга ювуқсиз кўринишдан ор қилиб, нигоҳини ерга тикканча сув бўйига бориб юз-қўлини ювиб келар, сўнгра эса...

Саломдан гапиряпсанми? – деди у ҳайратланиб. – Илк қиладиган ишим – отам ва онамга салом бериш эди!

Шамол қониқиш билан тўлқинланди.

Шунда Озод иморат кураётган кишининг ўгитларини эслади. Чечакзорнинг шундоққина ёнига борди, пўрсиллаган юмшоқ тупроқ оёғи остида эзилди. У қирга қадар энлаган майсаларни титратиб, қаттиқ қичқирди:

Ассалому алайкум, эй аҳли маъни!

Бироқ теваракда ҳеч нима ўзгармади, Озоднинг овози шамолнинг тўлқинлари аро ютилиб кетди.

Энди гапимни эшит, – деди шамол, шунда гувиллаши ҳайбат ва виқор касб этди. – Булар – ўша кишиларнинг ҳурмат-иззати туфайли бино бўлган майсалардан бошқа нарса эмас. Сен маъно оламига эндигина қадам қўймоқдасан. Бу оламда ҳар кун кўриб-билиб юрган нарсаларингни яна кўрасан ва хаёлингга келмаган маъноларидан ҳайратга тушасан. Манзилингга олиб борадиган йўлларда, агар сабр-тоқатинг етса, чечакларнинг остларидаги майда томирларигача кўрасан, нима эканини ҳам англайсан шояд. У йўлларнинг адоғида

яна янги маъно манзиллари очилади, имонсизлар, мардудлар ва муртадлар ва ҳатто хаёлингга ҳам келмаган шарпалар чиқиб келадилар. Ҳозир эса фурсатинг жуда кам, хув анави кетиб бораётган кишига етиб олишинг зарур, шу боис, тезроқ қадам бос!

Узоқда бир киши ҳассаси билан пайпаслана-пайпаслана тоғлар томонга кетиб бормоқда эди.

У ким? – деди Озод, ҳамроҳининг айтганларини адо этаркан.

Кулоқ тут-чи, нималар деяпти экан? – деди шамол ва бир айланиб, унинг хабарини олиб келди:

*Тақдир сўқмогида бошин эгиб жим,
Бир кимса кетмоқда, билмайман у ким.
Агар у сен бўлсанг, ёнингга борай,
Агар у мен бўлсам, тезроқ кел, дўстим...*¹⁷

Мен буни олдин ҳам эшитганман, – деди Озод, ҳайрон қолиб. – Бу бир шоирнинг шеъри эди.

Демак, ўша шоир ҳам уни кўрган экан, – деди шамол. – Мана, қанақа сўқмоқдан илгарилаётганингни ҳам билиб олдинг. Билиб қўй, одам боласининг айтган сўзларига юзлаб гувоҳлару шоҳидлар бор теваракда, Атрофдаги жами махлуқот одам боласи нима сўз айтар экан, деб илҳақ бўлиб туради. Бундан фақат маҳрамлар мустасно, холос. Улар сенинг суйганингга айтадиган гапларингга ҳаё қилиб, кулоқларини ва кўзларини беркитадилар. Яна бошқа маҳрамлар ҳам бор, улар Парвардигорларига сўз айтадиган кишилардир. Гапларини Тангридан бошқа ҳеч ким эшита олмайди... Кетиб бораётган кишининг ким эканига келсак... – у енгил бир тўлқин урди. – Ер юзидаги нарсаларнинг аслини оддий кўз билан кўриб бўлмаслигини билгач, ўз кўзига ўзи мил тортган кишидир...

Кўр кишининг ҳикояси

Улар кўр кишининг қошига етиб борганларида, шамол бир мавж уриб, салом берди.

¹⁷ Абдулла Орипов.

Ваалайкум ассалом, – деб алик олди у. Озод унинг юзлари тириш ва озгин эканига, лекин чеҳрасидаги донишмандона хотиржамликка эътибор берди.

Демак, лолани излаб кетаётган бола шу экан-да? – деб сўради кўр киши.

Рост айтдингиз, эй мухтарам, – деб жавоб қилди шамол. – Лекин сизнинг ҳикматларингизга етиб боролмаса керак деб кўрқаман.

Ҳа, майли, ёнимда бир оз юра қолсин, ўзимизнинг қорақўзлардан экан, – деди у. – Зотан, аср вақтига ҳам яқин қолди.

Сизни қишлоқдан чиқаверишда кўрган эдим-ку, бу ёққа қандай келиб қол-дингиз? – деб сўради Озод. – Отамнинг олдига кетяпман, қайноқ чой дамлаб берай дегандингиз-ку? Мен эса, назаримда ҳечам кўр эмассиз дедим, эсладингизми? У ерда кўрганимда қария эдингиз, бу ерда эса қувватга кирибсиз, қадамларингиз ҳам шахдамлашибди. Лекин сўқмоқда тошлар кўп экан, хоҳласангиз, қўлингиздан тутиб етаклаб юрай?

Киши кулимсиради, шамол эса Озоднинг қулоқларига шивирлади:

Уни кўрмайди деб ким айтди сенга? У кўрган нарсаларни бошқа ҳеч ким кўролган эмас. Одоб сақлаб ёнида бораркан, гапларига индамай қулоқ сол.

Хўп, – деди Озод ҳам, суҳбатдошининг қадамларига мослаб одим отишга уринаркан.

Бу ерларда ястаниб ётган ҳамма нарса сўздан иборат, болам, – деди кўр киши, бамайлихотир. – Йўлингнинг атрофида нимаики кўрсанг, ҳаммаси сўздир. Билсанг, одам боласининг аввали ҳам, охири ҳам сўздану маънодан иборат. Дунё тамомила тесқари, деган гапни эшитганмисан? Бу ҳам сўз, аммо ҳақ сўздир, чунки кун келиб, олам тамомила йўқ бўлиб кетади, шунда фақат айтилган сўзлару уларнинг маънолари қолади, ана ўшалардан янги дунёлар бино бўлади.

Фалончи ҳаёти давомида тош кесиб, иморат қурган эди, деб эсланган одамни кўрдингми? Вақт кўзи билан қарасанг, бир неча юз йилдан сўнг на иморат қолади, на қурувчи. Иккиси ҳам сўзга, маънога айланиб кетадилар. Шунда “Фалончи бир иморат қурган эди, худо ундан рози бўлсин”, – дейилади.

Айтилган сўзлар маъноларига кўра шакл олади, дейилгани ҳам рост. Исботини айтайми? Икки киши бор эди, бири имон келтирди. Калимаи шаҳодатни айтиши билан келажаги мисли кўрилмаган даражада ўзгариб кетди. Ваҳоланки, имон келтиришидан олдин унинг охирати – абадий укубат эди. Биттагина сўз айтди, умрининг охиридаги дўзах жаннатга айланди. Иккинчиси эса терс калима айтди, умрининг охиридаги жаннат жаҳаннамга айланди. Сўз билан тақдирлар ўзгаришини кўряпсанми?

Аслида сўз ҳечдир. У – бағридаги маъноси туфайли ҳайбат касб этди. Уларга ирода жамлагувчи Тангримнинг ўзидир. Яъни, оламда гапирмайдиган нарса йўқ, ҳаммаси ўзининг ҳолидан хабар бериб туради, аммо одам боласигина сўзларга маъно жойлайди. Шу боис, бошқалар учун ҳам сўз айта олади, унга Тангри маъно бахш этгани учун дуога айланади. Авом ҳам, олим ҳам ана шу сабаб дуога интилади. Бировдан яхшилиқ истаса, мени дуо килинг дейди. Дуо эса тақдирни ўзгартиради. Баҳайбат бир шакл олиб, осмон тоқига етиб боради, сўнг ҳодисага айланиб, яна ер юзига қайтади.

Қарғиш ҳам тақдирни ўзгартиради. Сўзнинг кудратини ана шуларга қараб англаб ета оласан.

Бизгача беҳисоб сўзлар айтилди. Уларнинг ҳаммаси ўз жойига бориб ўрнашди. Бир киши бор эди, унинг айтган сўзлари ўзи учун гулу гулзор бўлди. Бошқа бир кишининг айтган сўзлари эса жаҳаннам махлуқларига айланиб кетдилар – энди улар ўз соҳибларини кутмоқдалар.

Авом ҳам, олим ҳам сўз айтди. Авомнинг сўзи заиф, олимники салмоқли эди. Шу сабаб авомнинг хатоси кичик, олимники ҳалокатли бўлди.

* * *

Сен ёв ҳақида сўрадинг, мен эса сўзу маънодан баҳс этдим.

У ёв инсонларнинг сўзларидан пайдо бўлган, деб тахмин қиламан. Ҳайвон жинсидан десам, балки хатодир. Чунки ҳайвонда ҳикмат ва баракат бор. Ахир, кўрангдаги кўйлариингнинг далолатларига боқмадингми? Аслида у, гўштидан озиқланишинг ва сутини ичишинг

учун яратилгани боис сенга бўйсундирилган. Ҳайдасанг, индамай бориб кўрага киради, оёғини бойласанг, бўйнини итоат ила тутиб беради. Ҳа, ана, бирини сўйдингу гўштини кўни-кўшнинг билан тановул қилдинг дейлик. Қолганлари эса ерда ўсиб ётган сон-саноксиз ўтларни еб, ўз-ўзидан кўпайиб юриверишади. Яна кутсанг – болалайди, ризқинг ўз-ўзидан ортиб боради. Битта буғдой донаси йигирма-ўттиз мисли кўпаяди. Битта уруғдан чиққан олма бемисл кўп ҳосил беради, ҳар бирининг ичида яна шунча баракот жойлаб кўйилган уруғлари бор – уни эксанг, яна шунча ҳосил оласан.

Тангрим ҳайвоноту набототга ана шу хислатларни берди, одам боласига хизмат қилсин деди. Биронтасига сўз айтиш ҳуқуқини бермади, аммо ҳол тилига мушарраф айлади. Маъно сўзини айтиш инояти одамда бўлгани учун ҳам сўз айтолмайдиган бошқаларни уларга бўйсундирди.

Ҳайвоноту набототга жавобгарликни ҳам бермади – булар йўқлик оламларидан сассиз-садосиз келиб туғиладилар, кўпаядилар, одам боласига хизмат қиладилар, ўзла-рининг шакллари, тузилишлари, ҳаётлари билан ақлларга хитоб қиладилар ва яна йўқ-лик оламларига сассиз-садосиз жўнаб кетадилар. Вазифалари шу билан ниҳоя топади.

Бундай ажиб, бундай мукаррам одам боласига – коинотда ўхшаши йўқ тенгсиз яратиғига – ўзи истаган тарзда сўз айтиш ҳуқуқи бериб кўйилган одам боласига, ўша сўзлардан ҳосил бўлувчи ёвни бежиз яратдимми?

У ёв сўз ва маъно айтиш неъматидан маҳрумлиги маҳрамларга аён, албатта. У гапиролмас, ҳайвон мисол товуш чиқарар, инграр, лаззатланар, аммо сўз айтиш ҳуқуқи олиб кўйилган, табиийки, даражаси ҳайвондан ҳам пастга тушган эди. Гуноҳлардану гуноҳ пайдо қилувчи сўз ва маънилardan бино бўлган бу махлуқот энди ўз яратувчисига ёвлашиб турмоқда эди.

Яна тахмин қиламанки, одамлар ножоиз бир сўз айтганларида Қоф тоғи узра момақалдирок гумбурлаши – яна бир ёв болалаганининг далолати эмасмикин? Жоиз сўз айтилганида чакнаган чакмоқдан ёвнинг яна бир боласи ўлдимикин, деб ҳам ўйлайман.

Англаяпсанми? “Худо ҳамма гуноҳларни кечираверади”, деган гапдан пайдо бўлган ёв аллақачон кишилар орасида ўрмалаётганини

сезяпсанми? “Отанг адолатсизлик қилса, унга қарши сўз айта оласан”, деган гапдан бино бўлган ёвни-чи? Номаҳрамга бузуқ ният ила назар ташлашдан туғиладиган ёв-чи? Сен тоғ ортидаги махлуқлардан хавотирга тушдинг, лекин ўзинг ҳосил қилаётган ёвларинг теварагингда изғиб юрганидан хабаринг борми?

Бир тоифа кишиларнинг тақдирига ана шундай ёвларнинг пайдо бўлиши учун хизмат қилиш ёзилган бўлса не ажаб? Бошқа бир тоифа эса у ёвни танигани учун ўзга кўриниш олмақда. Ёвни билганлар кўп эмасмиди элингда? Улар ҳаёти дунёдан ўтиб кетмадиларми? На кўллари теккан дарахтлар қолди, на излари тушган йўллар. Тупроққа қўшилиб тамомила йўқ бўлиб кетган бўлсалар-да, қолдирган маънолари шуурингда қалқиб, сени огоҳлантириб турмаяптими? Сирот дейилди, аслида сиротдан ҳозир, айни дамда ўтиб бормаяпсанми? Нафсингнинг тиканлари ипдан ингичка, қиличдан кескир бу кўприк остида улкан нишларини сен томон чўзиб турмаяптими?

Балолар сўз боис пайдо бўлди дедик. “Амал-чи?” деб сўради биров. Амалнинг боши ҳам сўздир, аммо тилга чиқмаган, шуурингнинг ич-ичида ҳосил бўлган сўздир. Кимдир уни фикр деб атади, чунки у жавҳарга боққан эди. Фикрни ким кўрдию ким эшитди? Фикру хаёлнинг ҳаракатга келиши, теваракка таъсир ўткази бошлаши учун сўзга эҳтиёж туғилмадими? Қолаверса, аввалги замонларнинг одамлари айтган сўзлар ўзларининг бошига бало бўлиб келганини яхши биласан-ку? Ҳалок бўлиб кетган шаҳару қишлоқларнинг хабарлари сенгача етиб келди-ку?

Эй болам, бу ёв айтилган сўзлару қилинган гуноҳлар туфайли ёпирилиб келаётганини кўрмаяпсанми?

* * *

Мен ўз сўзимни айтиб бўлдим, энди шом тарафга қараб бормоқдаман. Кўрнинг кўрдим деганига ҳалиям ишонмайсанми?

Билиб ол, кўзи очиклар жуда кам нарсани кўрадилар. Ер тубларида ўрмалаган бир қурт кўрганчалик кўролмайдилар.

Билки, сен кўраётган нарсаларнинг моҳияти тамомила бошқадир.

Одамлар хузурларида сочига гилос донасини тақиб ўйнаб юрган қизалоқнинг қайдан келганини идрок қилмайдилар. Мени лаҳадга қўйиб, тепкилаб-тепкилаб кўмади деб умид билдиргани ўғлининг қайдан келганини билмайдилар. *Сен арслон деб ўйлаб қўрққанинг нарса у болачаларнинг кўзига капалак бўлиб кўринишидан, улар ўша капалакнинг қанотларидан ушлаб, учириб ўйнашларидан хабаринг борми?* Бу кичкина ишонувчан жонзотлар, агар бир иш буюрилса, чопқиллаб бориб адо этиб келишади, койиш эшитишса қўрқишади, ҳайбат қилинса, ўпкалари тўлиб йиғлай бошлашади, бироқ сал ўтмай ҳаммасини унутиб, улкан бир меҳр билан яна ота-онасига талпинишади. Ҳали ота ҳурматию она иззатининг нима эканидан беҳабар ҳолларида, уларда намоён бўлаётган бу улкан таслимият нечун қўрқитмайди?

Одамлар хузурларидаги зурриёдлари-ю қошидаги заифаси Тангри амри боис бўйсуниб турганини ва унинг томонидан бериб қўйилган бир омонат эканини идрок қилмайдилар.

Жўжиқлар то балоғатга етгунларигача Аллоҳнинг фаришталаридан ҳам устун эканликларини биласанми? Улар бошқаларга ўхшаб ризқим қаердан келар экан деб ўйлашмайди, молу дунёга меҳр қўйишмайди, қимматбаҳо тошларни тўптош қилиб ўйнашади, қуш каби учириб юрган ниначисини олиб қўйсанг, хархаша қилиб дунёни бузишади... кишилар бу ҳолларни билимсизликка йўядилар. Ўзлари-чи? Ўзлари шу даражага ета оладиларми?

Улар мана шу ҳоллари ила: “Эй отам, эй онам! Қалбинг меники каби шаффоф бўлмагунча, дунё хавасларидан мен каби узоқ бўлмагунингча жаннатга дохил бўла олмайсан”, деяётганларини илғамаяпсанми?

Бу фариштамонанд болакайлар отанинг адлу фазл қанотлари остида эканини, уларга айтганлари ҳар бир сўздану тутумдан масъул эканларини-чи? Зурриёдлар ва заифалар ота боис жаннати ёхуд дўзахи бўлишларини-чи?

Бу мушкулотнинг қай даражада оғир эканини фаҳмляпсанми? Ҳузурингда, агар биру бор жонини олмаган эса, отанг ва онанг бор. Улар тинмай сени дуо қилиб турмоқдалар. Уларнинг ҳам бора-бора

дунё жилваларидан кўнгил узишганини, бола каби бўлиб қолишганини кўриб, тафаккур қилмайсанми?

Йўлда сенга Эран дейилди, қани эран? Уни ёв ўлдирди дедилар, қани ўлгани?

Бир куни бир одам бармоғидаги қимматбаҳо узугини тушириб қўйди. Уни аллақачон кимдир топиб, олиб кетган эди. Аммо йўқотган киши ўша жойда гир-гир айланиб, юм-юм йиғлаб тупрокқа бош ураверди. Уни оқил дейсанми?

*“Эгам эранга ...кўзи очиклигида, бедорлигида махсус бир шакл кўрсатди, бу ё арслон, ё қоплон ва ё олов шаклидир. Тангри буларни унга бу оламдан эмас, балки гайб оламининг шакллари эканини билдириши учун кўрсатди. Худди шундай, ўз суратини ҳам улуг гўзаллик ичра – боғлар, бўстонлар, наҳрлар, ҳурлар, қўшиқлар, таомлар, шароблар, хилъатлар, буроқлар, шаҳарлар, уйлар ва бошиқа турли-туман ажойиботлар ҳолида намоёни қилди. Тангри уларни бунинг кўзига кўрсатиб тасаввур эттирди ҳамда шу тариқа қўрқувнинг Аллоҳдан бўлганлиги ҳақиқати ҳосил бўлади. Ишонч Тангридандир. Бутун ором ва мушоҳадалар ҳам ундандир. Шу боис эранларнинг қўрқуви халқнинг қўрқувига ўхшамайди...”*¹⁸

* * *

Яна сен, Дилором ҳақида ҳам сўрадинг.

Ойдинкўл ёқасида дунёга келган Дилоромнинг ҳикматини билишни истайсанми? Унда эшит: Дилором Эранга никоҳланса, улардан қиймати икки олам хирожидан ҳам баланд Имон деган бир боланинг дунёга келиши башорат қилинган эди. Ойдинкўл ҳам, Дилором ҳам, Эран ҳам шу бола учун яратилган эди. Бир сўзи билан бутун бу тупроқларга, зору интизор кишиларга, йўлингда сенга ҳикмат сўйлаётган барча-барчага мубораклик бахш этадиган, ҳаммасига эга чиқадиган ўша ўғлоннинг иззати туфайли эди у кароматлар. Кимдир кимнидир севди, муҳаббатда куйиб-ёнди дейдилар, бу куйиб-ёнишдаги Тангрининг иродаси тамомила

¹⁸ Жалолиддин Румий.

бошқадир. У зот инсон наслининг давом этишини истагани учун ҳам бандаларига ана шу куйиб-ёнишни мукофотга айлантириб ҳадя қилди.

Бу тупроқларда янаям тўғрисини биладиган бир киши бор, агар изидан қувиб етолсанг, ўшандан сўра! У – дунёнинг устидан ҳаққа мисол ҳаққалаб ўтиб кетган зотдир. Сўзларига боқ, одам боласи айтишга журъат қилолмайдиган сўзларни айтмоқда:

*Онқадар нурга тўлибман осмонга сигмадим,
Тоқи аришу курсию лавҳу жинонга сигмадим.*

*Жаннату кавсар манам, ҳам дўзаху сақар манам,
Бир ўзумдурман бу дам, ҳафт осмонга сигмадим.*¹⁹

* * *

Одамлар орасида Дилоромни орзу қилмаган, унинг шарофатидан баҳраманд бўлишни истамаган бирон киши бормиди?

У малак ҳар каснинг орзуси эди. Уни мен ҳам орзулар эдим.

Орзулар ўзгариш хусусиятига эгадирлар. Шу сабаб, у аввал орзуим, кейин ҳавасим, сўнг армоним бўлди. Ундан ҳам кейин эса пушаймоним, ҳасратим, надоматимга айланиб, тақдиримнинг кенгликларида тош қоя каби бир ўзи қолиб кетди.

Билсанг, ҳаётимизнинг кунлари кушларга айланиб, тоғларнинг ортига, жаннатмакон водийларга учиб кетадилар.

Дилором ана ўша ёқлардан келган эди.

Дилимнинг туб-тубида кўр махлуқларга ўхшаган надоматларим бор... улардан баҳс этсам, биров маломат қилмас деган милт-милт умидим бор.

Юрагимнинг тублари – денгизнинг тублари кабидир. У ерда орзуларим ва истакларим наҳанглар каби сузиб юрадилар. Етишиб бўлмас туйғулар чиғаноқлар шаклига кирганлар – бирини олиб қулоғимга тутсам, ўша орзу-ҳаваслардан сўйлай бошлайди.

Билсанг, ҳавасда армонга айланиш хусусияти бор. Армон ҳам шундоқ қолмайди, у афсусга, афсус пушаймонга, пушаймон ҳасратга,

¹⁹ Бобораҳим Машраб.

ҳасрат эса надоматга айланади. Орзу кабутар бўлиб ер юзидан парвоз қилса, армон қумри каби чах-чахлайди. Афсус тутун жисмидан бўлади, аччиқ тутун каби ўраб келади қалбни. Пушаймон сафро жинсидан, надомат эса заҳардир. Бир-биридан само ва замин каби узоқ нарсалардир булар.

Жаннатмакон водийлар дедим... балки жаннатларнинг водийларидандир? Қайдам, у ҳақиқатларни кўришдан ожизман. Тасаввурим басирлик сўқмоқларида қоқилиб-суқилиб йўл излайди, барибир ўз сўқмоғини тополмайди.

Дилором ҳақиқатан ҳам онадан туғилганмиди ёки уни шамоллар опкелиб, Ойдинкўл соҳилига авайлаб қўйиб кетишганми? Улар – бепоён кенгликларнинг фаслларни ўзгартирувчи ҳайбат шамоллари эмасмиди? Ўша ойдин кечада, майсалар бу чақалокнинг дудоғига шудрингларини тутишмаганмиди? Бу чақалокнинг каромат эканини биров билди, биров билмади, бироқ Мингларнинг тақдири ўзгариб кетганидан кейин, ҳамма гап нимадалигини тушуниб қолди.

Сен ҳам англаяпсанми? Дилором – тақдирларни ўзгартирувчи эди.

Эй ёронлар, бир мард бормики орангизда, мени ўлдириб, кулимнинг ярмини дарёга, қолган ярмини тоғу тошга сочиб ташласа? Унга эришиб бўлмаслигини аввалбошдан билган эдим, неки гўзаллик бор – бари Дилоромга интилаётганини ҳам кўриб турардим... Мевалию мевасиз дарахтларнинг шохлари силкина-силкина Дилоромга интилишарди, сув ёқасига келса, балиқчалар сузиб ёнига келишарди, ҳайвонлар оёғига бошларини суйкаб эркаланишарди, у бор жойда ҳамма ўзининг қисматидан рози бўлиб қоларди: майса майсалигидан, ёмғир ёмғирлигидан, қуш қушлигидан.

Уни кўрсам ўзлимим эсимдан чиқар, худ-бехудлигимни фарқлолмас даражага келар, унга ғарқ бўлиб кетардим! Унинг зухуротларинию мўъжизаларини янада теранроқ кўрай дея кўзимга мил тортган эдим.

Ҳозир аниқ биламан: агар Дилором юрагимнинг қоронғи кенгликларидан лола каби униб чиқса-ю, “Тургин ва кўзингни очгин” деса, кўзларим яна кўра бошлайди. Аммо шу ҳолимда, кўзим очиклигидан кўра кўпроқ нарсаларни кўраётганим учун ҳам Танграмнинг кўриш иноятига қайтишдан йироқман.

* * *

Эй болам, сенга яна бир гап айтаман.

Билсанг, тупроқ турли-турли, қатлам-қатламдир. Тупроқдан кейин майда тош қатлами бошланади, ана шу қатламларнинг ҳар бирида бир дунё одам ётади, сен ҳозир фақат юза қисмини кўрмоқдасан, холос.

Янада чуқурроқ тушилса-чи?

Яна ҳам чуқурроқ тушилса... тупроқларнинг қатламлари тобора қалинлашиб-зичлашиб боради, ниҳоят, тошлар қисми ҳам тугагач, мутлақ қоронғиликларнинг тубсиз дарёлари бошланади. У ер ости дарёларида ёруғ дунё нималигини билмайдиган ғалати махлуқлар яшайдилар. Улар ҳаммасининг кўзи кўр.

Билиб ол, ана шу дарёларнинг тубларидан ҳам инсон боласининг овозлари келади. Элас-элас инграшлар, ожиз оху фарёдлар...

Ундан ҳам тубда нима борлигини билмайман, ер ости дарёларининг тубларида янада ҳайбатли сирлар бор. Улардан хабар топган одам боласи чидаёлмайди деб тахмин қиламан. Уларни билиб олган одам боласи бошқа нарсага... балки туби йўқ дарёларнинг кўр махлуқларига айланиб кетса ҳам ажабмас.

Яна бир нарсани айтайми? Шулар ҳам Дилоромни билишади, унинг иноятини орзу қила-қила азобланишади.

Ана шу ҳодисотларнинг энг устида истиқомат қилади одам боласи. Уйим-жойим, болам-чақам, юртим-тупроғим деган жон зоти борки, шу кичик қатламда – тубсиз дарёларнинг устидаю бепоён осмоннинг остида, кичкина юзада ҳаёт кечиради. Сўнгра кимлардир уларни ё кўкларга – кўм-кўк самоларнинг нарёғига ёхуд ер остига – қора дарёларнинг тубига мажбуран олиб кетадилар.

Ҳа, агар янада чуқурроқ тушилса... хоинлар, мардудлар ва муртадларнинг маконлари бошланади.

Менинг ҳассам Мусо пайғамбарнинг ҳассаси каби, уни тошга урсам – тош ёрилади, кишилар жонланади, улар ҳам йиғлаб-сиқтаб, ўз надоматларидан айта бошлайдилар. Шулардан бири – Хоин. Унинг

ҳам айтари бор, истасанг ўзинг тингла – зеро, мен унинг сўзини тинглашдан безорман.

* * *

Озод яна бир оз кутди, лекин бу киши бошқа сўз айтмади, аксинча, йўл ёқасидаги тош устига ўтириб, ҳассасини Озодга узатди. Озод уни олиб, бутага суяб қўйди.

– Чарчадингизми? – деб сўради Озод.

– Ҳа, болам, жуда узоқ йўл босдим, хоридим, – деди суҳбатдоши, ниманидир мулоҳаза қилганча. – Айтдим-ку, асрга яқин қолди деб. Бир оз тин олақолай. Сен эса йўлингда давом эт, менинг манзилим шу ерда.

– Ҳассангиз оғир экан, – деди Озод. – Хоҳласангиз, уни мен кўтариб юрай?

– Маъкул сўз айтдинг, – деди суҳбатдоши кулимсираб. – Ҳассакашим бўларкансан-да?

– Сизга ҳассакаш бўлиш шарафдир, Тангрим сиздан рози бўлсин деб айт, – деди шамол.

Озод унинг айтганларини такрорлади.

– Унда гапимга кулоқ сол, – деди кўр киши. – Шамол тўғри айтди – чўққиларга яқинлашганинг сайин даражанг ортиб бораверади. Сенга сўзнинг нима эканидан беҳудага баҳс этдимми? Айтар сўзинг оламини ўзгартирар даражага етсанг ҳам ажаб эмас. Шунни билиб қўй, болам: тегрангга мубораклик мақомини бера оладиган сифатинг бор, бу сифат худонинг махлуқлари ичида фақат сенгагина ато этилган. Йўлингда нималарга ва кимларга муборак деган мақом беришингни яхшилаб мушоҳада қил. Борақол, болам, мен энди бир оз тин олай.

Шамолнинг менга айтган гапини қаердан била қолдингиз? – деб сўради Озод.

Бир маҳаллар элингдан бир одам сафарга чиққанида, курту кушлар, ўту майсалар “У келяпти” деб севиниб, мутгасил бир-бирларига хабар бериб турган эдилар, – жавоб қилди кўр киши. – Чунки ҳаммаси ўша кишига интизор, манзилга соғ-омон етиб боришини исташган эди.

Шундай деб, у қўлларини дуога очди. Озод бу киши дуосини тугатгунича кутиб турди, кейин унга қўшилиб юзига фотиҳа тортдида, йўлида давом этди.

* * *

Қайдадир ўша таниш қуш яна “Куёв-куёв, кимга куёв” деб сайрай бошлади.

– У киши бир хоинни тилга олди, – деди Озод. – Қанақа хиёнат эди у?

– У зот хоинларнинг ҳам турфаларини билар эди. Лекин ҳозир энг мудҳишидан, яъни эркакнинг эркакка хиёнатидан баҳс этди, – деб жавоб қилди шамол. – Зотан, ўша хиёнат маконига ҳам етиб келдик. Мен ҳозир Дилором исмини айтиб эсаман, шунда у ўрнидан қалқади. Бошқа исмларни танаймайди, фақат Дилоромни билади, холос.

Хоин ҳикояси

Бу одамнинг ўзи кўринмас, фақат овози келмоқда эди. Овозки, дарду изтиробга тўла эди.

“Бу ерда биров Дилором исмини тилга олдимиз? – демоқда эди у. – У исмни айтган ким? Ундан хабар келтирган ким?”

Тўхтанг! Модомики исмини тилга олдингиз, демакки, тақдирдан ҳам хабардорсиз!

Модомики хабардорсиз, унда менга ҳам хабарини берсангиз-чи!?

Ер қаърида шилимшиқ бир нимага ўралиб-ўралиб ётганимга эътибор қилманг. Саккизоёқ каби бир нималар ўсиб чиққан танамдан, улар илонлар каби ўраб, ўзимни тишлаб-чақадилар. Бўйнимда қорайиб-қорайиб кетган чандиқлар, илонлар ўша жойлардан ўсиб чиқишган. Булар ҳам сизни чалғитмасин, чунки бари шаклдир, мазмун эса юрагимнинг туб-тубида, булар чақишининг захри у ергача етиб бориши маҳол.

Кимлигимни билмоқчимисиз? Мен Дилоромни деб дунёга келиб, Дилором туфайли ҳалок бўлган бандаман.

Бунда ҳар ким ҳар нарса дейди, мен учун Дилором... гулдан бино бўлган хилқат эди. Қоши қаро гул эди, кўзи қаро гул эди.

Кулса, гул ёғиларди оғзидан, йиғласа – дур!

Юзи шойи атиргулнинг рўмоли каби оч пушти эди. Гапирса, ҳаволар майин тўлқинланиб кетгувчи эди.

Қадам босган еридан ҳам гул унарди, гул!

Бир боқса, етар эди менга. Ўзимни фидо қилиб, оёқ остларига ясланардим, тупроқ бўлар эдим. Истаса, ёмғир бўлиб ёғар эдим устларига... уйларига... кўчаларига... тупроқларига...

Нетайким, Дилоромнинг мен билан иши йўқ, ўз мағрурлигига ўзи мустағриқ, бошчаси адл, қомаги тик... кўзчаларида истехзою ғурур! Ёнимдан ўтарди-кетарди, худди ғумайнинг ёхуд янтоқнинг ёнидан ўтган каби.

Эранга фотиҳа қилинганида мен учун еру кўк қоронғилашгани рост. Йиғлай-йиғлай, қоқилиб-суқилиб ўнгирилларда юрардим, юрган жойларимнинг ўнгириллар эканини ҳам энди-энди эсламоқдаман.

Тоғларнинг тоши дарз кетиб, ёв чиқиб келганида ич-ичимдан ёввойи қувонч бош кўтариб келди. Севинчимдан йиғлаб юбордим!

Кулар, йиғлар, яна йиғлар, яна кулар, ўз сочларимни ўзим тортқилаб, тирноқларимни гажиб, ўз ҳолимни ўзим англаёлмай, изтироб булутларидан отилган гусса чақмоқлари остида тентирар эдим²⁰.

... бир маҳал ёвнинг қир сари оқиб келаётганини кўриб қолдим.

“Тўхтаг! – деб қичқирдим ёвга, жунуним зиёда бўлиб.

Ёв тўхтамади.

“Эй Нангримнинг махлуқлари, сўзимни тингланг!” деб қичқирдим, улар оқишда давом этаверишди.

“Эй бадбахтлар! – дедим сўнгра. – Биламан, сиз Дилоромни деб келмоқдасиз!”

Ана шунда ҳаммаси турган жойида қотди. Менга кўк кўзларини бақрайтириб-бақрайтириб қарашди.

“Сўзимни тингланг! Мен Дилоромни севувчи бир одамман! – дедим, шу сўзимдан ич-ичимдан хўрлигим келиб. – Нима учун келаётганингиздан биргина мен хабардорман. Эй жаҳолатнинг

²⁰ Алишер Навоидан.

болалари, анави қирнинг остидан ўтманг, учига қараб йўл солинг. У ерда Дилоромнинг эгаси – Эран бор. Пастдан йўл солсангиз, тепангиздан харсанглар ёғилади, ўтар йўлларингиз тамоман беркилади, агар у ерга чакмоқ тушса, тошлар эриб-битиби, яна бир Искандар деворига айланади. Тепадан йўл солинг, у Эран сизнинг ҳам, менинг ҳам йўлимни тўсувчи баттолдир!” – дедим хўнг-хўнг йиғлаб.

Мана шу хунук махлуқлар ҳам ҳолимни тушунишди, тегмасдан, тепага қараб ўрлаб кетишди. Даф қилишганида ҳам барибир эди – Дилоромсиз ҳаёт ҳаётмиди менга? Ёв тепага ўрлади, мен ортимга қайтдим. Қайтаётганимда ҳам кўзимнинг ўнгида Дилором, қошларини чимириб-чимириб қараб тураверди..

Қилмишимни Дилором қайдан била қолди? Ёв қирнинг тепасига – Учёнғоқ тарафга сурон солиб кетганидан икки соат ўтди, икки соатда Эран бурда-бурда бўлиб кетгандир дейману ичимда кўрқув ва титроқ... бир маҳал қарасам, Дилором... юзлари атиргул, қомати тик, қошлари камон, кўзлари юлдуз... ўзи ҳам юлдуздай бўлиб сўқмоқдан отилиб келмоқда... Дилором деб қошида тиз чўкканим ҳамоно дилимни ўраб-чақиб турган илонлар зумда эриб-йўқ бўлиб кетди, юрагимга қўшиб ҳаётимни ҳам бахту саодат ўраб олди. Шу маҳал йўқликдан бир арслон чиқиб келди, улкан панжаси билан юзимга бир урди... миямда чакмоқ чакнади... “Дилором?!” дея тупроққа оға бошладим, арслон яна панжа урди... ажабо оғриқни ҳам сезмасдан, суйганимга термилган кўйи жонимни Жабборга топширдим...

“Эй бадбахт, – дедилар менга. – Бир заифани деб бошқа кишини ўлимга йўл-лайдими мўмин деган?”

Дедим: “Сиз нимани ҳам билардингиз? Уни деб битта кишини эмас, бутун ер юзининг инсонларини ҳам ўлимга йўллашга рози эдим, дунёда мену у қолса етарли эди”.²¹

Дедилар: “Сен бир кўрқоқ, овозингни чиқаришга ҳам ҳайиқадиган бола эдинг... йигит бўлиб кўксингни кера-кера, тоғдай бўлиб, елдай бўлиб ёвга қарши борсайдинг, шон-шарафга бурканардинг, хоин ҳам бўлмасдинг.”

²¹ Ҳазрат Алишер Навоий.

Дедимки: “Мен ундоқ бўлолмас эдим. Йигитни ишқ хор қилади, ишқимдан сизни устун кўя олармидим? Юрагимдаги Дилором севгиси шиддатимни суғуриб олиб, ўрнини эгаллаган, осмонда ҳам, ерда ҳам, ўнгдаю тушда ҳам уни кўрардим, холос.”

Яна айтдимки: “Шуни билиб олинг – менинг муҳаббатим сизнинг бутун урушларингиздан устун туради. Муҳаббат янги инсонларнинг дунёга келишига сабаб бўлади, сизнинг урушларингиз эса дунёдаги инсонларни ўлдиради. Муҳаббат яратувчи, уруш – хароб қилувчидир. Бутун дунё биттагина одамнинг ўлдирилишига хирож бўла олмайди.”

Айтдилар: “Афсуски, ўрнимиздан қалқиб, сени жазолай олмаймиз. Йўқса яна-да парчалар, парчаларингга ўт қўйиб ёқар, кулингни кўкларга совурардикки, зарранг ҳам қолмасин бу ерларда!”

Айтдимки: “Ошиқнинг қисмати шу. Мен зотан ёқилиб, кул бўлиб бўлганман – сизнинг жазоингиз уни олдида нима бўпти?..

* * *

– Энг кўрқинч адаштирувчи – инсон муҳаббат деб атайдиган нарсадир, – деди шамол. – Ҳар кимни расволиқ ичига отиб-итқитиб, хўрликка қориштириб-ўзгартириб юборувчидир у. Мендан ҳам кучлироқ шиддат билан тақдир узра эсиб, руҳиятларни чирпирак қилиб учиргувчидир. Мен дунёни қандай тўзонга буркасам, у ҳам руҳларни ана шундай тилга киришга мажбурлайди, унинг босими остида инграмаган, тилга кирмаган ҳеч нарса йўқ!

– Дилором ким ўзи? – деди хайратланиб Озод. – Бунда ҳар ким Дилоромдан баҳс этади...

– Ўзидан сўра, – деб гувиллади шамол, у нима учундир безовталанмоқда ва асабийлашмоқда эди. – Ана у, Дилором, боши эгик, тош қотган хайкал у!..

Дилором ҳикояси

Менинг бу маконимда ёмғирлар ёғади, қорлар музлайди. Кейин яна ёмғирлар ёғиб, музлар эрийди... шунда кимдир тепамга келади.

“Ой қизим, бир оз сабр қил. Оз қолди, бир оз сабр қилсанг, Эранинг ўрнидан туради”, дейди...

“Қара, – дейди, – у ухляпти. Уйғотиб юборма, ўрнингдан қимирлама”.

“Озгина кут... жуда оз қолди... бир қумғон сув қайнагунча сен ҳам уйғонасан, эганг ҳам,” дейди.

Шу ҳолимча тураману тушлар ҳам кўраман, тушунарсиз, маъносига идрок этиши қийин, гаройиб тушлар.

...Теп-текис, кимсасиз маконларда ёлғиз ўзим теваракка мўлтирайман. Кичкина махлуқчалар теграмни ер бағирлаб ўраб олишган. Бари бечора, кўкимтир кўзчаларида адоқсиз гуссаю ёлвориш... пойимга ястанган кўйи музтар-музтар, мунгли-мунгли, илтижולי-илтижולי термилишади...

Либосим қорамтир... ён-веримда қора булутлар қуюқлашади, ораларида чақмоқлар етилади. Агар шамол эссайди, яшинлар тоғу тош бағрини тилиб санчиларди, бағирларидаги сувни жала қилиб ёғдирарди... Бутун бу сассиз макон қутуриб-елиб эсувчи ўша халоскор шамолга интизордай. Кўкнинг бир уфқи очиқ, ўша ерда улкан ой осилиб туради, агар шамол эсса, унинг майин ёғдусини ҳам сочиб-учириб кетадигандай туюлади.

Қимир этгани ҳолим йўқ, аммо Эранга жуда-жуда интизорман. Вужудимнинг ҳар бир зарраси уни истайди, интиқланади, интилади. Мени унга, уни менга яқинлаштирадиган шамолда тақдирим ўзгариб кетишини, жуда узоқ вақт шу қорамтир маконда турганим мазмун касб этишини, ҳаётим янги ва ажойиб маъноларга тўлишини ич-ичимдан сезаман. Сезаману теваракни ҳаракатга келтирадиган ўша шамолнинг қандай ва қай йўсинда қўзғалишини билолмайман, билмаслигимдан ва ночорлигимдан баттар изтироб чекаман...

Эй одамлар, ёруғ дунёда менинг исмим – Дилором эди. Бир қишлоқда яшардим, меҳрибон отаму мушфиқ онамнинг бағрида эркаланиб вояга етган, вояга етгач эса, худойимнинг ҳукмию пайғамбаримизнинг қавли ила ўзим туғилиб ўсган элнинг Эран деган ўғлонига фотиҳа қилинган эдим.

Ўша кезлар ҳар куни ёруғ-ойдин тушлар кўрардим.

Кимлардир тепамга келарди, юзларини кўролмасдим, чунки ҳаммаёқ нурга тўлиб кетган бўларди, кўзларим қамашарди. “У шу аёлдан дунёга келади” дердилар. “Унинг исми Имон бўлади. Икки дунё хирожи унинг олдида бир хасчалик қийматга эга эмас” дердилар. Коса тўла сут берардилар, тўйиб-тўйиб ичардим... Кейин ўзимни Ойдинкўлнинг соҳилида кўрар, гуллар орасида ётган бўлардим. Ҳатто ҳавонинг илиқлигини ҳам сезиб турардим...

Кўчаларда, сўқмоқларда юрганымда мўъжизалар юз бераверарди. Йўлларимда учраганлар тушларимда яна такрорланарди: олма егим келса, олманинг ўзи шохини эгар, баланд ўтлар, чангаллар мен келаётганимда йўл бўшатишарди. Айнан ўша олмани тушимда яна кўрардим, шохини эган дарахт тушимда менга салом берав, ўтлару майсалар ҳам мен ҳақимда шивирлашаётганини эшитардим.

Ўнгда эмасу тушда... ана шу юрган йўлларимда икки ёнимда икки баҳайбат арслоннинг ҳамроҳ бўлиб бораётганини ҳам кўрардим, ҳар ҳолда, булар менинг кўриқчиларим эди.

Бир қушча ҳам бор эди, тепамга келиб “Куёв-куёв, кимга куёв” деб сайрар эди. Ўзимча “ўчир овозингни, ҳаёсиз!” деб пўписа қилардим. Қайда... пир этиб ғойиб бўлиб кетарди-ю, салдан кейин яна пайдо бўлиб, яна беҳаё сайрашини қўймасди.

Фотиҳа қилинган куним еру кўкни гулдиратиб бир садо келди. Менга айтилдики:

“Аёлнинг эгаси – эридир. Икковининг эгаси – Парвардигордир!”

“Эй аёл! Парвардигорингга қандай бўйсунсанг – эганга ана шундай бўйсун!”

“Ҳамда икковингиз ҳам унга ибодат қилингиз!”

Ҳа, мен Тангримнинг муборак бир иродасига муносиб кўрилган эдим, шу сабаб ҳам ҳаётим жуда енгил, оромбахш, қисқа туюларди. Назаримда, умрим шиддат ила ўтадигандай, тез орада Тангримнинг жаннатларига кетадигандай эдим.

Аллоҳнинг исму азамати ила фотиҳа қилинганим... оқсоқолларимиз рўмолимни Эранга берганлари кеч... ажойиб бир туш кўрдим. Туш аро туш кўраётганимни ҳам билиб турдим.

Хобимда Ойдинкўл намоён бўлди! Ажабо, у тирик эмиш, ўзининг кўллигини ҳам билармиш, кўл ичида сузиб юрганмишману ўзимни ой деб хаёл қилармишман. Сувида сузиб юрганимдан Ойдинкўл бахтиёр эмиш. Жисмим ой каби ёғду таратармиш, бу ёғдуда теграмдаги балиқлар кумушдай ялтирармиш. Тегпадаги ой жуда пастга тушган, кўл узатса етгудай яқин эмиш...

Теварагимдаги ҳамма нарса менга интиқ, мени севар, мени иззат қилар экан. Тоғларнинг ортида бир ёв бормиш, у ҳам менга интизор эмиш. Қилмиши одам болаларига душманлик бўлган бу жонзотлар олдимга келганларида мушукболадай ер бағирлаб эмаклар, мулойимлашиб, изларимни кўзларига суртармишлар.

Айни тушларни Эран ҳам кўрипти. Мен Ойдинкўлда эмишману ойга айланиб қолганмишман. Осмондаги ой аслида менинг аксим эмиш, теграмдаги кумуш балиқлар ёғдумдан жилоланармиш. Тоғларнинг ортидаги ёв чиқишга уринаётганмиш, ҳали-замон зилзила рўй берармиш... Эгам кўлнинг соҳилида, икки ёнида иккита арслон, ёллари ни силаб ўтирганмиш..

Булар аслида арслонлар эмас эдилар. Кимликларини тахмин қилишга кўрқаман.

Бу ишларнинг ҳикматсиз бўлмаётганини, яратган эгам ҳамма нарсани кўриб-билиб турганини, унинг истагисиз ҳеч нарса рўй бермаслигини билар эдим.

... Ўша тонгда ҳам булутлар қуюқ эди. Сахарлаб тоғлар устида момақалдироқлар гумбирлади, чакмоқлар кўзни олгудек чакди. Теваракни тўлқинлантириб шамоллар эсди. Бир маҳал анави қушча яна келиб, бошим узра айланиб “Куёв-куёв, кимга куёв” деб чирқиллаб сайрайверди.

Тўлиқиб-тўлиқиб сайради. Эзилиб-эзилиб сайради.

Сайрамай кўювдинг-ку, сенга нима бўлди?

Нималар деяпсан, ер юткур?

Нега менга куёв истаяпсан, бехосият? Куёвим бор-ку менинг!

Ё нимадир рўй бердими! Эранимга бир нима бўлдими?

Юрагим ич-ичигача музлаб кетди!

“Куёв-куёв, сенга куёв!” – деб, қушча пириллаб учди, ортидан эргашиб боравердим.

Учёнғоқда одам қолмаган эди – ҳар ер-ҳар ерда жасадлар кўзга ташланарди. Учёнғоқ остига бир кучук яқинлашиб келмоқда эди, тўсатдан у бир нимадан хуркиган каби ортига тисарила бошлади, анча жойгача шундай сурғалиб борди, кейин ўгирилиб, ура қочди. Пастроқдаги сўқмоқдан эса эгасиз бир от кетиб бормоқда эди, аравасининг ғийқиллаган овози шу ергача келиб турарди.

Қушча учди-учди, тепа сўқмоқда келаётган Хоиннинг чўзинчок боши устида айланиб чирқиллайверди.

Бу одам анчадан бери мени пойлаб юрмасмиди? Калтак еган итдай қарашларидан, мендан мужда кутаётганини, менда кўнгли борлигини сезмасмидим?

Хоин эди-да! Унинг хиёнати менга ваъда қилинган ажойиб дунёларни бузиб-хароб айлагувчи фалокатга ҳам айланиб улгурган эди!

Хиёнатнинг ҳам даражалари бўлармикин? Омонатга хиёнат не эканини биласиз-ку? Бошқа бировга фотиҳа қилинган қиз ҳам омонат эмасми? Бу одам эса янада мудҳишроғига жазм этган, ажабо, эркак эркакка хиёнат қилмоқда эди!

Эраним ўлдими? Ёвни Эранимга сен рўпара қилдингми?

Бутун бир қишлоқда сенгина қолдингми, худобехабар? Сену менгина қолдикми?

Хоин яна итдай мўлтираб бокди кўзларимга.

“Сенсиз дунё менга ҳаром”, демоқ истади.

“Дунё сен билан ҳаром!” – дедим унга.

Эй бадбахт, Эран ким эди, биласанми?

Бошимнинг тоғжи эди, юлиб олдинг-ку?

Сен боши бойлиқ қизнинг кимлигини биласанми?

Келажакда боши бойлиқ қизнинг отаси ҳам, онаси ҳам, қавму қариндоши ҳам Эрани бўлади. Дунёю жаҳони бўлади!

Ризқи ҳам ўша бўлади – худои таоло аёлнинг ризқини эгасидан беради.

Боши бойлиқ қиз отасигаю хожасига мўлтиллаб туради. Шулар кулса, кўнгли ёришади, шулар хўмрайса, юраги зимистон бўлади.

Сен мени ризқимдан, отамдану онамдан, қавму қариндошимдан, бошимдаги тожимдан, ёруғлигимдану зимистоним, бахтимдану жаннатимдан айирдинг-ку, қирилиб ўлгур!

У қаршимда мўлтиллаб тураверди.

“Нима қилай, ахир, севаман-ку?” деди.

Шу маҳал Ойдинкўл бўйида кўрганим ўша арслон пайдо бўлди. Улкан панжасини ёйиб Хоиннинг бошига бир урди, бакувват чангаллари бўйнининг томирларини тилиб ўтди, у миқ этмасдан ерга кулади, шундаям кўзи менда – хануз ўша мўлтираш!

Арслон яна панжа урди, эзгиланган ҳашаротга ўхшаб титраб-типирчилаб қолди Хоин. Танасидан илонлар ўсиб чикди, улар Хоиннинг ўзини чақиб-тишлай бошлашди.

“Ана шу ерда сасиб-бижғиб ёт!” дедим, сўнг тепага – Учёнғоққа қараб йўл солдим.

Учёнғоқда қишлоғимнинг ўспиринлари – райҳон-райҳон, жамбил-жамбил бўлиб ер тишлаб ётар эдилар. Булар ҳам ёвга қарши чиқишган, аммо заифликлари боис ҳалок бўлиб кетган эдилар. Янги узилган райҳоннинг титрашини кўрганмисиз? Ана шундай – райҳонлардай, жамбиллардай титраб-титраб жон таслим қилган эди ўспиринлар.

Райҳонларнинг орасидан, жамбилларнинг орасидан Эраннинг жасадини излаб топдим – тоғдай бўлиб юзтубан ётган экан.

Оқсоқолларимиз унга беришган рўмол – менинг рўмолим бўйнида эди, терини артаман деб, бўйнига ўрабди уни.

Терларини артибди ҳам – ҳали излари қуриб улгурмабди.

“Эй, туринг” дедим – турмади.

“Эй, мен келдим, туринг” дедим – яна турмади.

“Бу нима ётиш, – дедим, – Ориятингиз осмондан ҳам баланд эди-ку, ётаверасизми? Бу энди нима қилади демайсизми, қалқинг ахир”, – дедим.

“Шундай, ташлаб-ташлаб кетаверасизми”, – дедим, яна турмади.

Шу маҳал қир томондан сурон эшитилиб, ёв кела бошлади.

Шунда айтдимки: “Эй худойим! Эй эгамнинг эгаси! Белгилаган тақдиринг юз берди. Келажакда мен учун қурган барча дунёларинг хароб бўлди. Энди ёлғиз ўзим қолдим, бу ёқда эса ёв келмоқда-ку!..”

Бир ёмғир ёғарди... бир чакмоқ чақардики... ёмғирнинг остида чакмоқдан титраб-титраб, Тангрим билан гаплашар эдим.

“Мен нима қилай энди, эй эгамнинг эгаси?” – демоқда эдим.

Лойларни сачратиб-сачратиб, бўзрайиб-бўзрайиб келмоқда эди ёв! Укаларимни, жиянларимни, оғаларимни ер тишлатиб, мен сари тишларини иржайтириб келмоқда эди ножинс!

“Эй худойим, бир нима қиласанми-йўқми? Юрагимда номусу ориятим бор, дилимда имоним бор... Имонимнинг ҳимоячисини ўлдириб қўйдинг-ку?”

Яна кўзни кўр қилгудек чакмоқ чақнади, салдан кейин момақалдирок шундай гумбурладики, еру кўк уваланиб кетгандай бўлди назаримда.

... Кейин нима бўлганини англаёлмадим... бирданига теварак сокин бўлиб қолди. Турай десам, қалқишга мажолим йўқ... эгам ётипти қонига беланиб, жанозасини ўқишга бир одам йўқ..... Ана шундай, бошида туравердим-туравердим.

Ёмғирлар ёғди, қорлар музлади, кейин яна ёмғирлар ёғди... музлар эриди... шунда кимдир тепамга келди.

“Ой қизим, бир оз сабр қил. Оз қолди, бир оз сабр қилсанг, эганг ўрнидан туради” деди...

“Қара, – деди, – эганг ухляпти, уйғотиб юборма, ўрнингдан қимирлама”.

“Озгина кут... жуда оз қолди... бир қумғон сув қайнагунча сен ҳам уйғонасан, Эранинг ҳам” деди.

Шунда қарасам, ёв этиб келибди, барчаси теграмни мушукболалар каби ер бағирлаб ўраб олишипти, бари бечора, кўкимтир кўзчаларида адоқсиз мунгу гусса... пойимга ястанган кўйи музтар-музтар, мунгли-мунгли, илтижоли-илтижоли термулишмоқда менга...

* * *

– Биласанми, бир қумғон сув қайнагунча нима бўлади? – деб сўради шамол.

– Йўқ, – деди Озод.

– Қиёмат бўлади, – деди шамол. – Қиёмат ким учундир бир кумғон қайнагунчалик вақтдан сўнг қойим бўлади, ким учундир яна минглаб йиллар ўтса эҳтимол.

– У яна ўша сирли тушининг ичида ҳозир, – деди шамол яна. – Ҳар йили шу маҳалда ўзини тоғу тошлардан ҳам юксакдаги сассиз маконда кўради. Гулбарглари тўқ-кулранг, гулкосалари қорамтир, ойнинг ёруғида гулчанглари майин аксланади.

Лолами? – деб сўради Озод хайрон бўлиб. – Лоладан баҳс этяпсанми?

Кимсасиз кенгликларда, совуқ эпкинларда бир ўзи титраб-титраб туради, – деди шамол. – Пойига турли махлуқлар ясланадилар.

– У олисда-ку, – деди Озод ўйланиб. Сўнг сўради: – Сен нега қиёмат кунидан баҳс этдинг? Буларнинг орасидаги боғлиқликни англаёлмадим.

– Қиёмат кунини мен қайдан билай? – деди шамол. – Кошқийди, кўрсам у кунни! Бироқ Тангри иродаси билан тамомила йўқ бўлиб кетаман.

– Ҳеч нарса йўқ бўлмайди, деган ҳам сен эдинг, – деб эътироз билдирди Озод.

– Қара, аср вақти кира бошлади, бу бошқаларга ўхшамаган бир аср, – деди шамол. – Борлиқнинг сиру асрорларини очиб юборадиган хусусияти бор унинг. Тоғда эканингда унинг ҳайбатинию улканлигини кўролмайсан, узоклашсанг у бутун виқорию улканлиги билан уфқни тўсиб намоён бўлади. Ҳозир ортинга ўгирилиб бир қара. Кимдир ўзининг туғилиб ўсган элу юртини, тошу тупроқларини дилором деб атади. Қара-чи, ростдан ҳам Дилороммикин?

Озод шамолнинг айтганини қилди. Дарҳақиқат, узунасига чўзилиб кетган қишлоқ жимит уйлари ва яшил экинзорлари билан бор бўйича намоён бўлган, икки тарафида оқаётган икки наҳр аро малоҳат ичра товланиб, нозланиб-сулувланиб, чиройли бўлиб кўринмоқда эди. Дарахтлар чайқалар, устида булутлар сузар эди.

Сенинг бунчалар ёйилиб эсишингни билмаган эканман, – деди Озод. – Демак, бир вақтнинг ўзида ҳам бу ерда, ҳам элу юрт устида ҳам эсмоқдасан. Айт-чи, бошқа сўқмоқдан юрганимда нималар бўлар

эди? Учёнғоқ бошланган жойда ҳар томонга кетган сўқмоқлар бор эди-ку?

Жангу жадаллар маконига борар, тамомила бошқа кишиларни ва бошқа ҳодисаларни кўрар эдинг, – деди шамол. – Лекин бу тупроқлар неча йиллардирки тинч ва осойишта, у маконларга ўзларининг хос кишилари киргани маъкул. Яна бир гап айтайми? Модомики, теваракдаги ҳар бир нарса одам қонидан кўрқиши ҳақида гап бораётган экан, шуни ҳам билиб қўй, у қонлар аллақачон тупроққа шимилди, ўрнида узумлар ўсиб чиқиб, мева солди... У боғларга кимлардир келиб, эга чиқдилар. Узумзор эгалари ўз узумларининг нега қизил эканидану нега гуркираб ўсишидан беҳабарлар, аммо чўлтоқ, чала-ярим руҳлари ўз аслига интилишини тушунолмасдан гоҳ худ, гоҳи беҳуд умр кечирадилар. Гоҳ кибру туғёнга кетадилар, гоҳ малулият ичида тунларни тонгларга улаб чиқадилар. Шу ҳолларида умрларининг, наслларининг давом этишидан, қуримаслигидан умидланадилар. Ўша узумларни сотиб даромад кўрадилар, кибр меваларининг аччиғини тотиб кўрмасдан, ўзларини жаннат ичра дея ҳаёл қиладилар.

Атрофга жимлик чўкди.

– Энди ҳақиқатни тингла, – деди шамол, кейин. – Бу кўрганларинингнинг барчаси адашишдир! Модомики Тўғри йўл кўрсатилган экан – зеро, у жуда аниқ ва равшан қилиб билдирилган эди, – одам боласининг бир-бири билан жанг қилишига ҳайрон қолмаган махлуқ йўқ дунёда. Келувчи ҳам тўзон илинжида, кетгувчи ҳам. Булар оддий ёвлар, тупроқнинг устидагию остидаги нарсаларга эга чиқиш учун келмоқдалар. Маконларнинг ҳақиқий эгасинию ҳақиқий ёвнинг кимлигини билганлар жуда оз бу ерларда!

Ёв ҳикояси

Биз тоғу тошларнинг ортларида тентираб юрар эдик-ку? Эслаш шарофатидан маҳрум эдик-ку? Нечук бу ҳол рўй берди?

Бизлар бу ерларда кимлигимизни, нима учун яратилганимизни эслолмасдан турамыз. Ҳамма нарсани кўрамыз, англаймыз, аммо бори билганларимизнинг ибтидосини эслолмаймыз.

Далаю қирларга ёйилиб яшаётган одам болалари бизларнинг душманамиздир! Улар роҳату фароғат ичида умр кечирядади, еру мулкларни эгаллашади, қалдирғоч сингари лой-чўп ташиб уйлар куриядади, тўп-тўп бўлиб кезиб юриядади, беҳисобу бесаноғу беҳуда сўзлар айтиядади. Ана шу айтганлари ўзига кушанда бўлиб қайтиб келишининг тимсоли сифат турамыз тоғ ўнгирларида, тубсиз қоронғиликлар ичида. Орамизни тўсиб турган нарса – мана шу тоғ. Бу тоғни одам боласи Қоф тоғи деб атайди. Шунинг чўққиларининг уст-устларидан туриб боқамиз уларга.

...Бир куни бир одам боласи бир ножоиз сўз айтади, у гуноҳга айланади – шунда тоғ дарз кетади. Яна бир сўз айтади – дарз кенгаяди. Кейин эса дарз ёриққа айланади. Ана шу ёриқ очилса бас – орасидан шувиллаб ўтамиз биз. Ер юзига ёйилиб-ёйилиб кетамиз, булардан ўчимизни оламиз, бўйинларидан эгиб-эгиб, ўзимизга бош эгдирамиз.

Ер юзидаги ҳар махлукнинг бир кушандаси бор. Яшнаб-бўй чўзган бир дарахт ниш урмасидан аввал унинг танасини емирадиган курт бино бўлган. Мева пишса, уни чўқийдиган куш аллақачон яралган. Бир тош бино бўлса, уни емирувчи сув албатта мавжуд. Биз эса одам боласини емирувчимиз.

Қачонки булар йўлларидан тойсалар, қаршимиздаги тоғ увалана бошлайди. Аммо мана чиқдик, деганимызда, Тангри таоло яна бир бандасини бино қилади ораларида. Ўша банда туғилганида ер юзи титрайди, зилзила бўлади, чақмоқлар чақади... Ер юзида рўй берадиган зилзилаларнинг сабабини одам боласи қаердан ҳам биларди? Шу зилзила туфайли тоғ яна қайтадан битиб қолади.

... Яна кемира бошлаймиз қояларни.

Одам боласи неъматларнинг сараларини ейди. Биз эса дуч келган нарсани еяверамиз. Одам боласига ҳаром-ҳалол деган чекловлар бор, бизга йўқ. Одам боласига гуноҳ-савоб деган неъматлар берилган, бизда гуноҳ ҳам, савоб ҳам йўқ!

Шу қадар кўп неъмат берилганки буларга... қисматимиздан жаҳлланиб-ғазабга тўлиб кун кечирамиз бизлар.

Булар биздан шу қадар кўркишадики! Ўзлари содир қилган нарсалардан кўркиб-қочиб юришларидан янада жаҳлланамиз!

Шояд, бир кун йўллар очилса-ю буларнинг барини ер тишлатсак... ўйлаб-ўйламай айтган сўзлари боис мана шундай ҳақир қисмат ила дунёга келганимиздан қаҳру ғазабга тўлиб, яна чўққилар узра ўрлаб кетамиз – яна кину адоват ила боқамиз буларнинг туриш-турмушларига...

Тоғнинг нариги томонида бошқа бир водий бор, у ерда ҳам ер титрайди... нима учун титраётганидан одам боласи яна беҳабар, биз эса биламиз. Тез орада у ердан ер юзидаги ҳеч қайси жонзотга ўхшамаган, патлари юмшоқ, мулойим бир жонзот чиқиб келади. Бу жонзотнинг чиқиши – қиёматдан далолат бўлади.

Инсон боласи қиёмат нима эканини билмайди, биз биламиз. Тангри таоло ер юзида қиёматдан кейинги шаклларга шу дунёда ишора бериб қўйган. Тупроқларнинг тубларида ўрмалаган бир қуртдан одамга нима наф? У кимнингдир қиёматда ана шундай кўринишда бўлишидан дарак бермоқда. Тупроқларнинг кавакларидаги кўзсиз мингоёқ-чи? Денгизлардаги саккизоёқлар-чи? Зўрға имиллаб юрувчи қуртлар, осмонларда учувчи қушлар-чи? Одам боласининг қиёматдаги даражаларини кўрсатиб турувчи бу махлуклар қилар ишларини қилиб бўлиб, йўқ бўлиб кетадилар. Биз ҳам йўқ бўлиб кетамиз. Жаннат насиб қилмаслигидан жаҳлимиз чиқиб, одамни душман тутамиз. Бир марта жаннатдан маҳрум этилган эди, шояд яна бир марта маҳрум бўлса деймиз. Бизни мардуд дейдилар, асл мардуд – одам боласининг ўзидир. Жаннатдан рад этилиб кетмадими у? Унгача ер юзида биронта мардуд бормиди?

Ораларида мардудлару муртадлар хануз бор... бошларида, теграларида олов ёниб туради, у оловни биз кўрамыз, одам боласи кўрмайди.

Ана шулар ҳам оқибатини билиб-билмасдан сўз айтадилар, айтадилару кибру ҳаво ичида керилиб-керилиб юрадилар. Аввалу азалда муборак эдик, гуноҳларимиз афв этиладию яна жаннатга қирамыз, деб ўйлайдилар.

Бетиним... бетиним хато қиладилар!

Улар барибир муқаррамдирлар. Сабаби – ота-боболаримиз унутган бир сўзни биладилар. Кексалари, эркагу аёллари янги туғилган чақалоқларининг қулоғига ўша сўзни айтиб азон

чакирадилар, юрганларида ҳам, турганларида ҳам ўша сўзни айтадилар.

Биз ўша сўзни унутиб қўйган қавмимиз. Ҳамма сўзларни уларнинг маъноларини биламиз, биргина ўша сўз унутилган, холос.

Унутиш нималигини сиз қайдан ҳам билардингиз? Унутиш – тамоман йўқ бўлишдир. Кимдир у сўзни айтгани тақдирда ҳам эслаёлмас даражада унутишдир. У сўзни барча маъноларини ўзгаришлари билан қўшиб унутишдир. Унутиш – йўқ бўлишдир.

Ичимизни ғазаб кемиради... биз эса тоғни кемирамиз.

Қавмимиздан баъзилар тоғ тепасидан сакраб ҳам кўрган – чўққилар шу қадар баландки, ерга етиб бормасдан парча-парча бўлиб кетишган.

.. Бир куни тоғ қаттиқроқ титради, инсон боласи катта бир гуноҳ қилди, кичкина дарз очилди. Саноксиз қавм ана шу ёриққа ўзини урди. Озгина бир қисм ташқарига ўта олди, кейин тўсатдан тошлар кўчди-ю пастдаги бошқа қавмдошларимизни ҳам кўмиб, дарз ери яна ёпилди.

Яна зилзила бўлди, тоғ қайтадан битди.

Энди умидимиз ўша – ташқарига чиқиб олган озгина қавмдошларимиздан.

Ана шу тарз тоғ ортида... қиёматни кутиб, гала-гала турамиз биз...

Ташқарига чиқиб олган қавм ҳикояси

Қисматимизнинг ўзгариши хабарини бизга шамол олиб келди.

Эй жаҳолатнинг болалари, деди шамол. Тақдирингизни ўзгартирадиган бир банда дунёга келди. Жонингиз борича чопинг, ҳалок бўлиб кетмасингиздан қошига етиб борингу ҳаққингизга дуо қилишингизни сўранг – унинг дуоси ила охиратингиз ўзгарса, не ажаб?

Йўлингизда бир қанча кишиларни кўрасиз. Улар – сизни ана шу дуо соҳибидан тўсувчи кимсалар, яъни душманларингиздир.

Билингки, йўлингизда ҳар киши бежиз қаршингизга чиқмайди.

Ўнгирлардан ўтганингизда, ёйилиб оқаётган бир оқар сувни кўрасиз. Сувда тошбақа сузиб бормоқда, унинг устида эса чаён бор.

Буларга тегмасдан ўтинг, токи чаён албатта ўз ажали билан ҳалок бўлсин.

Янаям нарида тупроқ ва тош орасида денгиз чиғаноғини кўрасиз. У денгизлардан ва тўлқинлардан баҳс этади. Унинг сўзларини тингламасдан ўтинг – у сўзлар сизга аталган эмас.

Яна нарида кўр бир кишини кўрасиз – бу одамга ҳам тегманг. У одам боласи кўролмайдиган нарсаларни кўрган, нималарни кўрганини билсангиз, ер қаърининг бошқа махлуқларига айланиб кетасиз.

Яна илгариласангиз, экинзоридан чикмай меҳнат қилаётган бир деҳқонни кўрасиз. Уни ўлдириб ўтинг – деҳқон сиз туфайли мактул мақомига эришсину укубатдан ҳалос бўлсин.

Ундан нарида узумзорлар орасини кезаётган бир кишини кўрасиз. Уни ҳам чавақлаб ўтиб кетаверинг – у беҳуда сўз айтувчилардан бири. Сизнинг аянч қисматингиз ана шундайлар боисдир.

Яна – тинмай тош-тупроқ ташиб, болаларига иморат тиклашга уринаётган бир кишини кўрасиз. Ундан кейин эса елкалари илматешик бўлиб кетган баҳайбат бир одамни, ундан нарида тандирга ўт ёқаётган аёлни ҳам кўрасиз.

Буларнинг бари йўлингизда учрайдиган ишоралардир, шуларни кўрганингиздан сўнггина ҳалоскорингизга етишасиз.

Йўлингизнинг бошида икки киши пайдо бўлади. Булар сизнинг ёрдамчиларингиз, улар сизни асосий душманингизга олиб борадилар. Иккиси ҳам ҳалоскорингизнинг исмини айтиб чақирадилар. Бирининг исми – Мардуд, бутун оламни рад этган жон эгасидир, у албатта ҳалокатга маҳкумдир. Иккинчиси – Хоин, ўзининг туғёнларига ўзи ғарқ бўлган кишидир. Зотан ғарқ бўлгандир, унинг ўлими сизнинг ихтиёрингизда эмас. Ҳақиқий душманингиз – эрандир, унинг арслонлари ҳам бор. У эран сизнинг ҳалоскорингиз билан Тангрининг исми аъзами айтилиб фотиҳа қилингандир. Бутун қавмингизни биргина сўзи билан яқсон қилар қувватга эга бир фарзанд шулардан дунёга келиши яқсон қилинди.

Илк бошда шулардан ўтиб олсангиз, иноят насиб қилса эҳтимол.

Шунда, агар қисматингизда бўлса – ҳалоскорингизга етишасиз. Унинг қаршисида ҳамма нарса таъзим қилиб-эгилиб туради. Сиз уни илк кўришдаёқ таниб оласиз: исми Дилоромдир, шарафлилиги –

дунёга келтирадиган фарзанди боисидандир. Ўша фарзанд боис сизга марҳамат кўрсатиши мумкин, фурсат шудир. Туғилажак фарзанддан эса марҳамат кутманг – унинг тақдирига эгалик битилгандир. Дунёнинг эгаси кимлигини йўлларингизни тўсган Искандар тимсолидан биласиз.

Нихоят, етиб борсангиз – узоқлардан туриб ер бағрига ясланинг, қошига эмаклаб, таъзим қилиб сурилиб боринг. Айтган сўзини Тангри тинглайдиган аёл – ўшадир. Ҳаққингизга бир сўз айтса, зилзила рўй беради, булутлар сурилиб келиб, чакмоқлар чакнайди, бутун қавмингизнинг тақдири ўзгариб кетади.

Ҳаққингизга дуо айласа... балки қизғалдоқларга айланиб кетарсиз? Рангингиз тўк, қулранг-қорамтир, бахмал каби товланувчи, кимсасиз кенгликларда ёлғиз-ёлғиз ўсувчи чечакларга? Тақдирингиз ҳам ўзгарар – сизга етишган ва моҳиятингизни англаган кишиларга бахту саодат келтириш учун хизмат қила бошларсиз?

Ва шунда, балки – яратилишингиздану ҳаётингиздан тамомила рози бўларсиз?

Мабодо бу орада ажалингиз етса, – зотан етганини дарҳол англайсиз, “Тангрим сендан рози бўлсин”, деб нидо қилинг, билсангиз, бу сиз учун яхшидир.

Тангрим ҳаммамиздан рози бўлсин!”

* * *

Айтилган сўзлар аллақачон моддийлашиб бўлди, шакл ясади, теваракни ўзгартириб, айтувчи ҳаётининг моҳиятини белгилаб берди, деганингнинг маъноси шу экан-да? – деди Озод ўйлаиб. – Сўзнинг шунчалар хатарли эканинию маъноларнинг ажали қай тарз юз кўрсатишини ҳеч тасаввур қилмаган эканман.

Ҳой бола, – деди шамол, дағдаға билан. – Ажалнинг нима эканига фаросатинг етмасдан, ундан баҳс этишга қандай журъат этдинг? Билиб қўй, у йўқ қилувчи эмас, балки ўзгартирувчидир. У ҳам Тангримнинг бир махлуқидир, минг турли қиёфаси бор, даражаю мақомларни, мазмунлару шаклларни ўзгартирувчи яратикларининг биридир. Мевани узиб олишинг унинг ажалими? У ҳолда мева ҳалок

бўлмади, балки ризққа айланди. Ширин ёки аччиқлиги, ранги ва таъми унинг мазмунидир. Аслида сен бир мевасан, аммо мазмунинг нима? Аччиқмисан, ширинмисан, шифомисан, заҳармисан? Мен янада чуқурроқ мисолларни айтган бўлардим, аммо ҳали ёш эканинг боис уларни англаб етолмайсан. Ажалнинг ҳикмати ҳам шу сабабдан сендан йироқдир. Қара, куёш уфққа оғиб бормоқда, соялар узайиб, булутларнинг ости қизариб, аср вақти кириб келмоқда.

Аср вақтининг ҳикояси

– Сен айтган аср вақти кирди, – деди Озод. – Учёнғоқдаги товушлар ва саслар тобора пасайиб-пасайиб, ахийри эшитилмай қолди.

– Аср вақти нима эканини сен қайдан билардинг? – деди шамол. – Бу вақтда ҳар нарсанинг овози ўчиб кетади, ҳатто тақдир қалами ҳам ёзишдан тўхтайтиди.

Шамол энди кучлироқ ғувилламоқда эди.

– Шиддатингнинг боиси нима? – деб сўради Озод.

– Уч мен билан энг юксакларга, булутлару чакмоқлардан ҳам тепага, азалий тоза маконларга! – деб хайбатланди шамол. – Ер юзининг ҳақиқатларини кўриб бўлдинг, энди осмон ҳақиқатларини кўр!

– Бу кўрганларим ҳақиқат эмасмиди? – деб сўради Озод.

– Буларнинг бари юза ҳақиқатлар, – деди шамол. – Сен ҳануз ҳодисаларнинг ташқи қатламини кўрмоқдасан, холос.

– Гапинг балки тўғридир, – деди Озод. – Бироқ сонсиз-саноксиз кишилар шу қатлам узра яшаб-умр кечириб, ўтиб кетмоқдалар.

Шамол жавоб берди:

– Мен бир одамни кўрганман. У чуқур тубида эди, чуқурда чаёнлар ва илонлар бор бўлиб, азоб беришар эди. Бир неча йилдан буён мана шу укубат ичида қийналарди. Бир куни кимлардир келиб, уни чуқурдан чиқардилар, майин майсалар унган, кўм-кўк сувлар шарқираб оққан жойга олдилар.

– Бу рамзни тушундим, – деди Озод. – Мен янада чуқурроқ қатламини кўрмоқчиман.

– Румуз шундай нарсаки, у кетганлар учун эмас, дунёда қолганлар учун румуздир, – деди шамол. – Кетганлар учун асл нарса бошқа, сен яна хато қилдинг.

– Хатоим нимада? – деди Озод.

– Румузнинг остида ҳикмат бор, – деб жавоб берди шамол. – Сен ўша ҳикматнинг ҳам тубига бок. Фитратингнинг пардалари остидаги яна бир парда очилса, тамомила бошқа ҳодисаларни кўра бошлайсан. Сенга қон ҳақида гапирганим эсингдами? Айтган эдимки, у қон аллақачон ерга шимилиб бўлди, ўрнидан узум ўсиб чиқиб, қизил мева солди. Яъни, қон мева бўлди, мева ерга тўкилди, кейин яна тупроққа қўшилди, ундан бошқа мева униб чиқди, тушуняпсанми? Яратилишинга боксанг-чи!

– Яратилишимни биламан, – деди Озод. – Мен биргина сўз билан дунёга келганман.

– Сен у сўзни дунёга келмасингдан аввал ҳам билардинг, аммо унутган эдинг, – деди шамол.

– Ал-мисоқни назарда тутяпсанми? Унда билиб қўй, – деди Озод, ишонч билан. – Мен мисоқдан аввал ҳам бор эдим. Денгизнинг тубида, бир чиғаноқнинг ичидаги гавҳар эдим.

Денгиз тубидаги чиғаноқнинг ҳикояси

– Мана ўша чиғаноқ, – деди шамол. – Унга қулоқ тутсанг, денгиз сувларининг шовуллашини эшитасан.

– Бу ерда денгиз нима қилсин? – деди Озод. – Тошлоқ жойга қаердан келди чиғаноқ?

– Дунёга келганинг кечагина эди, ниманиям билардинг? – деди шамол. – Бир маҳаллар бутун ер юзини сув босган эди, ўшанда мен неча кунлаб тўлқинлар узра эсанман. Ҳеч қаерда қуруқлик нишонаси йўқ, бутун дунё фақат сувдан иборат эди. Мана шу ерларда ҳам осмон баравар сув бор эди, холос. Ол чиғаноқни, қулоғинга тут, шояд у ҳам бирор сўз айтса.

Озод чиғаноқни олди.

Учи ингичкалашиб борган, ҳалқа-ҳалқа бўлиб бирлашган сариқ-оқ ҳошиялари бор бу чиғаноқнинг ичи бўм-бўш эди.

– Бир куни унинг ичига битта қум зарраси тушиб қолди, – деди шамол. – У маҳал чиғаноқ тирик эди. Қум зарраси жонини қийнади, чиғаноқ йиғлай бошлади. Томчилар зарра атрофини ўраб қотди. Шу тариқа зарра атрофида дур ҳосил бўлди. Чиғаноқнинг жони тинчиди. Лекин ичида нима борлигидану нима юз берганидан ўзи беҳабар эди. Оламдаги барча денгиз ва конларда нимаики бор бўлса, юзлаб ўшанча нарсалар мана шу чиғаноқ ичида мавжуддир. Унинг маънолар денгизидаги дурлари худди кечаси жилва қилаётган юлдузларга ўхшайди. Ёқутлар эса кечки пайтдаги шафаққа, балки тонг пайтида энди ёйилиб келаётган қуёш нурларига монанд. Уларни сен дуру гавҳар дема, балки ҳодисалар тоши дегин, бу тошлардан заифу нотавонларнинг боши ёрилгусидур.²² Қулоқ сол унга, ўзинг эшит!

Озод қулоқ тутди. Чиғаноқнинг денгиз шовқини орасидан шундай сас келмоқда эди:

*Бўлдум фано мен туфроғ ичинда,
Бир дона эрдим, минг дона бўлдум.*

*Бир қатра эрдим, чўмдим денгизга,
Кирдим садафга, дурдона бўлдим...²³*

– Қани денгиз? – деб сўради шамол.

– Билмадим, мен денгизни кўрмайман, – деб жавоб берди Озод.

– Денгиздай тўлқинланган, бир томонга сурон солиб оқиб бораётган издиҳомни-чи? – деди шамол. – У денгизнинг ичидаги битта дур – шу. Истасанг, бошқаларини ҳам топасан. Ҳатто шулар ҳам сенинг тақдирингдан хабардорлар.

Бир оздан сўнг типпа-тик турган бир киши кўринди. У қўл қовуштирганча қолган, пешанасини тириштириб ниманидир зўр бериб ўйламоқда эди.

– Энди бу кишининг ҳолини кўр, – деди шамол. – Бу билимли бир одам эди. Танг-ри таолодан ўлими яқинлашганини билдиришини сўраб, илтижо қиларди. Бир куни умрининг сўнгги келганини Тангри

²² Фаридиддин Аттор.

²³ Бобораҳим Машраб.

унга сездирди. Шунда у сафар олдидан видо намозини ўқишни ихтиёр қилди.

Сўзини унутган киши ҳақида ҳикоя

– Бу – шу кишининг охирги ибодати, – деди у. – Ўлим олдидан икки ракаат видо намозини ўқишни ният қилди, азон ва такбирини айтди, қўл қовуштириб, ибодатини бошлади-ю санони унутиб қўйди. Шу ҳолда турибди, лекин ҳарчанд уринса ҳам санонинг сўзларини эслай олмаяпти.

– Бу ким? – деди Озод.

– Сўзини унутган киши, – деди шамол. – Кетар чоғда айтар сўзини эсдан чиқарган одамнинг ҳоли қанақа бўлишини биласанми? Қара, қаттиқ уринганидан пешанаси тиришиб кетипти. Шу ҳолида у жуда ҳам бахтсиздир.

– Эслай олармикин? – деди Озод.

Шамол жавоб бермади.

Тошкесар ҳикояси

Яна бир одамни кўрдилар, у тошларни кесиб, уй қурмокда эди.

– Бу тошкесар дунёдан ором ва фароғат излаган эди, – деди шамол. – Бир куни йўлда кетаётиб, деҳқоннинг ҳосил тўплаётганини кўриб қолди. Кечасию кундузи болға уриб, чўкич тикирлатиб тош кесганим-кесган, ҳаётим фақат машаққат ичида ўтяпти, деб ўйлади у. Деҳқон эса турли-туман, мўл-кўл ҳосил олибди, энди маза қилиб янаги баҳоргача ором олиб ўтиради. Қанийди деҳқон бўлиб қолсайдим! Иттифоко, тўсатдан деҳқонга айланди. Экинзориди қовун-тарвуз, буғдой-арпа мўл-кўл етилган эди, барини тўплаб, ғамлаб олди-да, роҳат-фароғатда яшай бошлади. Бир куни яна йўлда кетаётган эди, узумзор эгасининг уйига кўзи тушди. Иморат муҳташам, ичкарида ҳурматли кишилар чақчақлашиб ўтирар эдилар. Ҳақиқатан ҳам, тинмай меҳнат билан овораман, деб ўйлади у. Узумларга қарамасанг ҳам ўзи ҳосил бераверади. Қанийди узумзор эгаси бўлсам! Шу тариқа узумзорлар эгасига айланди. Узумлар беҳисоб мева тугар, кишилар

келиб кўтарасига савдо қилиб, ўзлари узиб-тўплаб кетаверар эдилар. Тошкесар янада роҳат-фароғатда яшай бошлади. Бир куни ёмғир ёғиб сел келди-да, узумзорларини яксон қилиб, уйларини бузиб ўтиб кетди. Узумзор эгасида ҳам ҳаловат йўқ экан-ку, деди тошкесар. Ундан кўра сел бўлиб қолганим яхши эмасми? Ва селга айланиб, кутуриб шиддат ила кетди. Оқа-оқа бир жойга етганида қаршисидан катта қоятош чиқди, қанча уринмасин, уни кўзғатишга кучи етмади. Мана ҳақиқий ҳаловат эгаси, деди тошкесар. Қанийди қоятош бўлсам... Ва у қоятошга айланди. Ҳақиқатан ҳам метин-мустаҳкам қоятошга ҳеч нима таъсир қилмас эди, у ҳақиқий оромга энди етишганини ҳис қилди-да, чуқур уйқуга кетди. Бир маҳал пойида нимадир рўй бераётганини сизди. Сиртки қобиғини кимдир тикирлатмоқда, нимадир ўзгармоқда эди. У пастга қараб, тубида қўлида болғасию чўкичи билан қоятошни кесаётган бошқа бир тошкесарни кўрди...

– Мана, ҳозир болаларим роҳатда яшасин, дея тошдан иморат тикламоқда, – деди шамол. – Фикри-зикри шу ишида, шу боис вақти жуда кам, сўз қотишга имкони йўқ. Юмуши жуда кўп, умрининг шоми яқинлашганини билгани боис, улгураманми-йўқми, деган ҳадик билан кечалари ҳам ишида давом этади. Бир куни охирги тошни ҳам қўйиб, пешанасидаги терини артаман деб бошини кўтаради-ю атрофида ҳеч нарса йўқлигини кўради. Ҳамма ёқ теп-текис, осмонда қуёш сўнгги бор ётоғига бош қўяётган, юлдузлар сўнг бор милтираётган, Ой сўнг бора тўлишган маҳал. Ҳали замон зилзила рўй беради-ю қурган иморати ер билан яксон бўлади. Ўша маҳалда нарироқда тўкилиб кетай, деб турган илма-тешик бир кулбани кўради. Кулба атрофида турли-туман баҳайбат ҳашаротлар қаторида юзлари қора, кўзлари кўк, танаси хол-хол махлуқлар бир нимани кутгандай айланиб юрадилар. “Қани менинг иморатим? Бу кулба қайдан келди?”, – дейди у ҳайрон бўлиб. “Умринг бўйи қурган иморатинг асли шу, – дейилади унга. – Анави махлуқлар эса – сенинг беҳудага айтган сўзларинг, сени дунёда чалғитган истагу хоҳишларинг, яъни сенинг ёвларингдир!” Махлуқлар ер остидан чиқиб кела бошлашади, улар шу қадар кўпки, сал ўтмай уфққа қадар энлаб кетади. “Айт! – дейилади унга раҳм қилиниб. – Ҳорат бўлиб кетмасингдан ўз

сўзингни айт! Ҳозир қиёмат рўй беради, ер юзидаги сўз айта оладиган охирги одам сенсан!”

– У ҳам ҳозир не деярини билмасдан турибди, – деди шамол. – Бу ваҳшат сабаб, билган сўзларининг ҳаммаси эсидан чиқиб кетган.

Буви ҳикояси

Нарирокдаги бир кулба ичида бир кампир ерда сочилиб ётган тасбеҳ доналарини териш билан банд эди. Унинг кўзлари аллақачон нурсизланган, бармоқлари қалтирай-қалтирай, садаф доналарни тўплаб бўлган, энди қийнала-қийнала ипга тизмоқда эди.

Бу зот, ҳар куни саҳардан шомга қадар болаларини узундан-узок дуо қилар эди, – деди шамол. – Ёмғирлар, қорлар, дўллар ёғар, бўронлар эсар, у эса мана шу машғулотини ҳеч қанда қилмасди. Айтган сўзлари ҳодисаларга айланиб ер юзига қайтар, гоҳ арслонга айланиб болаларини қўриқласа, гоҳ шабадага айланиб зурёдининг юзларини сийпалар эди. Бир куни вақт-соат етди, Қобиз деб аталмиш ажал фариштаси жонини олишга келди. Бу маҳалда кампир барчанинг ҳаққига дуо қилиб бўлган ва тасбеҳ ўгира бошлаган эди. Қобиз бир қанот урди, шунда тасбеҳнинг ипи узилиб, доналари сочилиб кетди. Кампир бундан изтиробга тушди, пайпасланиб доналарни излай бошлади, шунда Қобиз сездирмасдан жонини олди, кампир нима юз берганини ҳатто сезмай ҳам қолди.

Бу бувим-ку? – деди Озод, сесканиб, кейин овози титраган кўйи чақирди: – Бувижон?

Овозингни эшитмайди, – деди шамол. – Неча йилдирки, мана шу ҳолатда – тасбеҳ доналари билан андармон. Қачонки, – деб бирдан яна шиддат урди шамол, – сўнгни тасбеҳ донасини ҳам ипга ўтказиб, кўнгли тинчиб, илк ҳамд калимасини айтгани он қиёмат рўй беради.

Онанинг сўнг акси

Янаям нарида бир аёлни кўрдилар, у тандирга тинмай ўт ёқар, олов кучайгандан кучаяр, тандир ичи қип-қизил ланғиллаган чўғ бўлиб, чўғлардан бири аёлнинг кўйлагига илашган, ҳозир у тутамоқда

эди. Теварак эса гулу гулзор, дарахтлар шиғил мева туккан, узоқларда олтиндан бир қаср ярақлар, анвойи майсалар ўсган тупроқ орасида дурлар ялтирар эди.

– Бу аёл эса қиёмат яқинлашаётганини билди, – деди шамол. – Лекин, маҳшар бошланмасидан олдин нон ёпай, болаларим оч қолишмасин, деган ўйда тандирга олов қалади. У ёққан олов оддий эмас, кимни куйдиришини билади, аёлни энди ҳеч қачон куйдирмайди!

– Унинг сўзлари қани? – деди Озод.

– Боғни кўрмайсанми? – деди шамол. – Боласини эркалаб айтган ҳамма сўзларидан мана шу боғ яратилди. Тупроқ орасидаги дурлар унинг боласининг куйдиришларидан тўккан кўз ёшларидир. Боғ ичидаги қаср эса, хўжаси етказган озорларга қилган сабри туфайли бино бўлди, – бирданига шамол яна кучлироқ шиддат урди: – Билиб қўй, сўзлар айтилди, шакл олди, осмон тоқига етиб бориб, қисматга айланди ва ер юзига қайтди. Энди бу қисмат ҳеч қачон ўзгармайди!

Отанинг сўнг акси

Янаям нарида баҳайбат бир кишини кўрдилар. Ёмғирлар, дўллар, қорлар ёғар... елкаси дўлу музлардан илма-тешик бўлиб кетган, турли ваҳший ҳайвонлар оёқ-кўлларини тишлар, у шу тарз букчайиб, ердаги буғдойларни тўплаб олмоққа тиришар эди.

– Бу одамнинг болалари бамайлихотир ўйнаб юришибди, аёли ҳар кунги юмуши билан овора, – деди шамол. – Қара, оила тинч, бежавотир. Бу улкан зот, ўзи илма-тешик бўлиб кетганига қарамай, болам-чақам, оилам деб шу қисматга бардош бермоқда.

– Унинг сўзи қаерда? – деб сўради Озод.

– У ўз сўзини айтиб бўлган, – деди шамол. – Лекин болалари айтмагунча ҳосиласини кўролмайди. Отанинг ороми учун болалари ва аёли ўз сўзларини айтишлари керак.

Отам-ку... – деди шивирлаб Озод. – Эй шафқатсиз! Ахир, отам-ку бу?

– Энди отанинг кимлигини билдингми? – деб гувиллади шамол. – Эй одам боласи, онанинг қандай зот эканини англадингми?

– Мен бу зухуротлардан кўрқяпман, аъзойи баданим титраяпти, – деди Озод. – Уйга қайтиб, тўшакларга ўраниб ётгим келяпти.

– У холда еру кўкларни титратиб, “Эй, тўшакларига ўраниб олган одам”, деган садо келишидан кўрқмайсанми, нодон? – деб хайқирди шамол.

Мағрибий

Қишлоқдан ўнгирлар томонга букик гавдали, чўтир юзли, чироқ кўтариб олган бир киши кетиб бормоқда эди.

Буни Мағрибий дейдилар, – деди шамол. – Энди ўз маконига қайтиб кетмоқда. У жуда кекса, аммо яна минглаб йиллар яшаса эҳтимол.

Нима учун ёруғ кунда ҳам чироқ тутиб кетмоқда, олимларданми? – деб сўради Озод.

Кошкийди, кундузи чироқ тутиб ақларни ёритишга уринувчи олим бўлса! – деди шамол. – Қўлидаги чироққа боқ, у – сеҳрли. Бу чироқ энди Мағрибийга бемисл куч ва қудрат тақдим этади, у – илм тилсимларининг чироғи.

Мағрибийнинг қўлидаги чироқни билар эдинг-ку? – деди шамол. – Унинг тилсими ота-боболарингга очилган эди. Уларнинг барини Мағрибий олиб кетмоқда. Бу чироқ аввалги асрларда орангиздан бир зоти улуг бобонгга насиб этди, мана шу чироқ нури туфайли еру кўкларни фазодан кўрди ва айтдики, Тангримнинг яратган макони накадар улкан экан, лекин баҳри муҳит ортида яна бир қуруқлик борлигини тафаккур кўзи билан кўрдим²⁴. Бошқа бири эса, фазодаги юлдузлар ўз сирларини очганларидан хабар берди²⁵. Яна бири Тангри берган касалликларнинг тилини билдиришини сўраган эди, унинг қошида ҳар бир хасталик ўзининг яратилишидан ва ажалидан баҳс эта бошлади²⁶, у ажални эса одам боласи шифо деб атади. Ана шу сирли чироқ қадимдан бери шу ерда эди, аввал ҳам айтганимдай, сен тарих

²⁴ Абу Райҳон Беруний.

²⁵ Мирзо Улуғбек.

²⁶ Абу Али ибн Сино.

ва келажакнинг бир ерда ётганини кўрмоқдасан. Мағрибийнинг ким эканини билдингми?

Мен у ривоятларни ҳаётда бўлмаган воқеалар деб юрардим, – деди Озод.

Унда Заҳҳок ҳам бўлмаганми? Пахлавонлару девлар майда-чуйда болаларнинг хархашаларини чалғитиш учун ўйлаб топилган нарсалармиди? Ақлу шуури етук кишилар бехудага уларнинг маъноларига умрларини сарфлаганмидилар? Чилтанлар, Ғавсул-Ғиёс эртакмиди? Билиб қўй, уларнинг кимлигини пайқаганлар бор орангизда. Мағрибий ҳикоятида сен эътибор бермаган бир жихат бор. Ривоятда сен билан тенгдош болакайдан баҳс этилмаганмиди? Мағрибий сирли чирокни ҳийла билан олиб кетганида, болакайнинг бармоғида сеҳрли узук қолиб кетган эди-ку? Булар жуда қадимий маънолардир, Мағрибий унутиб қолдирган узук келажакда не ҳодисаларни бунёдга келтиришини ҳали ҳеч ким билмайди!

Мен ҳозир қаердаман? – деб сўради Озод.

Сен билган ерлар ортда қолиб кетди! Қаршингда туз чўлини кўрмоқдасан, лекин соғ-омон ўтишингга кўзим етмайди.

УЧИНЧИ АКС

Туз чўли

Бу чўлни биламан, – деди Озод, қаршисида бино бўлган яйдоқ, кимсасиз чўлга тикилиб. – Нега кумлари оқиш, тўзонли? Нега ўт-ўлан ўсмайди?

Агар одамлар унинг хусусиятини билсалар, келиб шу тузларга ўзларини кўмиб шифо истаган бўлур эдилар, – деди шамол.

Бу кум эмасми? – деди Озод.

Йўқ, кум эмас, – деди шамол. – Туз бу!

Озод ортига қаради – ортда Учёнғоқ, унинг ортида эса кадрдон кишлоғи қолиб кетган эди. Олдда эса, узоқ-узоқларда қорамтир бир нима текис кўкка бўй чўзган, унинг ортидан бошқа қояларнинг учлари бўй кўрсатиб турар, чўққиларнинг оқ қорларию кўкимтир музлари қуёшда ярқиради.

Озод ёнгинасидаги саксовулнинг шохини ушлаб кўрди – шох илвираб турган экан, туйкусдан ушланган жойидан қирс этиб уваланиб кетди. Озод унинг ҳам аллақачон туз бўлиб қотганини кўрди.

Саксовул-ку? – деди хайрон бўлиб. – Лекин шакли қолибди, холос, ўзи эса бошқа нарсага айланиб кетибди.

Тўғри айтасан, – деди шамол. – Неки бор – ҳаммасини емириб, ўзига қўшиб олади бу туз. Унга на тош, на ўт-ўлан, на тирик жон бардош бера олади. Шу боис, бу теварақда на гиёҳ бор, на жонзот.

Лекин сен нарсаларнинг маъноларидан гапирдинг, – деб эътироз билдирди Озод. – Мен бу чўлда маъно кўрмаяпман.

Тангри таоло уни бежизга яратди дейсанми? – деди шамол. – Аслида, бу тузнинг менгагина кучи етмайди, холос. Тепасидан менгина елиб ўта оламан. Худонинг бошқа барча махлуқларини ямлаб-ютиб юборади. Унга қоришиб кетганлар ўз борлиқларини йўқотсалар-да, жонлари тузлар аро хилвираб-озорланиб тураверади.

Мен бу чўлга маъно беришдан ожизман, – деди Озод. – Лекин, модомики бундан ўтиш лозим экан – билиб қўй, албатта ўтаман.

Шундай деб Озод олдинга бир қадам қадам қўйгани он, тиззасигача қумга ботиб кетди.

Яна бир қадам қўйсам, ҳалок бўламан-ку? – деди хайрон бўлиб.

Бошқа йўл йўқ, – деди шамол. – Билиб қўй, бу оддий қум эмас!

Нарёғи қаттиқроқ бўлсайди деган илинжда яна бир қадам босган эди, энди белигача ботди.

Ёрдам берсанг-чи, – деди Озод. – Йўкса, бу алфозда ростдан ҳам ҳалок бўламан.

Мен бор-йўғи ожиз бир шамолман, – деди ҳамроҳи. – Бахтинг чопмасаю бу чангалдан чиқолмасанг, у ҳолда алвидо дейишдан бошқа чорам йўқ. Лекин қулоқ солсанг, балки туз орасидан ҳам бир садо эшитарсан?

Тузларнинг орасидан ҳам ўша Озодга таниш ўша садо келмоқда.

*Ҳеч оқил ўзини аҳли касофат айламас,
Бу гиёҳи талхни ҳеч ким зироат айламас,
Ким падарозордур, Аҳмад шафоат айламас,*

*Бандаи мўмин амонатга хиёнат айламас,
То отанг рози эмас, тавбанг қабул бўлмас сани...*

Мен бу ҳикматни биламан, – деди ҳайрон қолиб Озод.
Бу гал шамол жавоб бермади. Тузлар тўзони орасида хануз ўша сас ҳаво-ланар эди:

*Мунда келдинг, кулли донишларни хотирдан унут,
Кўзни ёши бирла ҳар соат тегирмонлар юрут,
Боғи ҳирсингни муҳаббат оташи бирла қурут,
Бандаи собитқадам бўлсанг падар амрини тут,
То отанг рози эмас, тавбанг қабул бўлмас сани.²⁷*

Туз одам

Шу маҳал тузлар орасидан биров бош кўтарди, ортидан бошқалари ҳам қалқидилар.

Қайт ортингга! Қайт ортингга! – деб шивирларди улар. Ҳар тарафга туз сочилмоқда эди. – Бизнинг ҳолимизни кўрганинг бас эмасми? Кирма бу маломат диёрига, қайт ортингга – ота-онангнинг қошига, хорлик қанотингни паст тут, кўзингнинг косасини оёк остларига поёндоз қил! Отанинг кимлигини сен қаердан ҳам билардинг? Онанинг кимлигини қаердан ҳам билардинг?

Маломат диёри? – ҳайрон бўлди Озод. – Кимлар булар?

Ота-оналарини ранжитган, қариндош-уруғлик ришталарини узган, ҳеч кимга нафи тегмай ўтган кишилардир, – деб жавоб қилди шамол. – Бу ерда ўзларини-ўзлари маломат қилиб ётишгани учун ҳам маломат диёри демоқдалар.

Озод типирчилаб, қум кишанидан чиқишга уринар, ажабки, ҳаракат қилгани сайин тобора ботиб борарди.

Мен кўрқяпман, – деди Озод. – Қандай қилиб чиқаман бу кишандан?

Имдод сенга кўклардан етмоқда, – деди шамол. – Қара, кушлар учиб келишмоқда.

²⁷ Бобораҳим Машраб.

Озод бошини кўтариб, кўкни булут каби энлаб учиб келаётган саноксиз қушларни кўрди.

Ҳаял ўтмай улар етиб келиб, пастлаб айланиб уча бошлашди. Ҳар бирининг тумшуғида биттадан кичкина тош бор эди, қушлар тошларни Озод турган жойга ташлаб ўтар ва яна кўкка парвоз этардилар. Сал ўтмай, Озоднинг тевараги майда тошлар билан тўлди, Озод тошчалар узра кўксини бериб ётиб олди, туз қумининг ютиши тўхтади.

Нима синоат рўй берди? – деб сўради у. – Нега бу қушлар тош ташиб келдилар?

Англамадингми? – деб ғувиллади шамол. – Райҳонлар орасига дастурхон қоққанларингни, нон увокларини қурту қушлар еб кетсин деб дуо қилган кезларингни эсламадингми?

Ўша қушларми? – ҳайрон бўлди Озод.

Ўша увоклардан ризқланган қушлар! – деб жавоб берди шамол. – Уларнинг ҳар бири тош ташлаганида, “Сендан Аллоҳ рози бўлсин”, деб самога кўтарилди. Буни ҳамма эшитди, биргина сен эшитмадинг, холос.

Улардан ҳам Тангрим рози бўлсин, – деди Озод, мутаассир бўлиб. – Лекин қум ус-тига чиқиб олганимдан бир фойда кўрмаяпман. Тошлоққа етиб олиш учун яна анча йўл-ни шу туз узра босиб ўтишим керак, у мени яна ўз домига тортиб кетади деб ҳайиқяпман.

Шамол жавоб бермади. Озод зўр бериб ўйлай бошлади.

“Демакки, бу – эшитувчи, кўрувчи қум экан, – деб ўйлади у. – Модомики, сўз тақдирни ўзгартирар, нарса ва ҳодисаларнинг асли бошқа экан... у ҳолда, бу қум нима сари бораётганимни ҳам билиши керак! Ҳар ҳолда булар – қумнинг иши эмасдир? Атрофда мана шу воқеаларни содир этаётган яна кимлардир бор бўлса, ажабмас...”

Ва деди:

Эй қум! Агар бутун тутумлариму одобим ила отамнинг менга берган тузу тарбиясини бир марта бўлсин оқлаб-ҳалоллаган эсам, отам бутун умри давомида бир мартагина, бир онгина мендан рози бўлган эса – хусусиятингни ўзгартир ва қаттиқ ҳолга кел!

Ва у майин тузларнинг оёқ остида қаттиқлаша бошлаганини сезди.

Эй кум! – деди у яна, руҳланиб. – Агар шу ёшга киргунимга қадар онамнинг мен учун тўккан кўз ёшларининг биргина томчисини, саҳарлару қоронги кечаларда устимда термилиб ўтирганларининг биргина онини оқлай олган бўлсам – хусусиятингни ўзгартир ва мени қўйиб юбор!

Кум янада дағаллашди, лекин ҳали Озоднинг қутулиб чиқиши учун етарли эмас эди.

Эй кум, – деди у, шамолнинг гапларини эслаб. – Агар бугунга қадар дўстларимгаю элимга зарра нафим теккан бўлсаю мени мамнун бўлиб безгараз дуо қилган бўлсалар – ўзгар ва чангалингни мендан узоқ тут!

Бу кам! Етарли эмас! – деб бирдан тўлқинланди шамол.

Эй кум, – деди Озод, ниҳоят, ўйланиб. – Гапимни эшит! Мен севгилим учун Лолани олиб келгани кетмоқдаман. Лекин, ҳаёт бўйи фаровонликда яшайдан ҳам кўра, уни олиб келганим он севгилимнинг кўзларида чақнагувчи яна бир чақинни – бахтиёрлик ва севинч чақинини кўриш учун кетмоқдаман. Лола бахш этадиган бахт ҳақида ўйлаганим ҳам йўқ, севгилимнинг қувончи бутун бу бахтдан ортиқроқ мен учун. Лолада бошқа ҳикматлар ҳам борлигига умид қиляпман. Агар ўша ерда топадиганим ҳикмат ҳақиқатан ҳам дунёнинг энг асосий тамали эса – мени қўйиб юбор ва ҳеч кимни ҳеч қачон доминга тортма!

Яна, яна! – деб гувиллади шамол.

Эй маломат диёри, – деди Озод. – Магар сен мени ютиб юбормасанг, нарида эса қоялардан йиқилиб ҳалок бўлмасаму эсон-омон элимга қайтсам, у ҳолда бир кун севгилим онага, ўзим эса отага айланаман. Бу ерда падаригаю волидасига озор етказганларни чангалингда тутиб турганингни биламан. Тангрим истагани учун шундай эканиннга шак-шубҳа йўқ, аммо, у хоҳласаю оталик бахти менга насиб этса, у ҳолда, мендан бунёдга келадиган фарзандларимнинг барча озорларини, барча шўхликларинию хатоларини ҳозирданоқ авф этдим! Эшит ва шоҳидим бўл: ўзимдан ва севгилимдан дунёга келадиган фарзандларимиздан, ҳали улар дунёга келмаслариданоқ розиман!

Мана шу чоғ Озод халос бўлганини сизди.

Шамол ғир-ғир эсар ва эсишида ҳам севинч борга ўхшарди.

Сен нега севиндинг? – деб сўради Озод, уст-бошини қоқиб.

Беғараз деб жуда тўғри айтдинг, агар дилингда ғараз бўлсайди, ҳеч қачон қутулолмасдинг, – деди шамол. – Бу чўлнинг оти аслида Ғараз чўли, ғараз одамни туз каби емиргани боис Туз чўли деганлар. Нариди Ойдинкўл бор, уни ҳам кўрмоқ истайсанми?

Албатта, – деди Озод.

Ва енгил одим отиб, шамолнинг ортидан эргашди.

Ойдинкўл

Кўлга бораверишда ўтлар қалин ва баланд ўсган, орасида кулранг тусли ўтлар ҳам бор эди, уларнинг ислари ўткир ва кучли бўлиб, кулранг туслиларининг тиканлари ҳам бор, гуллари ёрқин сариқ-оқ тусда эди. Сафсар гулли ўтлар ҳам ўсган, улар нозик-роқ бўлиб, гуркираган бошқа ўтларнинг орасида аранг кўзга ташланарди. Ўтлоқнинг ҳар ер-ҳар ерида олмалар бўй чўзган, уларнинг оқ гуллари шундоққина майсалар устига тўкилган эди.

Салдан кейин ўтлар сийраклашди, аммо ранглари тобора яшиллана борди. Тўсатдан кўл бўйига чиқиб қолдилар.

Кўл шишадай тип-тиник, шаффоф, соҳилга яқин жойларида олма гулларининг тўкилган гулбарглари оқиш капалаклар сингари сув устида қалқинар, ораларида қорамтир тезсузар сувқўнғизлари зувиллаб сузиб юрарди. Соҳил тупроғининг сувга туташ жойида ўтларнинг оқ ва қизғиш томирлари очилиб қолган, улардан хиёл берирокда яшилтоб сув ўтлари ўсган, билинар-билинемас чайқаларди.

Чиройлими? – деди шамол.

Жудаям! – деб жавоб берди Озод ва сувга яқинроқ борди.

Сувнинг туби тошлоқ экан, у ерда, саёзликда оқ, чавқар, тарғил ва кизил тарам-тарам тошлар кўзга ташланарди, ораларидаги митти кумушранг балиқчалар бир зум қотиб турар, нима сабабдандир тўсатдан сувости қумини тўзғитиб, тошлар ё ўтлар орасида ғойиб бўлиб кетарди.

Сувнинг бир гўзал мавжи борийди, кичкина тўлқинчалар қирғоққа оҳиста-оҳиста, майин-майин урилмоқда эдилар. Сувнинг

зилоллиги ва шаффофлиги шу қадар эдики, тубда сузиб юрган митти балиқчаларнинг ойкулоқларию тангачаларига тушган нурнинг жилоси ҳам аксланар, ҳақиқатан ҳам бу бемисл гўзаллик эди. Сохилга яқин саёзликларда сув шаффоф тусда бўлса, нарироқда ранги тўқлашиб-кўкимтирлашиб борган, у ерда ҳам узундан-уzun сув ўтлари кўзга ташланар, улар нурдан баҳра олмоқ учун тепага интилиб, кўлнинг тубидан сув бетигача ўсиб чиқишган, ранглари оч-яшил, ўрилмаган узун сочларни эслатарди. Кўл катта эмас, нариги бетига ҳам бу қирғоқдаги каби ўтлар ва олмалар кўриниб турарди, мавжлардан намиққан тупроқнинг баъзи ерлари палахса-палахса бўлиб, ўт-ўлани билан кўчиб тушгани боис, бир қанча ерда ўтлар эгилиб, хатто япроқлари сувга тегиб-кўмилиб ҳам қолган эди.

Бу кўлнинг тубида булоқлари ҳам бор, улар ернинг тагидан қайнаб чиқиб туради, – деди шамол.

Гўзаллигини! – деди Озод. Йигитчанинг кўзлари нурафшонликка ва самимиятга тўла, ҳозир бу кўзлар завқ ила чакнамоқда эди.

Балиқлари ҳам бор экан, – деди Озод.

Бу ерда сузгичлари қизил ойбалиқлар бор, улар кундузлари сувнинг тубларида ётишади, кечаси ой ҳаволагандагина сув бетига чиқишади.

Ойбалиқ... қанақа бўлади ўзи? – деб сўради Озод.

Ойга ўхшаган эгик бўлади. Вақти келганида кўрасан – сувда сузгичларини ҳилпиратиб ой сузиб юрганга ўхшайди. Инсонлар унинг теvaraгида дам оладилар, болалар чўмилиб ўйнайдилар, кўлнинг шабадаси мавжларни қирғоққа оҳиста-оҳиста суриб, сарин-сарин эсади. Йиллар ўтиб, у қурий бошлайди. Сатҳини қуёш қаттиқ қиздириб, сувларини буғлантиради, тепасида кичкина булутлар ҳосил бўладилар ва ёш, дуркун тойчоқлар шаклини олиб, узоқларга сузиб кетишади. Теграсидаги ўт-ўланлар қурийди, ҳозир кўриб турганинг суви қочган ерлар тарам-тарам ёрилади, ёриқларининг орасига тез чопувчи майда қора кўнғизлар ин қуради, ажриқ, курмак ва семизўтлар униб чиқади, кейин улар ҳам сувсизликдан илвирай бошлашади... дуркун таналари сўлади, озади, ингичкалашади, қувватсизланади, сувсизликдан аввал оч-яшил, сўнг сарғимтир тусга қиради. Кўлнинг сувига лойқа аралашади, энг аввало зилол сувда

сузиб юрган ойбалиқлар, сўнг кўл тириклигининг гувоҳи бўлмиш бошқа жонзотлар ҳам ҳалок бўлишади. Турғун сув тобора қуюқлаша боради, ям-яшил чайқалган сув ўтлари ўрнига бошқа тур ўсимликлар ўсиб чиқади, саёзлашган ерларидан қамиш ва қиёқлар бош кўтаради, пояси қаттиқ бу ўсимликларнинг шохларида ўзга жонзотлар ўрмалаб юришади, уларнинг попилтириклари ҳар томон учади ва қайда нам бўлса, ўша ерга ўрнашиб яна урчийди, бир куни қарасанг, бу ерда қамишзорни кўрасан, уларнинг тубларида зангори тусга кирган мағзава мисол сув турғун туради, устини бақатўнлар қоплайди. Яна беш-олти йил ўтгач, бақатўнлар ҳам қуриб кетади, қамишлар сувсизликка дош беролмайдилар, теварақдаги қалин, баланд ўт-ўлану олмалар ҳам қурийди, ана шунда мен бу кўлнинг устига туз тўзонларини опкелиб сочаман...

Мунгли-қайғули бир нарсани ҳикоя қилдинг, – деди Озод. – Лолагаю севгилимга нима алоқаси бор бу кўлнинг?

Буни бахту саодат кўли деб атаганлари билан, аслида оддий бир кўл, – деди шамол. – Лекин инсон маъноларни англагани боис ҳам муқаррам бўлди. Тангрим ҳар нарсага маъноларни қатма-қат қилиб жойлаб қўйган, истасанг кўрасан, истамасанг йўқ. Энди сенга бир кўзани кўрсатай. У сал нарида, кўлдан хиёл узокда, қум орасида ётипти. Кўзадан нарида бир бўри ва бир қуш, ундан ҳам нарида эса тошбақа билан чаён ҳам бор. Улар минг йиллардан бери мана шу ердалар.

Кўза

Кўл тугаган жойдан у ёғи тошлоқ эди. Юз одимча юрилгандан кейин Озод ҳақиқатан ҳам ярмигача ерга кўмилиб ётган қадимий бир кўзани кўрди. Шамол бир ғувиллаб унинг ичига кириб, қайтиб чиқди. Кейин изоҳ берди:

Бир куни бир одам келиб шу кўзанинг ичига қаради-да, “Ичи бўм-бўш экан”, – деди. Иккинчиси келиб кўрди-да, “Йўқ, бўш эмас, чунки ичида ҳаво бор”, – деди. Учинчиси эса айтдики, “На кўза бор, ва на унинг ичи... сиз унга маъно берганингиз учун кўза бўлди, аслида қуму тупроқдан шакл берилган бир нарса эди, холос”, – деди. Бу ерда

тўртинчи киши ҳам бор эди, у айтдики, “Моҳиятни кўзанинг ўзидан сўрангиз. Шамол остида ғувиллаши балки унинг ноласи бўлса не ажаб?”

Тўртинчи киши сенсан, – деди Озод. – Бешинчи киши эса... ҳар ҳолда мен бўлсам ажабмас. У ҳолда мен ҳам нимадир дейишим керакми?

Истасанг сукут сақла, - деди шамол. – Ҳамда мана бу икки тимсолга боқ.

Бўри билан қуш

Бу бўри кичик хайвонларни тутиб ер, қуш эса дон-дун терар, иккиси ҳам шу тарз ризкланмоқда эдилар. Бир одам келди-да, “Бу бўри ваҳший ва золим экан, қуш эса безарар”, – деди. Иккинчиси айтдики, “Бўрига ваҳший нисбатини беришинг унинг тирик ва ҳаракатланувчи жонзотни ўлдириши боисдир, қушни безарар деганинг ҳаракатсиз ва қонсиз донни егани учунми?” – деб сўради. “Ваҳоланки, дон ҳам тирик бир нарса-ку”, – деди. Шунда биринчиси, “Мен моҳиятни англамаганим учун нодонлик қилдим”, – деб узр сўради. Учинчи киши айтдики: “Бўри ўзининг ваҳшийлигидан, қуш эса бе-зарарлигидан беҳабар, фақат сиз уларга шундай маъно бермоқдасиз”. Тўртинчиси айтди: “Нарсаларга маъно бериш фақат сизга хосдир. Берганингиз маъно боис сўзингиз тингланди. Аслида, фақат Тангри ва унинг иродаси бор, холос. Бу ирода олдида на сиз борсиз, на мен, на бўри, на қуш...”

Яна айтдиларки, у ерда бешинчи киши ҳам бор эди. Унинг сўзидан биз беҳабармиз. Чунки, у сукут сақлаган эди...

Тошбақа билан Чаён

Бу ерда бир ариқ ҳам бор эди. Унда сузиб бораётган тошбақа билан унинг устидаги чаён баҳшлашмоқда эдилар. Чаён аллақачон тошбақанинг косасига тикирлатиб ниш уриб бўлган, буни тошбақа сезиб, энди маломат қилмоқда эди.

Дарҳақиқат, ишинг яхшиликка ёмонлик қайтаришдан бошқа нарса эмас, – дер эди Тошбақа. – Ҳозир сени сувга чўктириб ҳалок қиламан.

Эй нодон, – деди Чаён. – Менинг нишим ипдай ингичка, қилдай заиф бўлса, қанча уринсам ҳам бу қаттиқ тошга ўтмаслигини билатуриб шундай деяпсанми? Мабодо ўтсаю ҳалок бўлсайдинг, умринг бўйи оғир тошни ортмоқлаб юрганинг эвазига мукофотга эришардинг, нишимдан ҳалок бўлганинг учун эса, мазлум мақомини олардинг. Менинг ишим – захрим билан ҳалок қилиш, аммо бу туфайли маломат қилинмайман, чунки белгиланган тақдирим – шу. Аслида, яхшилик қилиш учун ниш уришга ҳаракат қилдим, сен эса маломат қилмоқдасан. Айт-чи, сенга ҳалокат мендан етадими ёки Тангри тарафиданми?

Тошбақа ўйланиб қолди.

Гапинг тўғри, – деди кейин. – Муборак бир киши нима учун ўзини атайлаб ёвнинг қиличига рўпара қилганини энди англадим²⁸. Лекин сен ҳам, мен ҳам ғайб маъноларини ифода этиш учун эмас, балки яхшиликка ёмонликнинг оқибати нима бўлишини кўрсатиш учун шу сувнинг ичидамиз. Аслида бу – сув эмас, чунки сен ҳам, мен ҳам маънолармиз, холос. Шу сабабдан ҳам ҳалокатга маҳкумсан. Аллоҳ сендан ҳам, мендан ҳам, тинглаувчидан ҳам рози бўлсин.

Қарға

Узоқ-узоқларда, осмонўпар қоялар силсиласи оралиғида теп-текис, сип-силлик Искандар девори кўзга ташланиб турарди. Унга элтувчи сўқмоқ ёқасидаги кекса ёнғоқ шоҳида бир қарға қўниб олган, тумшуғида ёнғоғи ҳам бор эди.

Аслида бу қушнинг иши ҳам хабар беришу ўргатишдан бошқа эмас. Бу қавм ўзини жуда муборак деб санайди, чунки ер юзида одам боласи илк бора бошқа одам боласини ўлдирганида, нима қилиш кераклигини қарға ўргатган эди. Ўша воқеа сабаб, булар кеккайишни хуш кўришади, ўзларини жуда доно деб ҳисоблашади. Такаббурлиги боис сўзингга қулоқ ҳам солмайди, сен унинг жаҳлини чиқаришинг керак, – деб шивирлади шамол.

²⁸ Нажмиддин Қубро.

Дарҳақиқат, икковининг яқинлашаётганини кўрган айёр куш атайлаб тескари қараб турар эди.

Сен ота-боболаримни, аждодларимни кўрган кушсан, – деб мурожаат қилди Озод унга. – Балки камида минг ёшга киргандирсан? Лекин мен шунча йўллардан ўтиб келганимга қарамай, аввалдан билганларимдан кўра ҳайбатлироқ ҳикматлар йўқлигига ажабланияпман.

Қарға миқ этмади, аксинча, бошқа томонларга зерикиб қараб тураверди.

Чунки кўрганларимнинг барини болалигимдан билар эдим, – деб давом этди Озод. – Учёнғоқ тепасида учиб юрганингни кўп марта кўрганман. У ердаги кишилар тақдирларидан норози бўлиб ётишларини ҳам биламан. Шунча ердан ўтиб келганимда англаганим ягона ҳикмат – ҳамма нарсанинг абас экани бўлди, холос. Дилором дейилди, аммо у тирик бўлганида, ҳозир беҳи остида болалигини эслаб кўзёш тўкадиган, меванинг чириган жойини еб севинадиган кекса кампирга айланган бўларди. Ёв дейилди, мен бундан ҳам хатарли ёвларни аллақачондан бери биламан. Балки сен тумшуғингда ҳамма биладиган кўҳна ҳикматни тишлаб ўтиргандирсану у ҳикматингнинг ҳеч кимга кераги йўқдир?

Қарға Озодга жаҳлланиб қаради-да:

Эй аҳмоқ! – деди ғазабга миниб, шунда тумшуғидаги ёнғоқ ерга тушиб, тошга урилиб чақилди, ичидаги мағиз тупроқ орасида юмалаб, бир чуқурчага ўрнашиб қолди. – Минглаб ҳикматлардан биттагинаси бўлган лолага етишинг учун сенга қанча зот хизмат қилаётганини кўрмайсанми? У зотларнинг кимлигини қаердан ҳам билардинг? Истак-хоҳишларинг бино бўлиши учун сен кўрмаётган минглаб зотлар йўл кўрсатиб туришипти, халал бериши ё чалғитиши мумкин бўлган ҳодисаларни йўлингдан олиб ташлаб, тўғри маънолар сари йўллашмоқда. Сўз ва ҳикмат айтувчиларнинг айтган маънолари туфайли шу ергача етиб келолганингни, йўқса аллақачон ҳалок бўлиб кетишингни англамадингми? Бутун бу босиб ўтган йўлинг ишораларга тўла, улар ўз-ўзидан бино бўлиб қолдими? Сен нодоннинг йўлларингга чиғаноқни ким олиб келди, кўзани ким қумга кўмди, бўри билан қушни ким ёнма-ён қўйди? Аллоҳга қасамки, аҳли

маънининг хизматларини англамасдан шу ергача етиб келганингга хайронман! Сен бор-йўғи бахт-нинг ҳикматига етаман деб кетаётган бир нодонсан, холос. Шунга қарамай, ниятингга етишингга хизмат қиладиган маънолар йўлингга атай тўкиб қўйилди, поёни йўқ маънолар денгизидан бор-йўғи битта томчининг ҳикматини зўрға англадинг-у, энди шовқин солишингга хайронман!

Лекин барибир сени чалғитдим-ку? – деб кулимсиради Озод ва мағизни қўлига олди, лекин уни нима қилиш кераклигини билмасдан, у ёқ-бу ёғини айлантриб кўрди. – Мана, ёнғоғингни тушириб юбординг. Аммо ичида дур эмас, оддий бир мағиз бор экан, холос.

Бефаҳм бандаларингдан ўзинг асрагил, эй Парвардигори олам! – деди Қарға, ҳануз аччиғидан тушмай. – Ёнғоқнинг ичидан дур чиқишини қайдан эшитақолдинг, аҳмоқ? Ақлингни ишлатмайсанми? Дур бўлганида мен қарға эмас, чиғаноқ бўлмасмидим?

Озод ўйланиб қолди. Кейин мағизни чуқурчага яхшилаб жойлади-да, тупрокни шиббалаб-шиббалаб кўмди.

Хайрият, Тангрим сенга шу ишни қилишингга етадиган фаросат берди, – деди Қар-ға, қониқиш билан. – Нигоҳ сол: Искандар деворининг устида булутлар куюқлашмоқда. Сал ўтмай чакмоқ булутларнинг бағрини йиртиб юборади, шунда шаррос жала қуяди. Нам мағизгача етиб боргач, бу ёнғоқ ниш уриб кўкара бошлайди. То сен кексайгунингга қадар у баҳайбат дарахтга айланади, меваларининг ичида мағиз эмас, дур бўлсаям ажабмас. Балки ўшанда сенинг ўғлинг ҳам мана шу йўлдан ўрлаб келиб қолар? Ўшанда мен, сен эккан шу дарахт шохига қўниб, ўғлингга сенинг нодонлигингдан бир ҳикоят айтаман!

Шундай деб у қанот қоқди-да, шошилмасдан узоққа – Искандар девори тарафга учиб кетди.

Осонгина гапимга кўндирдим-ку, – деди Озод, унинг ортидан қараб. – Сен айтганчалик ақллига ўхшамайди у.

Кўп йиллардан бери биров бу тарафга маъни излаб келмас эди, шу сабаб атай ўзини содда кўрсатди, чунки ёнғоғини тушириб юборадиган даражада ҳайбатли бир гап айтишингни жуда истади, – деди шамол. – Сенга отларнинг ривоятдан баҳс этганим эсингдами?

Сафар олис, манзил узоқ, етгунимизча ўша ривоятни тинглаб бор, ундан ҳар бир отнинг хабари бор.

Аравага қўшилган отлар ҳикояси

Баҳор эди. Сафсар, сариқ, қизил гуллар очилган, тошлар орасидан ҳам гуллар ўсиб чиққан эди.

Нарироқда эски ва кўхна бир арава кўринар, хайбатидан оғир ва залворли экани сезиларди. Қорайиб кетган тери қайишлари осилиб турар, бўйинтуруқ ёғочи ҳам ёрилиб-ёрилиб кетган, аммо метин-мустаҳкам эди.

Қир устида икки ёш, дуркун тойчоқ типирчилаб чопмоқда эдилар. Ғайратию шиддати кўкка сиғмасди. Бири бия, бири той, учқургина, оёқлари ингичка, жуда чиройли отлар эди.

Даштнинг сарсари шабадаси ёмғир исини олиб келди. Салдан кейин баҳор жаласи қуйиб юборди. Томчилар отларнинг чиройли ёлларида, узун-узун киприқларидаю коп-қора кўзларида йилтиради. Жала ботиқларда кўлмаклар ҳосил қилди, уларда пуфакчалар биқирлади. Тойлардан бири чопишдан туйқус тўхтаган эди, иккинчиси ҳам унга қўшилиб тўхтади. Бири энгашиб сув ичди, иккинчиси ҳам шундай қилди. Бия қаттиқ кишнади. Оёқ остида беда ҳам ўсган эди, чимдиб-чимдиб ейишди. Кейин бир-бирларига суйқанганларича яна чопиб кетдилар, сал ўтмай қир нарёғида кўздан йўқолишди.

Жала тасир-тусир қилиб чунон қуйди....

Анчадан сўнг улар яна пайдо бўлишди. Той асовроқ ва шиддатлироқ экан, суву лой сачратиб чопа кетди. Атрофни бир айланиб қайтиб келиб, шеригининг рўпарасида тўхтади. Яна бир-бирларига суйқандилар. Той чўзиб кишнади.

Шундан кейин улкан бир қўл ҳар икки отни ҳам аравага қўшди. Иккалови ҳам оғир бўйинтуруқ остига киришди.

Иккита катта, арава шотисига маҳкам михланган бўйинтуруқ буларга катталиқ қилмоқда эди. Ҳар ҳолда гавдалироқ отларга мўлжаллаган бўлса керак, тойларнинг ингичка бўйинларида маҳобатли кўринмоқда эди. Хиёл ўтиб, ўша қўл отларга қамчи урди,

арава оғир ғичирлаб, лойларга қоришган майсаларни эзиб ўрнидан қўзғалди. Бирпасда қир учига чиқиб олишди, қаршиларида бепоён дала намоён бўлди. Ёмғир тинган, булутларнинг оралари очила бошлаган, даланинг ҳар тарафи ўту майса бўлиб, орасида битта-иккита қизғалдоқ қип-қизариб турарди.

* * *

Ҳар тараф гулу чечак эди. Кунлар тобора исир, ёмғирлар тобора кам ёғар, кун ўтгани сайин ўтларнинг туслари ўзгариб қуруқшамокда, энди туш маҳаллари иссиқ жазирамага айланиб бормокда эди. Баҳор адоқлаб, ёз яқинлашаётган эди. Ҳар нарса гулларини тўкиб бўлган, кечаги куртакнинг ўрнида бугун мевалар ва уруғлар етилмокдайти.

Отлар гоҳо тин олар, арава тўхтар, икковлон ён-вериларидаги ўтлардан чимдиб-чимдиб ейишар, гоҳ тик турган ҳолича мизғир ҳам эдилар. Булар дунёга келишганидан бери айрилишмаган, доим ёнма-ён эдилар, энди эса тақдирнинг иродаси ила қўш бўйинтурукка қўшилган, аравани ҳам бирга, баб-баравар тортиб боришарди. Теварақда бошқа ҳеч ким йўқмиди? Гоҳо узокларда яна қандайдир шарпалар кўрингандай бўларди, улар ҳам аравани тортиб бораётган отларга ўхшаб кетарди... ростдан ҳам шундайми, йўқми, билиш қийин эди.

Гоҳо кечалари ўша қўл буларни бўйинтуруқдан озод қиларди. Аввалбошда тутқунликдан халос бўлган тойлар ёшлик шиддати ила у ёқдан бу ёққа чопиб ўйнашган бўлса-да, бундай завқиебликлар тез орада барҳам топди. Отлар арава ёнидан кетмас бўлдилар. У қўлга ажойиб бир садоқатлари бормиди? Ҳар ҳолда асов, ёввойи бу махлукларнинг ўша қўлга лом-мим демай бўйсуниллари ҳайратланарли эди. Аравадан халос бўлишганида улар шу атрофда секин-осойишта ўт чимдишар, кавш қайтаришар... осмон узок, ер қаттиқ, олис кўкларда юлдузлар беҳис живирлаган кечаларда баъзан бир-бирларига суйканишар ҳам эди.

Баҳорнинг ёмғирларида кўпчиган тупроқ озғинлашиб қуруқшамокда, ўтлар ҳам аввалгидай серсув эмас, қўлмак сувлари илиб қолган, ҳар тонг қуёш араваси имиллаб кўк токига қараб йўлга

тушар, шом манзилига ҳориб-чарчаб етиб келганида қоронғилик чўка бошлар... кунлар ана шу алфозда бирин-кетин ўтар эди.

Бир куни сахарга яқин бия безовталана бошлади. Бўйинтурук қайишлари бўйинини маҳкам қисиб турарди, ҳарчанд уринмасин, халос бўлолмас, аъзойи бадани дир-дир титрар, кўзлари олайиб кетган эди. Ёнидаги той бошини бошига суйкади, енгил кишнади, бу кишнашда ҳамдардлик маъноси бориydi. Той йўлдошига нима бўлганини тушунолмаётган эди. Бўйинини чўзиб олган бия ҳам қаттиқ зорланиб кишнади, катта-катта қора кўзларидан ёш оқа бошлади. Йиғлармиди? Отларнинг йиғлаганини ким кўрган? Аъзойи бадани катта-катта тер томчилари билан қопланди, ниҳоят, енгил тортиб, бўйинтурукқа ҳолсиз-мажолсиз осилиб қолди. Ингичка оёқлари дир-дир титрар, бурун парраклари керилиб, қаттиқ-қаттиқ нафас олар, сахар салқинида нафаси буғ бўлиб чиқар эди. Шу маҳал қайдандир ингичка, шодон кишнаган товуш янгради, иккала от ҳам бўйинларини буриб қарашди: ҳозиргина дунёга келган, териси ҳали шилимшиқ тойчоқ туёқлари қалтирай-қалтирай, шудрингдан нам ўтлар устида тойғона-тойғона зўрға қад ростлаётган эди. Лекин ҳар қадам босганида дадиллаша борарди, ниҳоят, туёқлари ҳануз қалтираганча онасининг қошига келди, бия уни ялади, кейин чўзиб кишнади. Тойчоқ искалана-искалана, онасини эма бошлади.

Той ҳам чўзиб кишнади.

Сарсари шабада ифор исини таратар эди. Юлдузлар живир-живир кўз қисишарди. Шу тариқа икки от учта бўлди.

Энди арава қўшилган икки от олдингидай илгарилар, ортидаги озод тойчоқ эса гоҳ ўйнаб чошиб кетар, гоҳ ерга чўккалаб, қўрққанидан бошини косаси ичига тортиб олган тошбақа боласини искаб кўрар, гоҳ ўтларни чимдиб ер, аммо сабри чидамай, яна шаталоқ отиб чошиб қолар, узоқроққа кетганида бўйинтурук ичидаги бия чўзиб кишнар эди, баъзан бўйинтуруқдан чиқишга уриниб типирчиллаганида, қайишлар бўйнига чуқур-чуқур ботар эди.

Аравага қўшилган икки от ва бир тойчоқ ана шу тарз уфқ томон кетиб борар эдилар.

* * *

Ёз шу алфозда ўтди. Отларнинг гавдалари чангга ботди, ёллари дағаллашди. Лекин битта ҳолат ўзгармасдан давом этар: улар уззукун бир хилда йўл босишарди. Энди ўтлар баҳордагидай мўл-кўл эмас, кўлмаклар ҳам озайган, отлар анча бақувват тортиб қолишгани боис буни писанд қилишмасди. Гоҳо ўтлоққа чиқиб қолганларида бир оз тўхтар ҳам эдилар. Бия кишнар, тойчоғи чопиб бориб ўтлай бошлаганида булар ҳам аравани судраб ортидан эргашишарди. Бир ўт чимдиб, бир тойчоққа қарар эдилар. Икковининг ҳам ёшлик шиддати анча сусайган, аммо қувватлари ошган эди. Айғирдан куч ёғилиб турарди, қадамлари вазминлашганига қарамай, аравани енгилгина тортиб кетмоқдайди. Орада куз келди, ортидан қиш қиличини кўрсатди. Яна баҳор бўлди, яна кунлар исиди. Ёзнинг адоғида тағин икки тойчоқ туғилганини айтмаса, бу орада айтарли ҳеч қандай воқеа рўй бермади. Энди арава ортидан учта тойчоқ югургилаб, ўйнаб чопар эди.

* * *

Вақт шу зайл ўтди. Яна куз келди.

Тупрокни тамоман лойу балчиққа айлантириб эзгин ёмғирлар ёғди. Осмон бир хил қорамтир булутлар билан қопланди. Майсалар сарғайиб, уруғларини сочиб юборишди. Энди отлар кўпинча ёмғирда ҳўл бўлган ўтларни ер, туёқлари тойғона-тойғона аравани тортишда давом этишарди. Тойчоқлар хануз ўйноқлашини қўймас, гоҳ тўхтаб, узокларга қараб қолишарди. Олисларда тоғлар бориёди, улар ёзда кўкимтир тусда бўлса, ҳозир қорайиб кўринмоқда эди. Тойчоқлар қоп-қора кўзларини ўша ёққа тикиб қараб туришарди-да, бирданига яна лой сачратиб арава ортидан чопиб кетишарди.

Арава эса хануз ўша: эски, кўхна, катта ғилдираклари бир маромда айланар, гоҳ чуқурга тушганида отлар зўриқишар, қайишлар ишқаланган елкаларининг юнглари тўкилиб, тери ости кўриниб қолган эди. Узок бу сафарда иккала от ҳам анча озди, энди елка ва ўмров суяклари туртиб чиқиб турар, айғирнинг ҳам қовурғалари саналиб қолганди.

Кеч кузга борганда далада ўтлар деярли қолмади ҳисоб. Ортидан қиличини кўрсатиб қиш ҳам келақолди.

Энди арава ва отлар кимсасиз яйдоқ даланинг қор босган ўйдим-чуқурлари аро имиллаб кетиб бормоқда эди. Қайишлар ёзнинг жазирамасидаю кузнинг ёмғирларида қорайган, аммо ҳануз пишиқ ва мустаҳкам, “ажабо, қайси ҳайвоннинг терисидан ошланган экан”, деган ўй келарди хаёлга.

Араванинг устига айлантириб темир қопланган, баъзи ерларида михлари бўртиб турган ғилдираклари қолдирган изга ёкқан эриган қор суви қорайиб тўпланади, лойга аралашиб, балчиққа айланади. Ғилдираклар сув теккани боис оғир ғижирлаб-ғийқиллайди. Осмонда тунд, кулранг булутлар туриб қолган, улар сузмайдилар. Бу ҳавода не учундир шабада ҳам йўқ, теваракни совуқ эгаллаб, турғун бўлиб олгандай. Бор-йўқ манзара шу – кимсасиз, йўлсиз дала, узоқда ўсган қандайдир баргсиз дов-дарахт, теп-текис кўрингани билан аслида ўнқир-чўнқир дашт... ва шу даштда аравани ҳануз тортиб бораётган икки от...

Отларнинг катта-катта кўзларида энди мутёлик сезилади. Мудҳиш бир бўйсунуш ила тортиб боришади аравани. Гоҳ унисининг, гоҳ бунисининг оёғи тойиб, мункиб кетади, ҳар ер-ҳар ерда қор эриб, ичида музлари сузиб юрган кўлмаклар ҳосил бўлган, аммо нима сабабдандир у кўлмаклардан ҳовур кўтарилади – баъзан отлар ана шундай кўлмаклардан сув ичиб олишади. Чап ҳам, ўнг ҳам адоқсиз оқлик, баъзи ерларида бултурги гиёҳларнинг қорамтир учлари тиккайиб чиқиб турган шу макон... майдондаги ёлғиз арава... хўмрайган осмон... бор-йўқ манзара шу, холос.

* * *

Шом маҳали олисда қорларнинг чангини тўзғитиб қанақадир ҳайвонлар пайдо бўлишди. Узоқдан уларнинг қанақа ҳайвон эканини билиб бўлмас эди. Улар учта ёки тўртта, қорни тўзғитиб чопиб келишмоқда эди. Қор сочишидан куён деб тахмин қилса бўларди, чунки гоҳо куёнлар қор устида ана шундай ўйнашади. Лекин отлар бирданига безовталаниб қолишди, эркаги бурнини кериб қаттиқ

пишқирди, урғочисининг кўзлари олайиб, бошини яна силтай бошлади. Ортдаги тойчоқлар ҳам типирчилашди, улардан бири ингичка овоз билан кишнаб юборди.

Қор тўзони ва уни ҳосил қилаётганлар яқинлашиб кела бошлашди. Гавдалари қуёндан анча катта, ранги ҳам қорамтир эди, шунда уларнинг чиябўрилар экани аён бўлди. Чиябўрилар тўдаси ҳалокатли бўлади. Буларнинг саноғи уч-тўртта эмас, анча кўп эди.

Айғир тери қайишларни узмоқчидай силтана бошлади, қайиш хира йилтираб турган жигарранг тусли терисига чуқур ботиб кетди. Урғочиси ўзини ҳар ён ура бошлади. Ортдаги тойчоқлар кўкка сакрашди. Араванинг битта ғилдираги қанақадир чўнқирга тушиб, хиёл қийшайганча тўхтаб қолди, отларнинг типирчилашларига жавобан у ҳам силтанар эди.

Чиябўрилар етиб келишганда иккала отга ҳам ғайритабиий қувват куйилиб келди, уларнинг типирчилашларидан арава залворли чайқаларди. Ёш тойлардан бири чиябўрилардан ҳуркиб, ортга қараб чопа кетди. Чиябўрилар тўхташиб, бир аравага, бир лой сачратиб чопаетган тойчоққа қараб туришди-да, гала бўлиб тойчоқ ортидан чопишди. Отлар яна зорланиб кишнашди, айниқса бия жон аччиғида типирчилар эди. Мана, чиябўрилар тойчоққа етиб ҳам қолишди, бири орт томонидан сакраб, сағрисига тишларини ботирди, тойчоқ мункиб кетди. Қолганлари ҳам ташланишганида, атрофни қоронғилик ўраб олди, унинг ичидан тойчоқнинг ингичка кишнаши эшитилди-ю, шу билан ҳаммаёқ тинчиди...

Такдирга тан берган отлар эртасига яна йўлда давом этишди. Энди арава ортидан иккита той югуриб борар, уларда аввалги ўйноқилигу шиддат сезилмас эди.

Кечга яқин яна гупиллаб қор ёға бошлади. Ҳаммаёқ оппоқ қорга бурқанди. Арава ботиб қолди. Ғилдираги тушиб қолган жой анча чуқур экан, отлар ҳарчанд уринишмасин, чиқавермади. Шу совуқ ҳавода ҳам таналарини тер босган, елкаларидан ҳовур кўтариларди. Айғир бутун кучини йиғиб яна бир зўр берган эди, ғилдирак чуқурдан чиқди. Шу маҳал айғирнинг туёқларидан мадор қочди, у бўйинтуруғига осилиб типирчилай бошлади. Қаддини тутиб туришга мажоли етмас, лекин шунда ҳам туришга интилар эди. Бия довдираб,

қаттиқ кишнади, ортдаги тойлар айғир атрофида айлана бошладилар. Улкан боши лойларга қоришди, узун ёллари балчиққа беланди. Қаттиқ ҳансирар, нафасининг ҳовури қорни эритарди, озод тойларнинг бири келиб, унинг бошу кўзини ялади, бошқаси ҳам келиб, бўйнига ишқаланди. Айғир қаттиқ пишқириб нафас олди, кейин жимиди.

Арава шу ерда туриб қолди.

Шунда ўша улкан қўл бўйинтуруқни кўтарди, тери қайишларни узди. Бия ҳам халос бўлган эди. У айғирнинг атрофида айланиб искади, кўзларида ҳануз мутеълик ва бўйсунуш ифодаси бор эди. Ажаб, кўз ранги ўзгарган, бир маҳаллардагидай қоп-қора эмас, балки сарғиш-жигарранг тусда, вужудидаги шиддат ва шавқ аллақачон йўқолиб битган эди. Икки биқини чандиқ бўлиб кетган бу от йўлдошининг ёнига чўк тушди, бўйнини бўйнига қўйди.

Кеча жимжит эди. Тойчоқлар аҳён-аҳён пишқиришарди.

Бу тунда яна нималардир рўй берди. Аммо зулумот шаклларни кўздан яширди, фақат овозлар қолди, холос. Ёғаётган қор эса овозларни ютиш хусусиятига эга эди, шу сабаб тахмин қилишнинг иложи бўлмади. Бироқ тонг отгунига қадар ер юзининг мана шу жимит қисмида ҳаракат тинмади. Тонг отганида эса бия ҳануз йўлдошининг бўйнига бўйнини қўйиб ётгани кўзга ташланди. Устини қоплай бошлаган қор эримас, ҳорғин кўзлари очик, қароғида томчилар оқаринқираб музлаб қолган эди.

Икки тойчоқ оналарининг ҳам жон берганидан ҳали беҳабар, нарироқда қор титкилаб, емиш ахтармоқда эдилар.

Бу тонг ўзи билан илиқ шабадани олиб келди, қайлардадир музлар ёрилди, унинг эсишида баҳор нафаси бор эди.

...Тойчоқлар ҳали ёш эдилар, шу сабаб мусибатни тез унутишди. Яна баҳор келди, тупроқдан майсалар униб чиқди, қушлар шодон чуғурлашди. Теварак илиқ эпкинларга тўлди, кўкда қалдирғочлар учдилар, мусичалар кукулашиб, ин қургани жой ахтаришди.

Баҳор теваракни жўштириб юборди. Икки той жунбишга келиб, ўру қирларни гир айланиб чопишди.

Чопа-чопа арава турган ерга келиб қолишди. Каттароғи бир нимани эслаган каби арава яқинига келди, тумшуғини чўзиб ҳадиксираб искаб кўрди.

Арава оғир-вазмин, ёғочлари ёрилиб-ёрилиб кетган, каттакон ғилдирагининг тег-расига гир айлантириб темир қоқилган эди.

Шу маҳал ўша улкан қўл уларни суриб бориб аравага қўшди.

Отларнинг гавдаси кичик бўлгани учун бўйинтириқ катта келган, ингичка бўйинлари бу улкан бўйинтириқ остида янаям ингичкалашгандай туюларди.

Кўхна арава ғилдираклари ғижирлаб жойидан қўзғалди...

* * *

– Отларнинг кўзида бўйсуннишдан бошқа ифода кўрганмисан, болам? – деб сўради шамол Озоддан, отасининг товуши билан. – Улар ўша қўл эгасидан бошқани танимайдилар. У манзарада қўл эгасидан бошқа ҳеч ким йўқлигига диққат қил – сен бунга ўзга маъно берасан, садоқат деб атайсан ва саодатнинг калитини садоқатда деб биласан. Дарҳақиқат, у мутеълик аслида буюк бир иноятдан ўзга эмас, кошки шундан ҳам бир ўгит олсанг.

У тобора кучаймоқда, ўт-ўланлар эгилиб-букилмоқда эди.

Инсон боласининг ҳаёти маънолардан иборат эканини энди яхши биласан, – деди у, Озоднинг устида чарх ураркан. – Бошқа ҳамма нарсаларнинг ғорат бўлиб кетишини, фақатгина маънолар қолишини ҳам биласан. Лекин шарқдан булутлар сурилиб-мингашиб келмоқдалар, уларнинг қуюқлашган ораларида чақмоқлар бино бўлмоқда. Ҳозир унинг овозини эшитасан, ўзини ҳам кўрасан!

Дарҳақиқат, самода қора булутлар қат-қат уйилиб, бир-бирининг устига мингашиб сурилиб келган, совуқ жала эпкини бот-бот уфурмоқда, бу эпкин бегона эди, унда шиддат ва жанг сурони борийди.

Шу ўзгаришлар остида далада бир кимса бандидан синган чечаклар устида хомуш ўтирар эди.

Маънидан баҳс этилди, – деди шамол. – Бу киши ҳаёт маҳали маъно оламига сен каби ҳайрат ила тортина-тортина кириб келаётган

бўз болаларнинг қалбидаги митти дурни илғар даражада истеъдод эгаси эди. Атрофидагилар кибру ҳаво ичида эл-юртни маломат қилганларида, ўтлоқлар аро олов ёқиб, таомлар пишириб ўйин-кулги қилишганида жони озорланган, ҳар бир гулнинг синган қаддини тиклайман дея уринганлардан бири эди. Сен олдинда маломатчиларни кўрасан, уларнинг ким эканини қайдан ҳам билардинг? Бир-бирини итариб-суриб чўққидаги лола сари интилган оломонни эсладингми? Кибру ҳаво аҳли ана ўшалар эдилар. Бошқалар чечакларни тепкилаш билан овора эканлар, бу киши авайлаши кераклигини билган эди. Қиёматдан баҳс этилди, энг сўнгги гул қаддини тиклаган пайт рўй беради қиёмат бу киши учун. Майсаларнинг остида кимлар борлигини билдинг-ку? Ана ўшанда ҳамма майсалар бу кишининг ҳаққига “Сендан Аллоҳ рози бўлсин!” деб нидо қилиб хазонга айланадилар..

Озод шоён мутаассир эди.

Тўсатдан булутлар орасидан кўзни олгудай чакмоқ ялтиради, ортидан овози келди – момақалдироқ теваракни титратиб юборди. Эпкин шиддатланди, нам тупроқ ва тошларнинг иси анқиди атрофда. Ўтларни ерга эгиб-юлқилаб, бот-бот тўлқин урмоққа бошлади чакмоқларнинг шамоллари.

Бу ерда кўришинг керак бўлган ҳодисаларни кўриб бўлдинг. Юр мен билан бўлак ҳаволарга, бўлак манзилларга, – деди шамол ва Озодни ўраб-чирмаб олди.

Маломатчилар

Пастда, дашту биёбоннинг бир четида бир тўда киши кўринди. Атрофда фақат сарғайиб-қуриган шохчалар, буталарнинг қуруқ таналари, туссиз ва рангсиз ўлик тупроқлар устида жаврашиб ўтирган бу кишилар нима учундир шўх-шодон, қандайдир таом пишириш билан банд эдилар.

Булар кимлар? – деб сўради Озод, кўрганларига ақли ишонмай. Кимсасиз даштда, на сув, на емиш бор бу жонсиз кенгликларда кишиларнинг таом пишириб, ўйнаб-қулишлари ақлга сиғмас эди.

Булар бахтдан беҳабар, маъни укмас кишилар, – деб жавоб қилди ҳамроҳи. – Бутун умрлари давомида қилар ишлари турли таомлар пишириб қорин тўклаш, теваракда кўринган неки борни маломат қилишдан иборат. Сен ўтган манзиллардан улар ҳам ўтишди, панду насихатларни ҳам эшитишди, аммо маъниси ақлларига етиб бормади. Вақти келиб бу кишилар ҳам сўз айтиш неъматидан маҳрум этилгач, шакли инсону асли ҳайвондан иборат махлуқлардан фарқи қолмайди. Кўзлари маъно касб этмай қўяди, ранглари қорайиб, терилари таналаридан палахса-палахса бўлиб ажралиб тушади, шу тариқа инсонлик мақомидан чиқиб, ҳайвонликдан ҳам тубанга тушадилар ҳамда кун келиб жонларини жабборга топширганларида, ер остларининг жирканч махлуқларига айланиб кетадилар.

Чўл ўтинлари чирс-чирс ёнар, кўкимтир тутун тепага ўрлар, бу давра не учундир хушнуд ва хушчақчақ, оғизларидан сўлақлари оққанча таомнинг пишишини кутар эдилар.

У ҳолда бу кишиларнинг мавжудиятидан мурод не? – деб сўради Озод.

Мавжудиятидан мурод? – деб сўради шамол. – Ўзлари шу йўлни танлаб олишди-ку? Боя йўлда кўрганинг кишилардан фарқ қилиб, булар ўз тақдирларидан розидирлар. Ҳамма орзулаган иноятлар бу жонзотларга керак эмас. Оловда исиниш, ҳиринг-ҳиринг кулиш ва дуч келган нарсани ейишдан бошқа қилар ишлари йўқ. Мана шу рангу туссиз, маънисиз ҳаётларида яна абадиятдан ҳам умидворлар. Сен кўрган Хоин ўзининг хоинлигини, ёв ўзининг ёвлигини билар, шу боис ҳам изтироб ичида Парвардигорнинг марҳаматидан умидвор эди. Ҳатто бадбахт маймунлару кўзи кўр қуртлар ҳам кун келиб, тақдирларининг ўзгаришини билганлари сабабли, жонли тимсол сифатида яшаганлари учун Тангри розилигини истаб дарахтлар устида масҳара бўлиб ёки қаваклар ичида умр кечириб юришади. Булар эса кибру ҳаво ичида ўзларини олам гултожи деб ўйлайдилар. Булар ҳам сенинг элингандир. Билиб қўй, Тангрим яратган барча махлуқларнинг орасида энг даҳшатлиси мана шулардир! Нега юзингни терс ўгирмоқдасан?

Кўй, уларни кўрсатма менга, – деди Озод, озорланиб. – Бу кишиларнинг бутун туриш-турмуши мени кўрқитмоқда, шу ҳолимда,

“шундай кишиларга рўбарў келишдан ўзинг асрагин” деган калимадан бошқа сўз ақлимга келмаяпти.

Имон билимдан ҳосил бўлишини англамаган қавмдир бу, – деди шамол, Озодга раҳм қилиб. – Бу кишиларнинг ўйин-кулгиларини, айшу сафоларини, кибру ҳавога тўла лафзларини эшитишни истайсанми? Ораларида ўзларини мадҳ этувчи шоирлари ҳам бор, уларнинг назмини тинглашни истайсанми?

Ҳаргиз у томонга юзимни буришга ундама мени, – деди Озод терс қараб. – Зотан, бу ёққа келишда хаёлимга ҳам келмаган кўп нарсаларни англаб етмоқдаман ва англашимда кўмак берганинг учун сендан миннатдорман. Истасанг яъжуж-маъжужлар ичига бошла мени, истасанг ер остларининг тубсиз дарёлари томон етакла... аммо бу қавмдан мени узоқ тут.

Тўғри айтдинг, – деди шамол, қониқиш билан. – Булар – мардудлардир. Булардан ҳам бебахтроқ яна бири бор – ҳозир уни ҳам кўрасан, шомларни титратадиган қичқириғини ҳам эшитасан. Уни Муртад дейдилар.

Муртад

Дашту биёбоннинг сўник қумлари аро бир киши тентирайди.

У – озғин, юзлари қорайиб кетган, бармоқлари қийшиқ, кўзларида жаҳаннам ўти ловуллаб турадиган бир кимса. Далва-далва кийимларини шамол юлқилайди, яқинлашса кушлару ҳашаротлар хуркиб нари қочишади.

У бир нималарни гапирмоқчи бўлади, аммо бўғзидан тушунарсиз товушлар чиқади. Майсага оёғи илашса ҳам, тошга қоқилса ҳам, устига бир қуш ахлатини ташлаб кетса ҳам ўзича ғўлдирайди.

Гоҳо қорамтир тирноқлари кўчиб кетган акашак бармоқларини кўкларга чўзади, ҳавони ғижимламоқчидай чангалини очиб-юмади, ғудранади. Кимгадир нимадир деяётганини илғаш мумкин, аммо гапларини тушуниб бўлмайди.

Буталар орасида емиш тиланиб чиркиллаётган қандайдир қушнинг полапонини ушлаб олади-да, тириклай ғажий бошлайди. Оғзида патлари билан яланади, кейин яна йўлида давом этади.

Сувсаганида янтоқнинг поясини узиб олиб чайнайди. Шу кетишида тошхайкал олдидан чиқиб қолади. Маъсума бир қизни эслатадиган тош олдида ниманидир эсламоқчидай, пешанасини тириштириб узоқ ўйланади, бироқ эслай олмайди, бундан алами келиб “Ҳо-ҳо-ооо!” деб чўзиб кичкиради. Узундан-узоқ бу кичкирикни шамол олиб кетади, бу кичкирик аксланмайди, балки ҳавога ва кумга сингиб йўқ бўлиб кетади.

Тонгларнинг шудрингларини сочиб-социб, жазирамаларнинг иссиғида товонлари ёрилиб-ёрилиб, қахратонларнинг музламаларида оёқ-қўллари совуқ ура-ура ана шундай кезинади бу банда.

Кин ва қахрга тўла кўзлари олазарак боқади атрофига. У кимдандир, нимадандир ғазабнок, аламнок, аммо кимдан ғазабланганини эслолмайди, шуни эшлашга уриниб бадар кезинади. Бир маҳаллар юзини, қўллариини совуқ урган, шундан қорайиб-қорайиб кетган.

Узоқларда кучугини эргаштириб бир одам кетиб боради, юзи қора киши унга анча термилиб туради-да, бир нимани эслагандай, ортидан югура бошлайди. Ҳарчанд югурмасин, кучук етаклаган киши билан орасидаги масофа қисқармайди, балки узоқлашади. Юзи қора банда кум устига йиқилади, шунда ҳам олдинга сурғалишга уриниб, бир неча кулоч суринади ҳам... яна қараганида уфқ бўм-бўш... ҳеч кимса кўринмайди. Шунда у осмонга қараб яна “Ҳо-ҳооо!” деб кичкиради.

Санкий-санкий, туз чўлидан чиқиб қолади. Бироқ, чўлнинг тубсиз кумлари уни ютмайди. Кум узра, қаерда кетаётганини ҳам идрок этмасдан одимлаб ўтиб кетади. Изи-дан туз тўзони кўтарилади-ю бирпасдан кейин ўз-ўзидан тинади.

Тепасида жуда баланд, жуда узоқ осмон, оёқ остида қаттиқ ва забонсиз ер... юра-юра Ойдинкўл соҳилидан чиқиб қолади. Ҳайвон каби ерга ётиб, тили билан ялаб-ялаб сув ичади, мамнун бўлиб яна ғўлдирайди ўзича, бошини кийшайтириб сув тубига қараб туради-да, сокин-осойишта сузаётган балиқлардан бирини илкис ҳаракат билан тутиб олиб ямлайди. Балиқнинг думи унинг оғзида жонсиз-жонсиз кимирайди.

Ойдинкўлнинг сувлари беозор жимирлайди. Жилвалар унинг ёдига яна ниманидир солади. Сувга термилиб узоқ ўтиради, маънисиз кўзларида бир лаҳза, атиги бир лаҳзага нимадир милт этади.

“Ҳо-ҳооооо.....” дейди ғўлдираб, умидсиз, илинжсиз... Сувга тикилиб узоқ ўтиради, кейин бирданига недандир руҳланиб кетади. Тополмаётган нарчасини топган каби, анг-ламсиз ёввойи қувонч балқийди кўзларида, сувларни атрофига соча бошлайди.

Унинг ортидан сояси бетиним эргашиб юради. У Муртадни бетиним маломат қилади.

* * *

– Сувга тушганигда мени йўқолади, деб ўйладингми? – деб сўрайди ҳамроҳи.

Қора одам индамайди, тушуниксиз нигоҳини унга тикиб, яна ғўлдирайди.

Дилинга бир маҳаллар илинж аралаш кўрқув илвираганини билмасмидим? – дейди соя. – Нариги дунёни кўрмоқчи эдинг-ку! Фаришталар, қабр азоби... савол-жавоб қандай бўлишини билмоқчи эдинг-ку!

Муртад индамайди, ерда ётган бир хасни олиб, айлантриб кўради, кейин оғзига солиб чайнаганча, кўзларини лўқ қилиб унга термиледи.

Ўзингнинг тепангда ўзинг қаққайиб туриб қолганинг эсингдами? – деб давом этади ҳамроҳи. У жуда куюқ, шу боис хаддан ташқари қора бўлиб кўринади. – Ёруғ дунёдаги ҳаётим тугади деб ўйладинг. Бироқ, остларидан дарёлар оқиб турувчи анҳорлар ёки ловуллаб ёнган дўзах нишонлари кўзга ташланмади – атроф қандай бўлса шундайлигича, ўзгармасдан қолди, хайбатли сўроқ фаришталари келмади, тошлар орасида, синган майсалар устида бир ўзинг туравердинг. Эслаяпсанми?

Муртад индамайди.

Яъжуж-маъжужлар сенга тегмасдан питирлаганча ён-верингдан ўтиб кетишди. Ҳаммаси пастликка – Дилором томонга селдай оқиб бормоқда эдилар. Уларнинг кўкимтир кўзларида шошқинлик ва

саросима кўрдинг. Сўнг булутлар сурилиб келди, қаттиқ шамол эсди. Осмон ёрилганида... тоғлар парчалангудай бўлиб чакмоқ яллиғланганида ақлу хушинг ўзингда эди. Чакмоқ чақилган жойидан осмон ёрилганини, ёрилган жойидан кимлардир ер юзига тушиб келганини ҳам кўрдинг. Осмон ёриқларидан энди кўкларга кетсам керак, руҳимни кўзага солиб, ҳарир матога ўраб осмонлар оша кўк тоқигача етказишса керак деб ўйладинг. Йўқ, аксинча, сени ер қаърига судраб кетдилар. Экинлар униб чиқадиган ҳосилдор қатламдан сўнг тошли қатлам, ундан сўнг яхлит харсанглар... уларнинг остида эса ер ости қоялари бор экан. Энди эсладингми?

Муртад маъносиз кўзларини ерга тикади, бир ҳашаротни ушлаб эзгилаб кўради, уни егиси келмайди.

Сен ҳам, мен ҳам ер ости қояларининг остидаги жим оқадиган сокин қора дарёларга етиб бордик, – дейди соя. – Қоронғилик қаърида сувнинг музлиги худди олов теккандай. У дарёларда аллақандай махлуклар бор эдилар. Бу ердаги кишилар ҳаво етмай бўғилиб-бўғилиб, гоҳ сув остига чўкиб, гоҳ сув бетига қалкиб-қалкиб яшашмоқдайди. Улар ер ости дарёларининг юзаларида бўлиб, остларида яна кимлардир бор, аммо ким эканликларини билмас эдинг. Улар шу қадар кўпки... бир-бирини ғажимоқда, “сен бўлмасайдинг мен шу кўйга тушмас эдим” дегандай, бир-бирига ҳолсиз-ҳолсиз ташланиб, бир-бирининг томоғини беҳол-беҳол чайнашмоқда эди. Мадори қуриганидан қаршилиқ ҳам кўрсатолмай, кўзлари олайган ҳолда жағларини базўр қимирлатишарди... гўё “бир-бирингизни енг” деган ҳукм келгани каби. Бу ҳукм қандай келишини биласанми? Бир майса ўзининг униб чиқишини ўз ҳолича тўхтата оладими? Бир тирик одам боласи ўзининг кексайишини тўхтата оладими? Ҳукм ана шундай келади: ҳукм келганида, истаса-истамаса ғажийверади. Эслаяпсанми? Ким эканингни, қандай муртад бўлганингни хотирляяпсанми? Сен Дилоромни дея муртад бўлган одам эдинг, эй бадбахт!

Бу сўзни эшитиб, Муртад қора юзини самога қаратади, кўк кўзларида юлдузлар хира аксланади. Осмондан юзига бир-икки ёмғир томчиси тушади. “Ҳо-ҳоо!” дейди у чўзиб, маъюс.

Инсонни истаб муртад бўлиш ҳам мумкин эканми? Мурғаклигингдан қулоғингга қуйилган, юрагингни тубларига қадар ўрнашган ва ақл билан тасдиқ этилган нарсалардан воз кечиб бўларканми, эй бадбахт? – дея маломат қилади уни сояси. – Сен ўз ҳаётингда Тангрини таниган, буйруқларини ва иродасини тан олган, ҳамма сингари жаҳаннамидан кўрқадиган ва жаннатдан умидвор бир банда эдинг. Қошингда ҳодисалар ўз тилларида, ўз ҳолларича сўзлар, сен ҳам ўз ҳолингча эшитардинг. Бир куни кўчада Эраннинг жуда бадбашара кучугини кўрган эдинг. “Нақадар бадбашара экансан!” деганингда, кучук тилга кириб, “Эй одам! Нақшни айблаяпсанми, наққошними?” деб маломат қилганида ҳушдан кетар даражада кўрққану нодонлигингдан хўнг-хўнг йиғлаган ҳам сен эдинг. Сабаби, сен ҳам нақш эдинг.

Дилором эранга ёр бўлди. Сен эса эран эмас, ўз ҳолингча сандироклаб юрган минглаб кишилардан бири эдинг, холос. Нақш ҳолингда, ўз нақшларингдан норози бўлиб, наққошга қарата “Нима учун мени бу алфозда яратдинг бу чизикларни раво кўрдинг?” деб кичқирдинг.

Сенга дашном берган кучук ўз қисматидан рози эди, сен эса – ақлу тасаввуринг билан янада гўзалроқ нақшлар борлигидан хабар топгач, ўшаларга ҳавасланмоқда эдинг.

У хоҳласа, сени бошқа шаклда яратиб қўя олишини билганинг учун нидо қилар эдингки, бу ҳолимдан рози эмасман, бошқа бир ҳол бер!..

Барини билар эдинг – Дилором тупроқларга ёғиладиган барака мисоли эди. Лекин унинг ҳам умри ўтишини, сарғайиб-сўлишини, вақти келиб тупроққа қоришишидан хабардор эдинг. Модомики, у етишган даражалар сенга азалдан тақдир қилинмаган экан, барибирам Дилоромнинг баракотларидан баҳраманд бўлиш, нақшлари бадбашара ҳаётинг у туфайли ўзгаришидан умидланган эдинг.

Заифани Тангрим муборак қилиб, ўз сўзини айтди. Ўша муборакликни олдинроқ яратган бошқа бандасига хос кўрди, уни заифанинг эгаси деб улуғлади. Шу қадар муборак қилдики, нигоҳ ташлашни ҳам ҳаром деб белгилаб, ўтиб бўлмас чегара тортди.

Сен эса, “Худои таоло гуноҳу савобни, ҳалолу ҳаромни одамлар учун яратди. Одам бўлиб яралмасайдим, мен учун гуноҳу савоб, ҳалолу ҳаром бўлмас эди”, дея изтиробга чўмдинг. Англаяпсанми? Бори нарсани рад қилсам, одамликдан чиқармидим, одамликдан чиқсам, Дилором менга ҳалол бўлармиди, деб ўйладинг.

Ўз одамлигингни ана шунда рад этдинг. Эътиқодингнинг сўнгги маломатини тупроққа кўмдинг. У ердан бир ўт ўсиб чиқди: барги қизил, гули тўққизил, гулкосасининг ичида қора нуқталари бор, ғалати бир гул. Бори билганингни рад этдинг, мен одам эмасман, банда ҳам эмасман дединг – шу тарз муртад бўлдинг, мудҳиш озодликка чиқдинг!

Неки қонуният бор – абас бўлди сен учун. “Истасам, одам қонини ичаман, истасам, мақбаралар устига чиқиб дам олиб ўтираман... Элу юрт маломат қилса-чи? Эл нима бўпти мен учун? Юз йилга бориб-бормай тупроққа кўшилиб кетадиган бу кишилардан менга не наф” дединг. Вожаб, шунда Дилором ҳам кўзингга жуда оддий бўлиб кўрина бошлади. Тилсимини йўқотди у, фусуни ғойиб бўлди. “Сен ким бўпсан?” дединг қаҳрингдан тишларингни ғижирлатиб, яниб. “Сонсиз-саноксиз аёлларнинг биттасисан, холос. Истасам, амримга олиб, кул қилиб эшигимда ишлатаман, истасам, нафсимни қондираман. Туссиз-рангсиз теварақдаги аянчли бир кас эканингни энди билдим, янг-лиш эй пари!”

Шуурингни ниҳоясиз ва баҳайбат қора кин чулғаб келган эди. Тоғлару тошлар каби оғир ғазаблар ошён қурган эди юрагингга. Қоялар ёрилиб, ёвнинг кичик бир тўдаси ёруғ дунёга чиқиб келганини билиб, ўша томон от солдинг.

Узоқ йўл босдинг. Жарликларнинг қирғоғида, ўшшайган қояларнинг лабида нафис наъматак чайқалган жойдан ўтиб бординг. Тепага етганингда Эраннинг Дилором дея ёвнинг келар йўлига чиққанини кўрдинг.

Рўпарангда тоғ титрар, ер ҳам титрар, бир сурон эшитилмоқда эди – ҳар холда, у – ёвнинг сурони эди.

Ўша жаҳолат ичра ортидан яқинлашиб бордингу тиғни курагига дастасигача ботирдинг. Эран миқ этмай чўкка тушиб, жимиб қолди.

Яра жойидан қон оқиб, пастга қараб ингичка чизиқ ҳосил қилиб оқа кетди.

Сурон яқинлашмоқда эди. Энди бу ёвнинг шовқинидан ўзинг ҳам кўрқмоқда эдинг.

Шамол қулоқларинг остида қичқирар эди. Шу маҳал қаршингда бир арслон пайдо бўлди.

У ҳайбатли, хўмрайиб, қаҳр ила қараб турар эди. Тўхтай десанг, ёв келмоқда... қочай десанг, мана бу арслондан ҳам кўрқмоқда эдинг... тўсатдан у баҳайбат панжасини ҳаволатиб, бир урди, отинг ағанаб, ҳавога учиб кетдингу сал ўтмай тошларнинг орасида кўрдинг ўзингни!

...Узоқ йиллар қимир этмай шу алфозда ётдинг. Ёмғирлар, қорлар ёғди, сўнг баҳор келиб, музлар эриди. Ниҳоят, бир нимани эслагандай бўлиб қалққанингда, барча билганларингни маънолари билан бирга унутганингни пайқадинг. Узоқ, жуда узоқ ўйландинг, ҳатто ўзингинг кимлигингни ҳам эслолмадинг, нималигингни ҳам билмадинг. Қорнинг очганини сездинг, аммо нимани ейиш кераклигини ҳам билмасдинг. Шунда бир қуш келиб майсани чўқиди, сен ҳам шундай қилдинг. Бошқа бир қуш келиб қўлмақдан сув ичди, сен ҳам қуш каби сувдан ичдинг.

Теварагингга боқиб, қанақадир ёввойи ҳайвон бошқа бир ҳайвонни ушлаб бурдалаб еяётганини кўргач, сен ҳам бир ҳайвонни тутиб эдинг.

Қорнинг тўйгач, яна зўр бериб бир нималарни эшлашга урина бошладинг. Аммо эслолмадинг, турган жойингда сакраб, осмонга қараб “Ҳо-о-о!” деб чўзиб увилладинг.

Эсла! Отанг бор эди, эсла! Онанг бор эди, эсла! Бир дунё одамлар бор эди, бири деҳқон, бири узумзорлар эгаси эди, бир ажойиб қиз бор эди, оти Дилором эди... эсла!..

Кун уфққа ёнбошлагани сайин соя ҳам узайиб боради, буталарнинг, қум ва тошларнинг сояларига қўшилиб-айрилиб, маломатида давом этади:

Акаларинг, укаларинг бор эди! Яйловларда хивични от қилиб чопардинг. Қир-ларда қуюн оёғинг остида ўралашарди. Ҳамма нарсанинг тилини тушунардинг. Отанг буғдой экарди, ораларида

ўйнаб юрардинг, буғдой унидан онанг нон ёпар, у нонларни ҳидлаб-ҳидлаб ер эдинг. Қариб-илвираб қолган кампирлару чоллар бор эди, улар сени ҳар кўрганларида дуо қилар эдилар... Эсла!

Муртад эслолмайди, аммо соянинг овозини ҳам ўчиролмайди, бошини чайқай-чайқай илкис ўрнидан туради-да, яланг оёқлари билан намчил тупрокни соча-соча, боши оққан томонга жўнаб қолади, соя эса изидан қолмайди, қайга борса эргашаверади, муртад бундан безор бўлганидан яна “Ҳо-о-о!” деб бақиради.

Эсла, эсла, эй имонсиз! – дейишини қўймайди соя.

* * *

Аслида биттагина сўзни эсласа кифоя, ўшанинг маъноси дилига киради-ю, ҳамма нарса ўз ўрнига тушади, – деди шамол. – Лекин Парвардигори олам унга у сўзни унуттирди, энди қиёматга қадар эслай олмайди!

Ёв... – деди ўйланиб Озод. – Ёв ҳам... сўз айтолмас... аммо биргина сўзга илҳақ эди...

Кўзга кўринмас арслон ҳалиям шу ерда, – деди шамол. – Панжаси билан яна бир урса, бу кимса санқиб юрувчи бўм-бўш тирик кўзага айланади, чақмоқ урганида эса қирқ бўлакка бўлиниб синиб кетади, ҳар бир бўлаги яна ўша нидосини айтиб қичқира бошлайди...

Мулки фано

Ниҳоят, ғалати бу макон, унга қўшилиб Учёнғоқ ҳам тўзон аро қолиб кетди, улар бошқа бир даштга чиқиб қолдилар. Бир даштки, поёни йўк, англамсиз хайвонлар судралиб юрар эдилар.

– Энди сен фано даштидасан, – деди шамол. – Бу ерга етиб келганлар жуда оз, санокли киши холос. Ана, бири кетиб бормоқда. У шу қадар муборакки, биронта хайвон даф қилишга ботинолмайди, билъакс, қаршисида йўл бўшатишади, теграсида тўпланиб, музтар-музтар, илинжли ёлворишади.

Бу кишининг юзини кўриб бўлмас, қўлида асо, кимсасиз, жонли не борки барини ютгувчи шу дашт аро қайгадир шитоб кетиб борар,

ортидан кичкина ва хунук бир кучук эргашар эди. Озод диққат билан қараб, унинг Учёнғокдаги кучук эканини кўрди.

*Юкингни юкла, эй дарвиш, кўп қаттиг сафар бордир,
Работе кўҳнага ҳў қилма, гар рўзе батар бордир.*

*Роҳи дуру дарозингни мудом андиша қил, толиб,
Борурда бохабар бўл, йўлда чандон уқбалар бордур.*

– Бу киши ким? – деб сўради Озод.

– Нафақат бу маконлардан, балки дунёнинг устидан ҳам ҳақкасифат ҳақкалаб ўтиб кетган зот, – деб жавоб қилди шамол. – Қара, ортидан дунё кучук каби эргашиб юрипти. Унинг манзили бошқа, у манзилга кўз тутиш тугул, тасаввурингга ҳам сиғдиrolмайсан.

– Иккинчи зот эса ундан ҳам баланд мақомларда, ором ва сукут қўйнида, – деб хабар берди шамол. – Истаса, мени ҳам, тоғу тошни ҳам ўз амрига бўйсундира оладиган мақомда. Танграм, ўзи суйган муборак зотларни қандай иззат қилишини идрок қил, чунки у зот айтган сўзларнинг ҳар ҳарфида хайр бор. Биргина сўзи билан оламда қанчалар иззатга кўмилганини билсайдинг!

– Жуда кўп нарсалардан беҳабар эканман, – деб тан олди Озод. – У сўзни менга етказа оласанми?

Шамол яна ҳаволанганида, Озод шу сўзларни эшитди:

*Менга қилса юз жафо, бир қатла фарёд айламон
Элга қилса бир жафо, юз қатла фарёд айларам...²⁹*

* * *

Бу ер шундай бир жой эдики, ақл унинг кенглигини идрок қилишга ожизлик қиларди. Бутун осмон ҳатто у ердаги оддий бир хасдан ҳам кичикроқ эди. Бу ерда эҳтиёжсизлик булутидан жала ёғар; момақалди роқ даҳшатли гумбурлаб, тез-тез чакмоқ чақилиб турарди.

²⁹ Ҳазрат Алишер Навоидан.

Гўё оламга бало тўфони ёғилиб, осмонни офат чақмоғи кул қилиб юборгандек эди. Бу ерда етти кўк бир ҳовуч тупроқча, жаннатда ўсадиган сидра ва тўби каби дарахтлар эса хас каби кадрсиз эди³⁰.

Даштнинг бир ёни тарафи тоғ эди. Ортидан тушунарсиз шовқин-сурон эши-ти-ларди.

Йигитча бу шовқиннинг нима эканини тушунди: тоғ ортидаги ёвнинг товуши эди бу.

Саноғи йўқ ҳамда ғоят оч бу жонзотлар тоғни кемира-кемира, ёруғ дунёга яқинлашиб келмоқда эдилар. Ёйилиб кетган дашт аро эса яна бир ёв сурон солиб келмоқда эди.

– Бу – ундан ҳам аввалги замонларнинг ёвлари, – деди шамол. – Кўряпсанми, одам боласига ўхшаб кетади. Отлари учқур-учқур, ўзлари эгарда ёпишгандай ўтиришипти. Бор-йўқ қуроли бир қиличу бир қалкон... Дунёни бузган аскар мана шу.

Аскар ёйилганча, тоғ бағридаги бир тешикка қараб оқмоқда эди.

Яна бир оздан сўнг бошқа бир лашкар кела бошлади. Ортидан яна кимлардир... сон-саноксиз одамлар яна қайгадир оқиб борар, хар тараф қон эди, бўғизлангану яраланган кишилар инграр эдилар ва инграшлари билан эриб-йўқ бўлиб кетмоқда эдилар.

– Шунчалар кўпми.... – деди Озод ҳайратланиб ва ачиниб. – Одам боласининг умри шунчалар беқадрми?

Нима учундир шамолнинг безовталиги ортмоқда, асабийлашмоқда, қаҳру ғазабга минмоқда эди.

– Беқадр! Беқадр! – деб ҳайқирарди у ғазаб сочиб. – Қани буларнинг бутлари? Қани юрт? Қани будун? Қани гўзаллар? Қани ҳою-ҳашамлар? Тош-тупроққа сиғинганлар қани? Қани шаҳидлар? Қани осийлар? Қани ғозийлар?

Шамол шоён қаҳру ғазабга минган эди, у қуюн ҳосил қилди ва атрофга тўзон сочиб, пириллаб айлана кетди.

– Қани имонсизлар? Қани муртадлару мардудлар? Қани мусулмонлар?

Теграда тоғ титрамоқда эди, ёвнинг дунёга чиқиб келишига бир баҳя қолган эди холос, бор-йўғи бир баҳя.

– Ер юзи ғижимланиб-сиқиб ташланганида... тоғлар тўзонга

³⁰ Ҳазрат Алишер Навоидан.

айланиб ҳавода учганида... осмон ер бетидан сидириб олинганида... юлдузлар ёрилганида. қуёш ўралиб-нурсизланиб қолганида!.. Эй ғофиллар, эй жоҳиллар! Юлдузлар йўл кўрсатувчи қилинган эди. Осмон бошпана қилинган эди. Ер бўйсундирилган эди. Замин силкиниб, безовта қилмаслиги учун тоғлар посанги қилинган эди. Бағирларидан минглаб турда ва таъмда булоқларни чиқариб-ҳозир қилиб турмоқда эди, эй бадбахтлар, эй кўрнамақлар, эй жонининг қадр-қийматини билмаган ғофиллар!

– Сизга айтилган эди! – деб хайқирад эди шамол. – Эй тошу тупрокни севувчилар! Эй тошчалик қадр-қиммати бўлмаган тиллаларни севувчилар! Эй чириб кетгувчи неъматларни севувчилар! Бор-йўғи битта сўз билан бутун бу оламнинг эгаси бўлар эдингиз! Битта сўз билан дунёвий ҳавасларингиз абадий шон-шарафга бурканарди!

Шамол унинг сочларини, кийимларини юлқилар, шиддат урар, кумларни кўтарар, осмону фалакка сочар, бўм-бўш кенгликлар аро ғазаб билан эсарди.

Унинг мана шу сурони аро Озоднинг бутун кўрган-кечирганлари, билган нарсалари ўзгача бир шаклу мазмун касб этиб, тасаввурининг кенгликларида бино бўла бошлади. Тасаввурининг кенгликлари янада кенг, хаёл шамоллари янада қаттиқ шиддат билан эсмоқда эди. Шу талотўп ичида у кўрган нарсаю ходисаларнинг бошқа акслари қалқиб чиқа бошлади. Бемаъни қавмнинг оёқлари остида синган турфа чечаклар... биқинига лой ва қон сачраган от... эл дея сурон солиб кетиб бораётган ва ҳалок бўлиб кетган бўз йигитлар... дашту далаларни тутган йиғилар, бўзловлар, чорловлар... эзгин-эзгин, тақдирига бўйсуниб қора меҳнат ичида умри ўтиб кетаётган саноксиз кишилар... уларнинг зурёдлари – тасаввурлари ҳосил қилган ёруғ орзуларига қаттиқ ишонган ва у орзуларининг ёғдуси кўзларида жилваланиб турган ёш йигит-қизлар... саодат лоласига ва бахт қушига умид боғлаган беҳисоб кишилар... жонсиздай туюлган, аммо ҳар нарсани кўриб-билиб турувчи ходисалар: ёмғирлар, дўллар, бўронлар, тупрок, тоғу тош, буларнинг ҳар бирига инсоний маъно юклаган кексалар, умрнинг ва яшашнинг чегаралари, ҳалокат ва ҳаловатнинг худудлари, инсонлар ҳосил қилган ва авлоддан авлодга ўтиб

келаётган маънавий дунёлар... буларнинг бари гўё Озодга интиқ, Озодни интизорлик билан кутишаётгандек эди.

Шунда Озоднинг онгида бир нима ярқ этиб очилди!..

– Тўхта! – деб қичқирди Озод, шамолнинг хайқириғини босишга уриниб. – Мен ҳамма нарсани **т у ш у н и б е т д и м !**

Шамол янада авжга минди:

– Йўқ, англамадинг! – деб хайқирарди у, Озод унинг бунчалар хайбатли эканини тасаввур қилмаган, энди тоғларнинг харсанглари кўча бошлаган эди. Қум қатламлари сидирилар, теваракни нолалар тутмоқда эди.

– Биз кумнинг бандаларимиз, – дея оҳ-воҳ қиларди кимлардир. – Биз имонимиз учун эмас, кум-тупроқ учун жон берганларданмиз

– Кўряпсанми? – дея хайқирарди шамол. – Боринг абадий манзилларингизга! Қумнинг ва тупроқнинг сиз учун масъуллиги йўқ! Сиз кум ва тупроқ учун яратилган эдингизми? Қанчалар бебаҳо эканингизни ўзингиз англамадингиз, ҳолбуки, тош ҳам, тупроқ ҳам Тангримнинг сизга бўйсунишни истаган бир махлуқи эди, холос. Боринг ва кўмилинг манзилларингизга! Сиздан кутилгани биргина сўз эди. Бутун бу ажойиботлар эвазига биттагина сўз кутилган эди. Ҳамма нарса йўқ бўлиб кетувчи неъмат ҳосил қилар экан, сиз йўқ бўлмайдиган неъмат яратишингиз керак эди. Биргина сўз эди, эй ғофиллар! Уни сиздан бошқа ҳеч ким айтолмасди, айтиши ирода қилинмаган эди! Уни айта оладиган ягона жонзот сиз эдингиз, эй бадбахтлар! Эй одам боласи, кўр у муборак лисонни айтадиган мана бу кишиларнинг ҳолини!

Пастда оломон тинимсиз оқмоқда эди. Бир лашкар иккинчи лашкарнинг устига ёпирилиб бораркан, бошқа ёқда уларнинг муқаддас маконлари совурилиб кетмоқда эди.

– Ер юзидаги энг муборак зотнинг қилмишларини кўряпсанми! Бутун махлуқот сажда қилган мукаррамнинг ҳолини кўряпсанми! Биргина сўз эди! – деб хайқирарди шамол. – Биргина сўз билан тошу тупроқ, макону замон ўзгариб кетарди. Биргина сўз билан оломон ўзгарарди, биргина сўз билан бу бадбахтлар бошқа мартаба касб этган бўлардилар! Тошу тупроқ деб ҳалок бўлиб кетган миллионлаб кишилар биргина сўз билан шаҳид бўлардилар, ер тишлаб ётган

саноксиз одамлар биргина сўз билан Унинг наздида мубораклик касб этган бўлардилар! Бутун бу олам шу сўз учун яратилган эди! У сўз бўлмасайди, бу дунё яратилмаган бўлар эди. Шу қадар азиз, шу қадар муқаррам бу бадбахтларнинг қилмишларини кўр, эй одам боласи!

Шу маҳал рўпарадаги қояларда улкан дарз пайдо бўлди!

Қорамтир-қизғиш қоялар титради, дарз жойидан ёрилиш асносида уваланиб кетган майда тошлар шувиллаб пастга тўкилди, яна бир силкиниш ила бу дарз хиёл кенгайди, ана шу ёриқдан бир маҳал кичкина, жимит қорамтир ҳайвон лип этиб чиқиб келди. Ортидан иккинчисининг кичкина, қоп-қора панжаси кўринди, кейин учинчиси, тўртинчиси³¹... Булар дарз орасидан қисилиб-сиқилиб бир амаллаб ўтгач, дик этиб ўрnidан туриб кетишаверар эди.

– Мана, қанақа экан ёв деганлари! – деди ҳайрон қолиб Озод. – Мунча сурбет, мунча без бўлмаса?

– Бу ёвдан сенга озор етиши қийин, – деди шамол. – Сал нарида одамни етаклаб олган маймунни ҳам кўряпсанми?³² Унинг чангалзорга кириб кетганига анча йиллар бўлган эди, замон бир айланди, энди натижага бок.

– Маймун шу даражада ақландими? – деб сўради Озод.

– Бу ерда на маймун бор, на одам, – деди шамол. – Унга сўз қотиб бўлмайди, чунки қисмати тамомила бошқа. Сен яна уч қадам бос ва нималар рўй беришини кўр!

Озод олдинга уч қадам ташлаган эди, ердан қаттиқ бир нима камиш каби ўсиб чиқа бошлади, оқимтир томирлари шундоққина ер бетида узайиб, ён-веридан ўша заҳоти бошқа чангалсифат нарсалар бўй чўзди, улар тезда урчиб кўпайиб, ёв билан Озод орасида ўтиб бўлмас тўсиқ ҳосил қилди.

– Нима бу? – деб ҳайрон бўлди Озод.

– Тирнокни остонага кўм, бир куни ёв келганида сени ундан тўсади, дейилмаганмиди? – деб сўради шамол. Кейин яна қаттиқ шиддат урди, Озоднинг сочларини, кийимларини юлқилай бошлади. – Дарҳақиқат, одам боласи кўп нарсдан беҳабардир!

³¹ Хуршид Дўстмуҳаммадан

³² Назар Эшонқулдан

* * *

– Шошма, – деб кичкирди Озод, унинг хайкиригини босиб. – Сўзимни тингла! Сен янглиш сўйлаяпсан!

Шамол энди тепаларда гувиллар эди.

– Сен бекарорсан! – деди Озод, янада қаттиқроқ кичкириб. – Аввалбошдан шундай яратилгансан, ҳикматинг хаволарни алмаштириш ва булутларни суришдан бошқа эмас!

– Эй нодон! – деб гувиллади шамол. – Ҳозир сени ҳалок қилмасимдан ортингга қайт, ҳамма қатори тупроқдан ризқингни чиқариб, Тангрим инъом этган беҳисоб неъматлардан ношукрларча фойдалан, еб-ичишингда давом эт, танингнинг тобора ўзгариб-қартайиб бораётганини идрок этишдан бино бўлган ваҳималарингдан ҳайиқа-ҳайиқа, Парвардигори олам яратган бир қуртча бўлолмаганинг боис, кўркувлар ичида жон таслим қил ва мана шу таом пиширувчи кишилар қаторига қўшил сен ҳам!

– Йўқ, одам боласи ҳақиқатан муборак бўлди, – деди Озод. – Ўша мукаррамлик боис ҳам уни ҳеч қачон англаёлмайсан. Сен учун бу олам тошу тупроқдан иборат, одамларнинг хоки туроби эса тўзондан бошқа нарса эмас. Лекин билиб қўй ва бошқа айблама! Сен одам боласини ҳеч қачон тушунолмайсан, чунки муборакликдан маҳрумсан! Айтилган сўзларни у ёқдан бу ёққа сургалаб эсишдан бошқа ишинг йўқ!

Энди Озод нима дейишини аниқ билар эди:

– Чунки нарсаларга маъно беришдан бенасибсан! – деб кичкирди у. – Тошу тупроқ деганинг нарсаларнинг маънолари инсон учун муқаддасдир. Бу ердаги ҳар нарса ўзининг маъносига кўра азиздир! Тошу тупроқ нима эканини тушунмасдан туриб, унинг болаларининг устидан маломат тўзонини сочишингга ким изн берди? Қара ва кўр, сен хоку туроб деганинг нарсаларнинг аслини! Мен ҳозир ўз сўзимни айтаману уларга мубораклик даражасини бераман!

Ва, юрт тупроқларига қараб қаттиқ кичкирди:

– Муборак бўл, эй юртимнинг тупроғи!

Энди тошу тупроқлар ҳам кўзғалишига шубҳа йўқ эди. Ўзининг гапларини тупроқ ҳам, сув ҳам, олов ҳам тинглаётганига ва

ғурурланаётганига ишонарди Озод. “Ҳозир зилзила рўй берсайди”, – деб ўйлади у, чунки зилзиланинг сабабларидан бирини ҳам тушуниб етаётган, қаршисида ҳаво ҳам, тупроқ ҳам, сув ҳам жунбишга келаётган эди.

– Сен айтган нарсаларнинг ҳаммаси бирлашгандагина имон пайдо бўлаётгани-ни ҳам англаёлмайсан! – деб давом этди Озод. – Имон ҳар нарсага азизлик мақомини бермасайди, унда бу кишилар умр ҳақида, ҳаёт ва мамот ҳақида сўз айтмаган бўлур эдилар. Элим деб ёвга қарши чиқиб ҳалок бўлиб кетганлар аслида имонлари боис жондан кечган эдилар! Қара ва кўр, энди мен иккинчи сўзимни айтаман.

– Муборак бўлингиз, эй аҳлимаъни!

* * *

Зилзила ана шунда рўй берди!

...улкан ва адоқсиз тоғлар остидаги тийиқсиз бир куч теваарақдаги бор нарсани силкитиб, таиқарига чиқишга уринди.

...сонсиз-саноқсиз қушлар қўрқув ичра потирлаб самога кўтарилишиди. Ваҳимага тушган ҳайвонлар не қиларини билмай, турган жойларида гир-гир айланишиди.

...қирлар бағрида ўсган қизгалдоқлар баб-баравар юксалишиди, кимнингдир дарагини сўроқлаб юрган баҳорий шабада ҳам кучайиб, бўронга айланди-да, ҳайқириб эса кетди.

...кўкларда хаста бир кишига видо айтиб кетаётган турналарнинг сафи бузилди.

...сузиб бораётган чопқир тойларнинг энг олддагиси мункиб кетди, ёллари узун-узун ҳаволанди, булутлар суруви бир-бирига мингашиб-қўшилиб кетди.

...ўишайган қоялар лабида ўсган бир туп наъматакнинг шохчаларини шамол юлқилай бошлади, мажнунтол тагида ўтирган бир киши ниҳоят, ғамларидан озод бўлиб, теваарақка аланглади.

...тақдир сўқмоқларидан бошини эгиб жим кетаётган бошқа бир зот самога – чақмоқ ёлқини тарафга қаради.

...эл учун ҳалок бўлган бир киши юрагидаги ўқни суғуриб олди, жароҳатдан силққан қон ерга чак-чак томиб, ўрнидан қизил гуллар ва

узумлар бош кўтариб чиқди.

...ер бағирлаб бораётган саноқсиз махлуқларнинг бари бирданига тўхтаб, шу ёққа ажабланиб қарадилар.

...улардан сал наридаги маймун ҳам, у етаклаб олган одам ҳам шу томон термилишиди...

* * *

– Энди сен ҳам менинг иродамдасан! Шиддатингни пасайтир ва амримга буйсун, эй Тангримнинг махлуқи, – деди Озод, қатъий қилиб.

Ажабо, шамол лом-мим демасдан унга бўйсунди, ер бағирлаб эса бошлади.

– Кучинг борича эс ва Искандар деворининг устига, ўзинг билган юксакликларнинг энг охирига кўтар мени, – деди Озод қатъий қилиб.

ОХИРГИ АКС

Шамол қаттиқ тўлқин урди, Озод қўлларини қанот каби ёйиб, силлиқ сатҳга қадам қўйди.

Шамол қаттиқ ғувиллар, қояларни емирмоқчидай шиддат урар, Озод унинг қудратини ҳис қила-қила, типпа-тик девордан чайқала-чайқала юқорига қараб ўрламоқда эди. Тез орада ер кўзга кўринмай кетди, шамолнинг шиддати пастдаги булутларни янада қуюқлаштирди – улар қоялардан нарига ўтолмай, бу босим остида тобора зичлашиб-мингашдилар.

* * *

Бу шамол асли кунботар тарафнинг хайбатли кенгликларидан кўзгалган эди.

Шу тобда у ортда қолиб кетган қишлоқ узра ҳам эсмоқда эди.

У эсганида атроф-жавониб тамомила тўлқинланди, симёғочларнинг симлари ларзонларзон, у ёқдан-бу ёққа солланганча

увилладилар.

Дарҳақиқат, бу баҳайбат шамол эди, унинг овози тепаларда ҳам гувилларди. У эсан маҳалда ҳамма нарса тилга кириб, овоз чиқариб нидо қила бошлади. Ҳамма нарсани овоз чиқаришга мажбурлади, бу маҳалларнинг ягона ҳоким ўзи бўлиб олди, унинг баҳайбат босими остида инграмаган, нола қилмаган биронта нарса қолмади... Битмаган иморатларнинг синчлари оралаб эди, бу шамолда қолган кишилар худди маст киши каби чайқала-чайқала манзиллари томон борардилар. Узумзор эгасининг бутун сарватини ер билан битта қилди у, боғ сатҳи узилган узум новдалари ва ҳали кўкимтир шингиллар билан тўлди.

Сўнгра ер юзаси топ-тоза бўлиб қолди, чангсиз тақир ер узра энди қуруқ овоз чиқариб эсаверди шамол.

Бу талотўпдан кўр киши ҳазилакам кўрқувга тушмади. Шамол уни гандираклатиб юборди, у чўк тушиб қолди. Яхтагининг этаклари, белбоғи ва салласининг учи юлқинар эди. Ким билсин, шамолнинг қанотларида яна нималарни ҳис қилди экан?

Шамол тандирнинг чўғларини ҳам кулларга қўшиб сочди, икки яшар иштонсиз бир болақай бу сурондан кўрққанидан чириллаб йиғлаб юборди, унга ҳалак бўлган онаизорнинг кўйлагига чўғ илашди, кўйлак ёна бошласа-да, она парво қилмай боласи томон ҳовлиқиб чошиб борар эди.

Даласида тут тагига ўтириб олган ота уйига қайтиб кетмади, балки бу шамолдан кейин қуядиган жалани кута бошлади. У, жала асносида елкаларини илма-тешик қилиб дўл ёғишини, кутишидан фойда йўқлигини ҳам, дўл экинларни пайхон қилиб юборишини ҳам биларди, эҳтимол. Аммо аёлининг ва болаларининг ризқи бошидан кетолмади, шу тарз даласида қолаверди.

Аслида Озодни юксакка кўтариш учун эсан шамол кишлоқда мана шундай ўзгаришлар ясади.

– Экинларим ер билан битта бўлиб кетибди-ку? – жаҳлланиб ғудранар эди дехқон. – Бола-чақанинг ризқи эди-я, аттанг.

– Кирларимни ёйиб-сочиб ташлапсан, ер ютқур, – дея шамолни қарғар эди қўшни аёл, юз-кўзини тўзондан пана қилганича, ҳовлининг ҳар ер-ҳар ерида ҳилпираб ётган кирларни тўпларкан.

Куйирокдаги ҳовлидан яна бир аёлнинг овози эшитилар, у боласини койимокда эди:

– Дастурхонни райҳонлар орасига қоқ демаганмидим, аҳмоқ? Ана, увоклари билан кўшиб шамол учириб кетипти! Ота-бувамни савобдан бенасиб қилдинг-ку, бола бўлмай қол!..

Хазойинул-маоний

Искандар деворининг усти бениҳоя кенг ва тоза эди. Самодаги улкан ой уфқнинг ярмини тўсиб қўйган, бу улкан сайёранинг қоқ ўртасида охири кўринмас тубсиз жарлик кўзга ташланарди – бир маҳаллар унинг иккига бўлинганининг ва қайтиб бирлашганининг далолати эди бу.

Оёқ ости нур билан тўлган, ёғду оқиш-ойдин сатҳ ҳосил қилган эди.

Озод бу ерда маъноларнинг шакл олганини кўрди.

Ҳа, Парвардигори оламнинг махлуқи бўлмиш шамолнинг айтганлари рост эди – бу маконда Тошбақа билан Чаён ҳам, Бўри билан Қуш ҳам, тумшуғида ҳикмат ёнғоғини тишлаб турган Қарға ҳам ёнма-ён эдилар. Улар Озодни пайқашди ва шундай салом беришди:

– Хуш келдинг, эй янги асрларнинг ўғлони!

Сал тепада малаклар учиб бормоқда, Қобиз деб аталмиш ажал фариштаси ҳам улар билан бирга эди. Қўлларида ҳарир оқ матога ўралган кўзалар бор бўлиб, кўк тоқига олиб кетмоқда эдилар. Кўзани бўм-бўш деб баҳслашган кишиларни эслади Озод.

– Сафо келдинг, эй янги асрларнинг ўғлони! – деб Озодга салом бериб ўтдилар улар ҳам.

Ҳатто ёв ҳам шу ерда, оёқ остида эди. Озод уларнинг тупроқ узра чумолилар каби ночор-ночор ўрмалаб юришганини кўрди. Ҳаёти дунёдаги ҳамма нарса бу ерда бор бўлиб, энди улар асл маъноларини кўрсатиб турмоқда эдилар. Узоқ узоқларда, сатҳ тугаган жойда яна қоялар бўй чўзган, уларнинг устида ҳам чақмоқлар чақарди.

– У ёқда сен ҳам, мен ҳам билмайдиган ҳақиқатлар борга ўхшайди, – деди Озод. – Мен бундан ҳам нарига боришни истайман.

Балки, ростдан ҳам у дунёга ўтгувчи туйнук бордир?³³

– Йўқ, мен бундан нарига ўтолмайман, – деди шамол, янада шиддати пасайиб.

– Сени тушундим, – деди Озод. – Бир сенигина эмас, бошқаларнинг айтган-ларини ҳам тушуниб етдим.

Шамол энди ер бағирлаб мулойим эсарди.

– Сенга бўйсунаман, эй азиз ва мукаррам зот, – деди у, шивирлаб.
– Лекин, энди керагим йўққа ўхшайди. Изн бер, изимга қайтай ва азалий ишимда давом этай.

– Тўғри, энди керагинг йўқ, – деди Озод ва амр қилди: – Эй Тангрим яратган зот! Ҳалок бўлмасингдан ер узра яслан ва амримни кутиб тур!

Лола

Теп-текис, сип-силлиқ сатҳда бир дона қора лола, қорамтир гулкосаларидан майин учкунлар таратиб, ёғдуланиб турар эди. Очилишида чакмоқларнинг хизмати бор деган гап тўғри экан: теварақда чакмоқларнинг бу сатҳни куйдирган излари борийди.

– Инсонларга ҳаётларидан розилик туйғусини ҳадя этувчи сенмисан? – деб сўради Озод, энгашиб. – Бирам нозик, бирам хуркак гул экансан-ку?

– Билмадим, – деди Лола, бош эгиб. Шунда Озод лоланинг мунгли ва маънос эканини кўрди, унинг нозик гулкосаларида кўзёшлари монанд томчилар титрар эди.

– Билмадим, – деб титради Лола. – Мен нима сабабдандир шу ердан униб чиқаман, чакмоқлар теварагимни ёритади, рангимнинг нега қора эканидану атро-фимда нега бунча жонзот тўпланишидан ҳам беҳабарман.

– Унда, очилишингдан ҳикмат нима? – деб сўради Озод.

– Нариди, мана шу кўриниб турган, устида чакмоқлар чақаётган қоятошларнинг ортида яна битта лола бор, – деб шивирлади у, бениҳоя ғуссаю армон ила. – Менинг орзуйим – ўшанга етишиш. Мана шу ерга парчинланиб қўйилганман, шу сабаб, шамол

³³ Р. Раҳмат

гулчангларимни учириб, ўша лола билан ковуштиришини кутаман. Ўшанда гулчангларимиз бир-бири билан аралашади, ҳар битта зарра алоҳида ёғдуланиб, алоҳида фароғат кўшиғини куйлай бошлайди, ойнинг нурларини акслантириб рақсга тушишади. Чақмоқлару момақалдиروقларнинг остида, кимсасиз шу майдонда ёлғиз ўзим мўлтираб ўсганимнинг ҳамма заҳмати ана шу маҳал кўтарилиб кетади, иккимиз ҳам бемисл хушбахтликка эришамиз. Ана шу маҳалдагина иккимиз ҳам ҳаётимиздан тамомила рози бўламиз ва умримизнинг сўнгига қадар, хазон они юз кўрсатгунига қадар шу хушбахтлик ичра яшаймиз! Қовушишимиз бир хушбахтлик эса, ортидан яна бемисл саодатлар юз кўрсатади. Гулчангларимизнинг ажойиб рақслари аро, ёғдулар ичра пайдо бўлган жуфтлик мусикаси остида масту мустағриқ эканмиз, мана шу бахт замирида яна бир Лола пайдо бўлади, ҳаётимизга розилик маъноларини киритадиган, жисми вужудларимизнинг ич-ичларидан пайдо бўлиб, руҳи йўқлик оламларидан меҳмон бўлиб келадиган, то ўзи ҳам яна абадий дунёларга қайтиб кетгунга қадар бизларни иззатлаб-шарафлайдиган, қисқа умримизни бахту саодатга тўлғизадиган ана ўша маъсум ва мурғак Лоламизни кутамиз!

Гулнинг дарду истаги шу қадар оғир, хузунли ва улкан эдики, Озоднинг юраги тўлиқиб кетди. Ва мана шу тўлиқиш аро гулнинг яратилишининг маънолари аста-секин онгида қизил гул каби уна бошлади.

– Кошқийди айтганларингга аввал ҳам ақлим етсайди! – деб шивирлади у, ҳайратдан титраб. – Зурёд! Ё кудратингдан, ахир... зурёдни орзу қияпсан-ку, эй шўрлик тутқун???

Ва, кўзларидан ёш қуйилган кўйи, сассиз-садосиз бу кенгликларни титратиб, шундай деди:

– **Эй ҳаётнинг меҳвари, эй бутун борлиқнинг тамали, эй ҳикматларнинг улуғи, эй Тангримнинг продаси! Мен ҳозир сенга ўз сўзим билан мубораклик даражасини бераман!**

Ва сассиз-садосиз бу кенгликларни титратиб, каттиқ кичқирди:

– **М у б о р а к б ў л, э й ж а м и т и р и к л и қ н и н г а с о с и, д у н ё н и н г м а з м у н и, я р а т и л и ш в а я р а л и ш н и н г м у р о д и, и н с о н н и и н с о н а й л а г а н м а р ҳ а м а т – М у х а б а т !**

Тийиксиз бир куч тоғ остидан чиқишга урина бошлади, қоятошлар силкиниб-уваланиб тўкилди ва сатҳ охиридаги тоғлар ер қаърига чўкиб кетди. Яна қўзғалган шамол қаттиқ эсиб, лоланинг гулчангларини кўтарди, унда энди ҳайбатдан ташқари қувноқлик ва шодонлик ҳам сезилмоқда эди – у, шўрлик чечакнинг гулчангларини узоқлардаги бошқа лола сари учириб кетди.

Ҳумо қуши

Ана шунда... Озод ажойиб бир қушни кўрди.

У чиройли тилларанг тусда товланар, атрофида майин учкунчалар таратмоқда эди. Қайдандир учиб келмади, балки чақмоқларнинг чақинлари аро йўқлик ичра пайдо бўлди. Ер юзида бундай чиройли қуш борлигини билмас эди Озод. У ҳеч қайси қушга ўхшамас: ғоят кибор, кичкина бошчаси адл ва мағруру тик кўтарилган, озод ва хур эди.

– Элу юрт сени қанчалар орзулашини болалигимдан бери билар эдим, – деди Озод, севиниб. – Ўшанда учми-тўртми яшар болакай эдим. Ҳатто тушларимга ҳам кирар эдинг. Қанот қоққанингда шамоллар пайдо бўлганини, ёмғирлар ёғдирганингни ҳам эслайман, улар оддий ёмғирлар эмас эди. Демак, элу юрт узра учиб, кишиларнинг тушларига кира олиш хусусиятинг ҳам бор экан-да? Кейинчалик улғайганимда, ўспиринлигимда атроф-теварақдаги қушлар орасидан сени излаганларим ҳам эсимда. Қайси қушни кўрсам сен деб хаёл қилар эдим, аммо сира ўхшатолмасдим. Мана, айтган вақтинг келди, ниҳоят, сени топдим.

– Бахту саодат нима эканини энди-энди англамоқдаман, – деб мурожаат қилди Озод унга. – Сен бошига қўнган кишининг абадий хузур-ҳаловатга эришиши сарватлару бойликлар эвазига эмаслигини ҳам бу ерга келмасимдан аввал тушуниб етган эдим. Лекин диёримда эканимда у маъноларга етиб боришим амримаҳол эканини, йўлимда учраган ҳамма нарса аслида хулоса чиқаришим ва маънисини англашим учун атайлаб йўлларимга сочиб қўйилганини ҳам тушунапман. Мен бу ердан қайта бошлаганимда у манзаралар ўзгариб қолган бўлишини тахмин қилмоқдаман, олам тушунчаларимга кўра

ўзгаришини ҳам англаяпман. Фақат битта нарсага ақлим сира етмаяпти: ўйлаб қарасам, бахтли-саодатли умр кечиришим учун ҳамма нарсага эга эканман. Йўлимда нима учрашинию уларнинг маъноси не эканини мендан олдинроқ билганингга шубҳам йўқ. Сен ғоят мўъжиза қушсан, моҳиятинг ила Сулаймон пайғамбарнинг узугидан кам эмассан.

Бахт қуши маъно тўла кўзларини Озодга тикканча, унинг сўзларини сукут ичра эшитмоқда эди.

– Бу ердан кўтарилганингда ва диёрим узра учганингда бахайбат қушга айланишингни ҳам, далалару чўлларни, боғлару воҳаларни қанотларинг остида тутишингни ҳам биламан, – деб давом этди Озод. – Лоланинг гулчанглари учиргану мени бу юксакликларга кўтарган шамол ҳам сенинг қанот қоқишингдан пайдо бўлганига, булутларни суриб ёмғирлар ёғдирганингга, улар сену мени яратган зотнинг иродаси туфайли ҳосил бўлганига ҳам ақлим етади. Ризқларнинг баракатлари ҳам қанотларингни қоқишингдан пайдо бўлмоқда. Йўлимдаги кишиларнинг бари сендан бохабар, аммо етишиш йўлини тополмаган кишилар эканини, ҳатто ўнгирлар ичидаги ёв ҳам сенга интизор эканини биламан. Йўлимда учраган ҳамма ҳикматлар сенга келиб туташмоқда. Дилором қай бир йўсинда менинг Ойдинимни тамсил этаётганини ҳам англамоқдаман. Бунинг устига, шу маконга келиб сени учратишим тақдир қилинибдики, ёв орасидану Туз чўлидан омон-эсон ўтиб, Искандар деворининг энг устига чиқиш насиб қилди. Модомики... – Озод бир муддат ўйлаиб қолди, кейин қатъият билан давом этди. – Модомики, ҳамма тупроқдан ризқини чиқариб, меҳнату машаққат ила кун кечираётган, азалдан белгилаб қўйилган ризқлар ўз ўлчови билан турли йўсинда кишиларга етиб келаётган экан... модомики мен – мана шу элнинг ёш бир боласи барқ урган неъматлар ичида сени англамасдан ҳам умр кечиришим мумкин экан... демак, булардан бошқа, менинг ақлим етмаган яна нималарнидир бахш этасанки, шу боис менинг сўзимсиз ҳам азизу муборак қушсан. Чунки... бойликлару сарватларнинг сирларини очсайдинг, у ҳолда қуш эмас, узук бўлардинг. Агар ором бахш этганингдайди, олов бўлиб ёндирардингу оловинг ҳузур-ҳаловат бахш этарди. Сен умр машаққатларининг бахту саодатга айланишининг

рамзисан, мен фақат қай йўсинда бахту саодат келтиришингни билишни истайман, холос.

Бахт куши қанотларини қокди, шунда яна учкунлар сачради.

– Йўқ, учиб кетма, – деди Озод, ёлвориб. – Мен умрим бўйи рост гапирган йигитман. Йўқса қошинга етиб келармидим? Сенга етиб келгунимча ҳаётим ва умрим ҳақида кўп ўйладим. Лекин, мен айтган нарсаларни бошқа махлуқлар сенсиз ҳам адо этишмоқда-ку? Ёмғирлар ёғдирасан дедим, уни булут ёғдирмоқда-ку? Шамоллар қанотларингдан пайдо бўлади дедим, бутун ер юзидаги шамоллар турли томонларга турли вақтларда, гоҳ майин, гоҳ қутуриб эсмоқда-ку? Сен чакмоқлардан пайдо бўласан дедим, демакки, улар бажара олмайдиган ниманидир адо этиш учун яратилган эмасмисан? Танграмнинг ақлим етмаган мўъжизасисан-ку? Унинг ҳикматини сенинг ўзингдан сўрамасам, кимдан ҳам сўрайман?

Бахт куши яна қанот қокди-да, ҳавога энгил кўтарилди.

– Минг афсус! – деди Озод, ғуссаю қайғудан, пушаймондан ҳоли қолмай. – Токи учиб кетишга қарор қилдинг, демакки, менинг аслим сенинг кўнишинг учун лойиқ эмасмиш. Бунинг учун фақат ўзимни маломат қилмоқдаман. Ҳали ёшман дедим, аммо кўп нарсаларни кўрган, дунёда жуда узоқ йил яшагандекман. Жуда узоқ йил яшагандек бўлсам-да, мана шу макон аро дашту чўллардан ўтаман деб чарчаган жисмимдан бошқа, руҳимнинг қиёфаси ҳам борки, сен шаксиз уни кўриб турибсан. Бу руҳ билимга тўймас, кўрган нарсаларни тафаккур этиб хулосалар чиқарувчи латиф бир нарсадир. Сен фақат пок ва латиф нарсаларни хуш кўришингни биламан, модомики учиб кетишга аҳд қилдинг, демак, жисмим аро макон тутган руҳим сенинг кўнишинг учун мақбул бўлмади.

– Эй шамол, – деб мурожаат қилди Озод шамолга, дарду ғуссага тўлиб. Ер бағирлаб ётган шамол ўрnidан қўзғалди. – Тур, диёримга етиб бориб, ер ўп. Мен сенга отам қошига унинг ўғли номидан бор демайман, балки ғарибликда қолган бир бечора номидан бор, бузрукворимнинг бошидан қуюндек айланиб, ўзингни садқа қил. Сўнг мана бу сўзларни айт: “Сенинг ул овораи бехонумонинг, бағрингдан пайдо бўлган бир қатра қонинг оламдан кетиб, умидсизлик билан, юзингни кўрмай, армон билан ўтди. Унинг бағридан қонлар кўз ёшига

қўшилиб окди. Бошига фалақдан кўп оғир ишлар тушди... Менинг тўғримдаги хабарни эшитиб, онам изтиробга тушиб, менинг қайғумдан тошларга бош уриб, ғавғоси дунёга ўт солгудай, оху вовайлоси ҳар томонга етгудай бўлиб, мен – ёввойига хитобан “Қўзим!” деб, ҳеч кими йўқни “Ёлғизим!” деб соғинса, ғам ва ташвишлари ошиб, юзидаги тутган пардаси юзидан учиб кетса, ғам билан парвариш топган ўғлини эслаб, тўққиз қават парданинг ичидан югуриб чикса, “Жоним ипига боғланганим!” деб, юзларини тилим-тилим қилса, юла-юла сочларидан айрилса, бундан элимга қора мушк ўрнига ҳидли кофур сочилгандай бўлса, шунда сен, эй шамол, нафасимни тутун қилиб олиб бориб, халойиқ кўзидан уни яшириш учун уни парда қил! Унга менинг номимдан шундай дегин: “Эй, юзинг жонимнинг қуввати! Изининг гарди кўзимга сурма бўлган, она! Тангри менинг вужудимни йўқликдан бор қилган экан, менга бу дард ва ҳасратлар ўзи етарли эди. Сен орқамдан эргашиб юрсин деб, ажойиб бир фарзанд кўришни жуда ҳам қаттиқ орзу қилдинг. Мендай бир фарзанднинг ташвиши билан бўлиб, бир нафас ҳам кўнглинг севинмади. Ҳамиша интизорликда ва доғда бўлдинг. Бошқа болалар майсазор ва боғларда ўйнаб юрса, менга кичик ёшимданоқ дарду доғ насиб бўлди. Озғин танинг менинг дардимни тортгани тортган, сен эса менинг доғимда ўртанишни ўзингга шиор қилиб олган эдинг. Ёкут тилаган эдинг, бир парча тош топдинг. Қуёш сўраган эдинг, бир бўлак ўтга эга бўлдинг. Мен қанча улғайсам, шунча бечора бўлдим, диёримдан, мулкимдан ажралиб овора бўлдим. Менга бу овораликни фалак ўзи берган экан, сенинг ишинг фироқимдан ўртаниш бўлди. Сенга бир умр куйишнинг ўзи етмагандай, ташвишимдан куя-куя хасга айландинг, кул бўлдинг. Менинг сенга келтирган шунча азобларим сойлари етмагандай, кўз ёшларим сели билан ўз қаъбамни буздим. Мен кимман? Менга ўлим ҳам ҳайф. Мен халқимнинг менга куйиши, куйинишига ҳам арзимайман³⁴ ...

– Эй дўст, – деб давом этди Озод. – Қанча вақтлардан буён мени ҳикмат маконларидан зерикмай олиб ўтиб, сабру тоқат билан ҳамма маъноларни бирма-бир тушунтириб ҳамроҳ бўлиб келдинг. Ақлим етмаган нарсаларга изоҳ бердинг, Тангри таоло ҳеч бандасига ато

³⁴ Ҳазрат Алишер Навоийдан.

этмаган, аммо инсон болаларигаю менга тухфа этган юксак инояти боис уларни руҳим қабул қилиб, ҳеч қайси жон эгаси беролмайдиган нарсани – тафаккур мевасини беришимни умид қилиб сарсари эсдинг, бу ҳам етмагандай, қувватинг ила шу юксакликларга кўтардинг. Муқаддас маконга келмасимдан аввал, шу маконга йўналтирувчи ҳодисаларгаю нарсаларга ўзимча мубораклик даражаларини бердим, улар ҳам қабул этдилар. Эй Тангрим яратган махлуқларнинг дарбадари, сендан ҳам узр сўрайман, сенинг эсишинг ҳикматга тўлуғ эди, менга ҳамроҳлигинг аҳмоқлигим боис беҳуда оворалик бўлиб чиққани учун афв эт, кун келиб қартайиб тупроққа кўшилганимда, хоки туробимни сувларгаю тупроқлар устига сочиб йўқ қилиб юбор!

Шу тарз Озод нарида ғуж бўлиб турган ёвдан, хикмат ёнғоғини тишлаб турган қарғадан, дашту далалардан, ёмғиру тўзонлардан, чакмоқлардану улар тилиб ўтган қоятошлардан, маъноларни майса каби бўй чўзишга мажбурлаган Ойдинкўлдану Туз чўлидан, ҳаводану тупроқдан... бари-баридан бирма-бир ер ўпиб, ёлвора-ёлвора узр сўраб чиқди. Гўё бу узр сўраш билан ўзининг ақлсизлигию нодонлиги боис, камдан-кам кишилар эриша олган Ҳумо қушига қадар етиб келганидану қушнинг қўнишига муносиб бўла олмаганидан изтироб чекар эди.

Яна озгина вақт ўтгач, бахт куши чакмоқлар чакнаган маконлар аро ғойиб бўлиб кетгач, бу ерга етиб келгунига қадар учратгани ҳамма нарса йўқлик оламларига ғарқ бўлиб кетишини тасаввур қиларкан, янада изтироб ва ғуссага чўммоқда эди. Яна хиёл вақтдан сўнг Учёнғок ер остига, кечки шудринглар остига ботиб кетар, кўр киши, деҳқон, унинг ўғли, умид ила боқиб турган узумзорлар эгаси, ҳар бири бир маънони ифодалаб турган қизғалдоқлару чечаклар, зурёд илинжида титраб турган муҳаббат лоласи... ҳамма-ҳаммаси чўкиб-йўқолар, шамол оддий бўлиб қолар, элу юрт ҳам жўнгина, кун кечириш илинжида ҳар хил юмушларга андармон кишилар истиқомат қиладиган оддий бир қишлоққа айланишидан чўчимокда эди. Ойдинкўл барибир қуришга маҳкум, Туз чўли кичрая-кичрая, одамлар келиб ўзларини кўмиб шифо истайдиган маъданли қум шаклини олар, отлар садоқати ҳақидаги ривоят ҳеч қачон бўлмаган чўпчакка айланар, умрнинг маъноси ҳам йўқолиб, кўп қаттиқ сафар шаклини

оладигандай... ўзи эса ҳаётининг сўнгида, бир маҳаллар отасининг ҳомийлигида ўзи ўтказган беҳининг тубида чор-ночор “Сен ҳам мендай қартайибсан-ку” деб изтироб чекадигандай... тақдирларни тамоман ўзгартирувчи, ҳикматларга тўлуғ ажал фариштаси Қобиз эса “Умрини беҳудага сарф қилган бу руҳни ер юзидан кўтарингиз” деган амр остида жонини қийнаб оладигандай... шуларнинг бари бир лаҳзалик чархпалак каби ақлини шоширмақда, руҳини кўрқитмақда эди.

...Мана шундай изтироблар узра боши эгик қолган Озод, шу маҳал тепасида қанотларнинг шитирлашини эшитди. Ҳайрон бўлиб қад ростлаган эди, бахт қушининг устида айланаётганини кўрди. Ажабо куш учиб кетмаган, Озоднинг шундоққина боши узра қанот қоқмақда эди.

– Унинг ҳикмати ақлингга етиб бордими? – деб шивирлади содиқ ҳамроҳи, Озоднинг қулоқлари остидан елиб ўтар экан. – Нималарни ҳада этишини сездингми? Ўзингнинг кимлигингни энди англадингми?

Озод жавоб бермади, зотан, жавоб берадиган ҳолатда ҳам эмас эди!

Чунки...

Чунки, жисмидаю руҳида улкан ва ажойиб ўзгаришлар юз бермақда эди. Дили бениҳоя ёруғ бир нима билан лиммо-лим тўла бошлаган, тўлиши нимаси, худди қалбидан ёруғликлар тошиб чиқиб, танига ва теварагига ёғдуланиб оқаётган эди. Озод ўзининг нурдан иборат эканини ҳис қилди. Ажабо, кўзларидан оққан ёшлар ҳам ўзидан ёғду таратмақда эди. Вужуди тамомила ғойиб бўлди, ўрнини самовий енгилликлар эгаллади.

– **Эй бутун борлиқларни яратган бениҳоя улуғ Танграм!** – деб нидо қилиб юборди Озод. – **Мен ўзимда чакмоқ шиддатини ҳис қиляпман-ку?**

Шуни кутиб турган каби, унинг тепасида яна қаттиқ чакмоқ чақди, момақалди роқ гумбурлаб кетди.

– **Эй маъноларни ҳосил қилувчи ва уларни ўзгартирувчи Парвардигорим!** – деди Озод. – **Мен вужудимда шамол қувватини сеза бошладим-ку! Эй оламларнинг хожаси, инсонларнинг Эгаси,**

ходисаларнинг яратувчиси, ҳаётнинг мураббийси! Мен ёмғир ҳикматини ўзимда жо айладим! Ҳозир шамол бўлиб ортимга қайтиб, диёрим узра ёмғир бўлиб ёға оламан-ку? Эй ҳикматларни ва тафаккур дурларини пайдо қилувчи Зот, энди тупроққа айланиб ичимдаги хазиналарни диёрим узра соча оламан-ку?! Эй бору йўқнинг Яратувчиси, ҳикматларнинг Мураббийи, энди суву оловни, ҳавою тупроқни ўзимда жам айламоқдаман-ку? Эй ҳеч нарсага муҳтожлиги бўлмаган зот, ўзимнинг кимлигимни энди англамоқдаман-ку!

– Сен энди дарҳақиқат, менинг ҳам эгамсан! – деб гувиллади шамол. – Барчамизнинг эгамиз эса ёлғиз Парвардигордир! Айт, айт ўз сўзингни!

Шунда Озод еру-кўкни титратиб, қаттиқ қичқирди:

– Эй кўм-кўк водийлар, воҳалар, тоғлар, дарёлар, ирмоқлар, жилғалар, қўллар, қирлар, ўрмонлар, экинзорлар, чўллар, эй жалалар ҳосил қилган сел йўллари, юрт узра ўрмалаган бутун махлуқот, қушлару ҳайвонлар! Эй тупроқлардан чиқаётган ризқлар, етилаётган ҳосиллар, шамолларда тўкилаётган мевалар, ўрмалаётган, судралаётган, учаётган барча жонзотлар, эй бўронлару ёмғирлар, дарёлару қўллар, эй ер устидаги ва ер остидаги барча сарватлар, эй Тангрим менга ватан қилиб берган бутун шу борлиқ! Шу лаҳзадан бошлаб сизларнинг эгангиз мендирман!.. Барчамизнинг эгамиз эса Парвардигоримиздир! Бас, тингланг ва сўзимга бўйсунинг!..

Хотима

Боя айтганимиздай, бу шамол кишлоқ узра ҳам эсмоқда ва нималарнидир жаврамоқда эди. Унинг эсишни биз мана шундай англадик:

“Мен сўз айтгувчи маъно аҳлидан эмасман, Тангри таолонинг оддий бир махлуқиман, холос,” – деб шиддат қиларди шамол.

“Мен У хоҳлаган маҳал пайдо бўламан, У хоҳлаган ишларни бажараман, унинг иродаси билан тинаман.

Одам Ато бино бўлмасидан аввал ҳам боришим, ўшандан бери ер

юзини айланиб кезганим-кезган.

Умрзоқ шамолман мен. Жуда кўп воқеаларни кўрган шамолман.

Водийлару тупроқлар узра эсиб, Искандардан бино бўлган кумни бир жойга уяман, кейин эпкинимда қандай сочилишини томоша қиламан. Широқнинг қамчисининг кумини унинг ёнига тўплайман, кейин салтанатларнинг кумларини олиб келиб, аралаштираман – аралаш-қуралаш кум бўлади бу. Битта заррасига пуфласам, юм-юм йиғлай бошлайди. Бошқа заррасига пуфласам, зор-зор йиғлайди.

Ҳар биттаси бир оху зор, бир армон, бир дард... Дўст ҳам шу ерда, душман ҳам. Ошиқ ҳам шу ерда, маъшук ҳам. Ота ҳам шу ерда, бола ҳам...

Ёнига одам боласи қурган мухташам иморатларининг, отларининг, зийнат-ларининг кумини ҳам уйиб қўяман...

Тегмасам, бу ердан бир гиёҳ ўсиб чиқади. Пояси қизғимтир, барги оч-қизғиш, гули тўққизил, уруғи қора бўлади. Эрталаблари пояларида шода-шода томчилар тизилади. Бир уфурсам, дув этиб ерга тўкилади.

Бутун тарих мана шу гиёҳгина, холос. Сулолалар шу шудринг томчисидан ортиқ эмас.

Кўрганларимнинг қай биридан айтай? Ёпирилган ёвданми? Уни тўхтатишга уринганларданми? Қашшоқликда зор йиғлаганларданми? Бойликка кўмилиб ўлган-ларданми? Савобданми, гуноҳданми? Эртақларнинг қахрамонлариданми, аждару девларданми? Садоқатданми, хиёнатданми? Макрданми, ростданми? Ҳалол-данми, ҳаромданми?!

Ҳаммасини кўрганман, ҳаммасини биламан.

Индамаслар макони эмас... йиғлоқлар макони бу ер юзи.

Бу йиғилардан ғазабим орта бошлайди. Бир жаҳд қиламану қирнинг ҳув учида турган дарахтни синдириб ўтиб кетаман, яна қайтаману синган шохларини, япроқларини юлқилаб узаман, шу маҳал яна чакмоқ чакнаб, момақалдироқ теваракни титратади, яшин томирлари ерга – бир маҳаллар қарға туширган ёнғоқлардан униб чиққан учта дарахт ўсган жойларга урилади!

Дарахт эса қоқ белидан синган ҳолида фарёд уради:

Воҳ, яланг шохларим қиличдай кескир,

бир япроқ қолмаптир шивирлайтурғон!

Эзилган, титраган, юлқинган, потирлаган, парпираган, ёйилгану тўзган ҳар бир нарса овоз чиқармоққа бошлайди менинг шиддатим остида! Майда шохлар чийил-лайди, каттароқлари озорланиб нидо қилади, сувлардан увиллаган каби овоз чиқади. Ҳамма нарса тилга кира бошлайди, тилга кирмайдиган ҳеч нарса йўқ!

Тошларнинг жигарранг қумига ярмигача кўмилиб ётган бир кўза бор: унинг ичига кириб айланаману Сулаймон муҳридан қутулган жин каби чирпирак бўлиб қайтиб чиқаман, кўза одам каби овоз чиқара бошлайди.

Тошча остида қолган курук япроқни учираман, кумдан қуюн ясайман – қуюн ичида япроқ пириллаб айланади. “Мен бир Ота эдим, ҳаёти дунёда болаларимни деб кўп заҳмату машаққат чекдим, энди ором олдим деганимда нечун қийнайсиз?” дейди у озорланиб.

Ҳаво эса тобора қуюқлашади, эзилади, намиқиб-оғирлашади.

Кўкда кимлардир бор, улар булутларни кетма-кет, қатма-қат суриб келадилар, устма-уст уйиб-мингаштирадилар.

Булутлар тобора қуюқлашиб-зичлашиб боради. Шундан сўнг тўсатдан яна момақалди роқ гумбурлайди, яшин томирлари ерга санчилади, шаррос жала қуймоққа бошлайди, инсон боласигина муқаддас санайдиган мана шу тупроқлар узра!

Тошларни йилтиратиб, кумни қорайтириб, ўт-ўланни эгиб-эгиб савалайди жала. Эпкинларда гувиллаб-шовуллаб қуяди жала.

Кўкларнинг довули каби момақалди роқ унга жўр бўлади, эпкинларнинг суронлари мусиқага айланади, бу шамол, бу ёмғир, бу сурон улкан соз каби, ўзаро ҳамоҳанг чалинади.

Мен янада ғазабга миниб, ҳаволаниб, гирдобларни бор кучим билан уфураман.

Бу – юзлаб йиллардан бери такрорланиб келаётган бир ғалаён! Қурту куш, теварак ин-инига уриб кетади, ғалаён бор кудратию ваҳшати билан эгаллайди теваракни, тошлару тоғлар, қоялару қумлар баб-баравар тўлқинланади, селлар пўртана солиб оқади, майда ўтларнинг таналари лойларга қоришади, яна ва яна жунбишга келади бу макон!

*Бир қўзгалур, бир кўпирур, бир қайнар,
Бир интилур, бир ҳовлиқар, бир ўйнар...*³⁵

Бу селни қиёматнинг жалалари деб ўйлаган ҳар кас бирданига бўй кўрсатмоққа бошлайди балчиқ ва тупроқ остидан, кимлардир ер остидан қалқиб чикмоққа уринадилар, қасирғалар эса уларни ер остининг қора дарёларига қайтадан тиқиб, осмонлару заминларни яна ва яна жўштиради.

Булултарнинг орасида кўкларнинг узун оловли қиличи сингари бир чақмоқ етилмоқда... ҳали-ҳозир у чақнаб ерларга санчилади, самовий шиддат ила Учёнғоқда маъноларнинг жунбишларига ҳайрон-ҳайрон турган ёвнинг кўзларига урилиб ҳалок қилади, самовий оташи аро қоялар эрийди-да, икки қоя оралиғидаги дарз кетган ёриқлар ўз-ўзидан эриб-пайвандланиб кетади.

Искандар девори ана шу тарз қайтадан бино бўлади...

Жала қумларни қорайтириб, ўт-майсани эгиб-эгиб савалайди. Шамолда бандидан синиб, лойга қоришган бир лолақизғалдоқ шундай нидо қилади, бу нидода армон ва ўксик оҳанглари сезилади:

*Тўфонинг қайда, ҳей, суронинг қайда?
Оҳ уриб, оҳимни мен кимга айтай?
Қани у туш бўлса, жимгина ётай,
Лек, руҳим тирмалиб, санчилар санчиқ,
Қароғим қичқирса, мен қандай ётай?*³⁶

* * *

Бу сурондан фақат бир киши – ўз элига, Ойдинининг қошига шамол бўлиб елиб қайтаётган Озодгина мустасно, холос. У ҳозиргина Туз чўли устидан тўзон сочиб ўтди, кўзга кўринмас арслоннинг ёлларини юлқилаб, Ойдинкўлнинг тиниқ сувларини мавжлантирди, бироздан кейин барака ёмғирига айланиб, элу юртнинг тупроқлари

³⁵ Абдулҳамид Чўлпондан

³⁶ Тилак Жўрадан

узра ёга бошлади, у ёмғирлар эса тупроқларнинг остларида устларида битмас-туганмас хазиналарни пайдо қилди. Қишлоқни безовталиқ ва тартибсизликка тўлдириб эсан ҳайбат шамоли унинг қаршисида тинди ва ер бағирлаб эсишга тушди.

Жунбишга келган, тўлқинланиб ётган бутун тарих мана шу эсиш ва ёмғир туфайли тинишига, ором ва фароғат уйқусига чўмишига, мубораклик касб этган тупроқларга барака ва ризқ мўл-кўл ёғилишига энди шубҳа йўқ. Маъноларни ва маъно элчиларини тамсил этиб чайқалган чечаклар ва уларнинг орасидаги лолақизғалдоқлар ҳам энди оромга чўмадилар.

...Қишлоқда эса одатий ҳаёт давом этаверади. Ҳар ер-ҳар ердан кўкимтир тутун кўкка ўрлайди, болаларнинг қий-чуви, чақалоқ йиғиси эшитилади. Кимдир тандиргами, ўчоққами ўт қалайди. Қайдадир қўйлар баърайди, сал ўтмай ўзлари ҳам кўринади – ўн-ўн икки ёшлар чамасидаги бир болакай бир тўда қўйни ўтлоққа ҳайдайди.

Қуйроқдаги ҳовлида чопонининг ўнгирини қайириб олган бир киши қуруқ яйдоқ ерга тош ташийтиди.

Яксон бўлиб кетган узумзорлар устида бошқа бир киши пешанасини тириштириб, нималарнидир зўр бериб ўйлайди.

Бостирма остидаги, бойлоқдаги биқинида чандиги бор от қаттиқ кишнайтиди. Унинг сағрисига лой сачраган, олдида бир қучоқ беда ташлаб қўйилган. Отнинг емиш билан иши йўқ, нимадандир қаттиқ безовта.

Мубораклик касб этган тупроқлару тошлар, дов-дарахту майсалар бу жаладан сўнг ажиб бир тарзда тозаланади, элу юрт озода бўлиб қолади, жала тингач эса, ҳур-ҳур шамоллар эсади!

...Жаладан сўнг қуёш булутлар орасидан юз кўрсатгани сайин атроф аста-секин жонланаверади. Ўтлар илғар-илғанмас қад ростлаб, ёруғлик томонга ўгирилади, кунгабоқарлар лаппакларини қуёшга тўғриламоққа уринадилар. Қайдадир бир қуш чирқиллайди, бошқа томондан ана шундай ҳадик билан бошқа қуш жавоб беради. Сўнг иккаласи тиккасига кўкка кўтариладилар. Дарахтларнинг орасида яна бир қуш “Куёв-куёв, кимга куёв” деб сайрай бошлайди.

Шу бугундан бошлаб Ойдин қизнинг – мана шу элнинг ой

қизининг хонадонига барака ёғила бошласа ҳам ажаб эмас. Зотан, қизнинг ўзида азалдан ҳикмат бор эди. Қиз юрган йўлларда дарахтлар унга эгилиб меваларини тутишар, чакалақлару тиканлар сурилиб йўл очишар, ҳамма нарса мўл-кўл ҳосил бера бошларди.

Ойдин қиз нимаси, балки бутун элу юрт устига ризку баракот мўл-кўл ёғилса-чи? Зотан, айтилган сўзлар аллақачон моддийлашиб, шакл ясамадими, теваракни ўзгартириб, айтувчининг ҳаётининг моҳиятини белгилаб бермадими?

Жала тингач, қирлар орасини қоплаган сийрак туман аро бир қарға тумшуғида ёнғоғи билан эриниб учиб бориб, қоятошга кўнади. Ундан тепарокда эса, саф тортиб турналар учиб боришмоқда. Пастда, хира кенгликларда Туз чўли оқариб кўринади, у ерда ҳеч ким йўқ. Сал нарида шаффоф сувларини чайқатиб Ойдинкўл нозлана-нозлана чайқалади. Учёнғоқ дейилган жойдаги пасту баланд қирлар ва уларнинг ёнбағирлари алвон-алвон лолақизғалдоқлар билан қопланган, улар ёмғирдан кейинги шабадада масъум-масъум тебранишади, гулбаргларида, гулкосаларида жаннат ёмғирларининг томчилари туриб қолган, бу томчилар ажойиб бир жаранг билан ерга – муборак тупроқларга бир-бир тўкилади. Уларнинг бир қанчасининг банди шамолда синган, илғар-илғанмас қад ростлашга уринмоқдалар.

Янаям олисларда... қуёшсиз сўник маконларда “Ҳо-хоо” деган сўник нола эшитилади, нола айлағувчи ўз товушининг нола оҳанги касб этганидан беҳабар... ортидаги соясининг бетиним маломатлари кор қилмасдан, ўша ҳудудларда гоҳ гиёҳларни ғажиб, гоҳ ҳозиргина ёғиб ўтган ёмғир ҳосил қилган кўлмақларнинг қизғимтир сувларидан ичиб, бесамару бемурод тентирайди...

Элнинг улуғлари Озоднинг толе қушини топганини эшитганларида, мийиғида кулимсираб, бош ирғаб кўядилар. Ҳайратланмасликларидан, бу ҳақиқатни аввалдан билармидилар деган ўй келади хаёлга. Ажабо, билсалар, у маънолардан нега хабар бермадилар? Нега сукут сақладилар? Балки, элнинг битта ўғлони шу тарз камолга етиб, бир рўзғорнинг бошига келишга тайёр бўлганидан қониқиш ҳосил қилгандирлар?

Ҳа, элнинг битта ўғлони ана шундай вояга етади.

...Жала тинган бўлса-да, қоялар устида, Искандар девори тепасида

булутлар ҳали ҳам қуюқ. Кўкдаги турналар айнан ўша тарафга учиб кетмоқдалар. Йўл устидаги айвонда озғин, кўзлари жуда маъноли хаста бир киши ётибди. Шамол унинг юзларини сийпалаб, лабидан учган сўнгги сўзларини атрофга ёймоқда:

*Уйда ётибману сезиб турибман,
Кўкда кетаётир қушлар қайтишиб.
Хайрлар ёғдириб қанотларидан,
Хаста шоирига видо айтишиб.
Бор, менинг учун ҳам уларга қўл қоқ...
Лола, лолажоним, лолақизгалдоқ...³⁷*

* * *

Бир оз аввал тасвирга олганимиз шамолнинг жунбишлари аро, ярмигача қумга кўмилиб кетган кўза ҳам нола чиқарган эди.

Мана бундай нидо қилди нақшинкор у кўза:

Илоҳи, сен тақдир қилмасанг, бу маънолардан беҳабар эдим, у маъноларнинг жилваларини дунёга сочган – Сен, дилимга очган ҳам – Сен.

Илоҳи, сўзларни яратган – Сен, уларга маънолар жойлаган – Сен, у маъноларни бору йўқ айлаган ҳам – Сен.

Сўнг бу нидолар жуда қадимий ва муборак бошқа бир нидога қўшилиб кетди, у эса, Озод англаб етган ҳақиқатларнинг бемисл гўзал ва самимий эътирофи бўлиб чиқди:

“Илоҳи, акрам ул-акрамин — Сен, ва гуноҳкор — мен.

Илоҳи, агарчи журму исёндин ўзга ишим йўқ, аммо Сендин ўзга ҳам кишим йўқ.

Илоҳи, ёмон афъолимдин паришонлигим чўхтур ва шум нафсимда пушаймонлиқ йўқтур, мундоқ балодин қутулурга умидим Сендин-ўқтур.

Илоҳи, ўзлук ёмонлигининг ўзлугум била ўта олмайдурмен ва яхшиларнинг этагин ёмонлигим уётининг тута олмайдурмен.

Илоҳи, йиллар ибодат қилгонни рад қилсанг, ҳеч ким дахл қила

³⁷ Муҳаммад Юсуфдан

олмас ва қарнлар исён қилганни қабул қилсанг, ҳикматин ҳеч киши била олмас.

Илоҳи, иноятингга умидворменким, гуноҳим беҳаддур ва Раҳматингга сазоворменким, хато-у саҳвум беададдур.

Илоҳи, дарди ҳолимни ҳар кимга айтсам, рад қилса, Сенга таважжух эткаймен ва агар Сен рад қилсанг, неткаймен ва кимга кеткаймен?

Илоҳи, Сенинг йўлунда туфроғ етса, тўтиёдур ва кесак йўлуқса, кимёдур, гайрингдин қизил олтун қора туфроғдек беқадру камбаҳодур.

Илоҳи, ёмонлигимдин агарчи кўп алашим бор, гамхорим Сен бўлсанг, не гамим бор?

Илоҳи, дунё майли ришасин кўнглумдин уз ва нафсоният тийралигида ҳидоят шамъи била Ўзунг сори йўл кўргуз.

Илоҳи, ул узун йўл ва қатиг водийда иноятинг била йўлла ва анинг қатъида аёғим тойилса, дастгирлигинг била қўлла.

Илоҳи, туфроғдин эл кўзига тийралик этар ва қуёш ашиъа била олам аҳли кўзин равшан этар.

Илоҳи, чун ҳар не қилилур Сенга тақдирдур, қилгучига қилмоқта не тадбирдур.

Илоҳи, тақдир қилганингни қилурга не ихтиёр, қилмасмен демакка кимнинг ҳадди бор?

Илоҳи, агарчи залолатқа тушубмен, аммо ҳидоятингга талабгормен ва агарчи тамуг ўтига тушкали ёвушубмен, аммо раҳматингдин умидвормен.

Илоҳи, кўнглумни дарду шавқинг муҳаббати била овут ва кўзумни надомат ашки селоби била равшан тут.

Илоҳи, тилимни неъмاتي беқимёсингга шокир айла ва кўнглумни ҳамду сипосингга зокир айла.

Илоҳи, қаламимга ҳамдинг рақамига машғуллик бер ва рақамимга халойиқ кўнглига мақбуллик бер...”³⁸

³⁸ Ҳазрат Алишер Навоидан